

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Handwritten note in red ink at the top left.

2(1075)
U-27

364

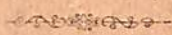
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ

Ծ Ա Ղ Կ Ա Ք Ա Ղ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՎԱՐՂԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐՈՒ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿՐԹԱՐԱՆԻ

Բ Ա Ր Զ Բ . Բ . Տ Ա Ր ՈՒ Թ Յ Ա Ն Հ Ա Մ Ա Ր

ՈՒՍՈՒՄՆ ԻՈՐՀՐԴԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՐԱԿՐԻՆ ՀԱՄԱԶՈՅՑ

ԱՇԽԱՏԱՍԵՐԵՑ

Ա . Մ Ա Ն ՈՒ Կ Ե Ա

կին Ուսանող Եջմիածնի Գ.Էդրգեանի Հիմնադրամի ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՓԼԵ
և Բեղերսպուրիկի Համալսարանին

2(1075)
U-27

معارف نظارت جليله سنك في ١٦ نيسان سنه ١٣١٧
و ٦٩ نومرولى رخصتنامه سيلاه طبع و نشر اولمنا

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՆՇԱՆ Կ . ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

280

880 - Vu

2010

FB2001

Ծ Ա Ղ Կ Ա Ք Ա Ղ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ե Ի

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐՈՒ

85-53891 / 168538
16106 / 5001

2(075)

Մ-27

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿՐԹԱՐԱՆԻ

ԲԱՐՁՐ. Ա. ՏԱՐՈՒԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԾՐԱԳՐԻՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆ

ԿԵԳՐ. ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ
ԹԻԻ Ց15 ԱՐՏՈՆԱԳՐՈՎ

Ա. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ
Նախկին Ուսանող Եզրհանձնող Կատարական Հեմարանին
և Բեղերապուրին

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆՏԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

33233 - 4. Է.

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ Գ.

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԵՐԶԱՆԻԿ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ՎՐԱԽՏԱԳԷՏ ՍՐՏՈՎ, ԿԸ ՆՈՒԻՐԷ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂ. ՍԱՆԸ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Ազգ. Կեդր. Վարչութեան

Համար 815

Մեծարգոյ սիրելի ի Գրիտոս

Ձեր աշխատասիրած դասագիրքն որ յետ քըն-
նութեան կոչուած է «Մաղկաքաղ Գրիտոնէական
վարդապետութեան եւ եկեղեցական գիտելեաց»
Գերաշնորհ Տ. Վահրամ Ս. Եպիսկոպոս Մանկունի
ուչի ուչով քննած եւ հարկ դատած բարեփոխու-
թիւններն ընելով՝ ներկայացուցած է Կրօն. Ժողո-
վոյ, յայտարարելով որ Ազգային Տարրական Նա-
խակրթարանաց ուսանող մանկուոյն կրնայ օգտա-
կար լինիլ:

Ըստ տեղեկութեան նորին Սրբազնութեան, մեք
եւ Կրօնական Ժողովն արժան համարեցաք վաւե-
րացնել Ձեր դասագիրքն եւ տալ արտօնութիւն
նորա տպագրութեան: Մաղթելով ի Տեառնէ յա-
ջողութիւն ձեռնարկած գործոյդ:

Մնամք աղօթարար

Պատրիարք Կ. Պոլսոյ
ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Յ Ա Ռ Ա Չ Ա Բ Ա Ն

Տարբ. Նախակրթարաններու Բարձր դասընթացի Բ.
դասարաններու կամ Երջանաւարաններու կարգին համար
ցարդ յասկապես պատրաստուած կրօնագիտութեան դա-
սագիրք մը չկայ, այս պատճառով քե՛ կրօնի դասասու-
ները եւ քե՛ աւակներսները բաւական դժուարութիւն-
ներու կը հանդիպին, եւ շատ անգամ կը գոհանան
միմիայն Սրբազան Պատմութեան ձանձրացուցիչ կրկնու-
թիւններովը:

Ուստի Կեդրոն. Ուսում. Խորհրդոյ կազմած ծրագրի
համաձայն պատրաստեցինք այս գիրքը վերոյիշեալ կար-
գերու համար:

Այս գիրքը պատրաստելու ասեմ օգտուած ենք գլխա-
ւորապէս՝ Մուրասեան Սրբազանի «Եկեղեց. Պատմու-
թեան», Սարգիս Բեգ-Նազարեանցի «Գրիտ. Վարդապետութեան», Սահակ Բեգ. Սահակեանցի
«Սրբազան Պատմ.» եւ ուրիշ աղբիւրներէ, նոյնպէս
Ս. Էջմիածնի Գեորգեան հոգեւոր ձեմարանի նախկին
սեսուչ Մեծ. Կարապէտ Կոստանեանցի բերանացի դա-
սախօսութիւններէն:

Այս գիրքի արժանիքը կը կայանայ նախ կարեւոր
նիւթերու ընտրութեան եւ դասաւորութեան մեջ. որպէս
զի հնարաւոր ըլլայ երկսեռ Երջանաւարաններուն՝ բազ-
մակողմանի կերպով ծանօթացնել մեր եկեղեցին, եւ
երկրորդ բարոյական գաղափարներու համաձայն անոնց
արժեք մեջ բարոյական կամքը զօրացրնելու նպատակով,
ինչ որ կրօնի դասին բուն նպատակն է:

Հանացած ենք նորագոյն մանկավարժական մեթոդներու համաձայն իւրաքանչիւր դասի նիւթը պարզ գաղափարներու վերածել, եւ պարզ լեզուով բացատրել: Միեւնոյն ասեմ իւրաքանչիւր դասի պարունակած զրիւսաւոր գաղափարներն ալ այբբենական բուերով իրարմէ գասած ենք, որպէսզի աւակերտները դիւրին կերպով ըմբռնեն դասին պարունակած գաղափարներու տարբերութիւնը, որ եւ պիտի նպաստաւորէ աւակերտներուն դասողութեան զարգանալուն:

Գրքիս ծաւալը չընդարձակելու համար, Եկեղ. պատմութեան մասը չկրցանք պէտք եղածին չափ լուսաբանել, ուստի յարգելի ուսուցիչները յիշեալ մասը աւելի լուսաբանելու համար, պէտք է որ Եկեղեց. մասեցագիրներու դիմեն, եւ կարելու բացատրութիւնները սան աւակերտներուն՝ նիւթը աւելի հետաքրքրական դարձնելու համար:

Այս գիրքը յատկապէս պատրաստուած է աւակերտներու ձեռքը տալու համար, որպէս զի տեսակներու մեջ գրելէն ազատելով, ժամանակ վասկին, եւ տարուան վերջը կարողական ամփոփ գաղափար մը կազմել մեր Ս. Կրօնի ու Եկեղեցւոյ վրայ:

Ա. Մ.

Ծ Ա Ղ Կ Ա Ք Ա Ղ

Ք Ր Ի Ս Տ Ո Ն Է Ա Կ Ա Ն Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Ե Ի

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ա Կ Ա Ն Գ Ի Տ Ե Լ Ի Ք Ն Ե Ր Ո Ւ

Յ Ի Ս Ո Ւ Ս Ի Ք Ա Ր Ո Ջ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Ը

Յ Ի Ս Ո Ա Ե Ա Մ Ա Ն Ո Կ Ն Ե Ր

Ա. — Անգամ մը Յիսուսի քով մանուկներ բերին, որպէսզի ձեռքերն անոնց վրայ դնէ և օրհնէ: Սակայն Յիսուսի աշակերտները չէին թողներ և կ'արգիլէին որ Յիսուսի մօտենան:

Բ. — Յիսուս տեսնելով այդ բանը նեղացաւ իր աշակերտներուն և ըսաւ. « Թո՛ղ տուէք մանուկներուն որպէսզի իմ քովս գան, որովհետեւ երկնքի Արքայութիւնը այդպիսիներուն է. ո՛վ որ Աստուծոյ Արքայութիւնը մանուկի պէս չի ճանչնար, չի կրնար հոն մտնել: »

Գ. — Մանուկն առ հասարակ անմեղութեան և միամըտութեան կենդանի օրինակ է, ուրեմն ո՛վ որ մանուկներու պէս մաքուր սիրտ չ'ունենար, և չի հաւատար Գրիստոսի քարոզութիւններուն, անիկա չի կրնար Աստուծոյ Արքայութիւնը մտնել:

Երկնքի Արքայութեան մէջ ո՞վ է մեծը

Ա. — Յիսուսի աշակերտները անգամ մը իրարու հետ կը վիճէին թէ Արքայութեան մէջ իրենց մէջէն ո՞վ մեծ պիտի ըլլայ : Յիսուս անոնց միտքն իմանալով՝ մանուկ մը կանչեց, անոնց առջին կեցուց և ըսաւ

Բ. — « Եթէ ասոր նման մանուկ չըլլաք, Աստուծոյ Արքայութեան չէք կրնար արժանանալ : Ո՞վ որ այս մանուկին պէս իր անձը կը խոնարհեցընէ, անիկա մեծ կ'ըլլայ երկնքի Արքայութեան մէջ : Ուրեմն զգուշացէ՛ք որ այս փոքր մանուկներէն մէկը չանարգէք, և անոնց միտքը չմոլորեցընէք, որովհետեւ անոնք Աստուծոյ առջեւ ամէնէն մեծն են :

Գ. — Յիսուսի այս խօսակցութեան մէջ մանուկները՝ անմեղութեան հետ խոնարհութեան և համեստութեան օրինակ են : Ո՞վ որ սրտով խոնարհ և համեստ կ'ըլլայ, անիկա միշտ կը սիրուի կը մեծարուի՝ թէ՛ իր ընկերներուն մէջ և թէ՛ Աստուծոյ առջեւ : Իսկ ո՞վ որ մանուկ մը կ'անարգէ և կամ դայն ճշմարիտ հաւատքէն կը մոլորեցընէ, անմեղութիւնն ու համեստութիւնը անարգած կ'ըլլայ, ուրեմն և Աստուծոյ դէմ յանցանք գործած կ'ըլլայ :

ՅԻՍՈՒՍԻ ԱՌԱԿՆԵՐԸ

Ծանօթութիւն առակներու վրայ

Ա. — Եթէ ուշադրութիւն դարձընենք ժողովրդի խօսակցութեան վրայ, կը տեսնենք որ հասարակ ժողովրդի անդամները՝ իրենց միտքը հասկցնելու և ուրիշներու սրտին մէջ տպաւորութիւն ձգելու համար միշտ առակներ կը գործածեն :

Բ. — Յիսուս քարոզութիւններ կ'ընէր շատ անգամ՝ Հրեայ ժողովրդի հասարակ դասակարգին մէջ, և իր Քրիստոնէական գաղափարները Հրէաներու մէջ տարածելու համար, միշտ առակներով կը խօսէր, որոնցմով ո՛չ միայն կը հասկցընէր իր միտքն, այլ և խոր տպաւորութիւն կը թողուր անոնց սրտերուն մէջ :

Գ. — Յիսուս Հրէաներուն պատմած է շատ մը առակներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը մէկէ աւելի բարոյական գաղափարներ և խրատներ կը պարունակէ : Այս բարոյական գաղափարները ո՛չ միայն Հրեայ ժողովրդի կեանքին կը յարմարին, այլ բոլոր քրիստոնէաներուն եւս : Ասոր համար պէտք է սորվինք առակներուն իմաստը և մեզի պէտք եղած օգուտը քաղենք անոնցմէ :

Փարիսեցիք և Մաքաւորը

Ա. — Կան մարդիկ՝ որոնք ինքզինքնին բարեպաշտ կը սեպեն, և ուրիշները կ'արհամարհեն իբրեւ մեղաւորներ : Յիսուս անոնց համար այս առակը պատմեց :

Բ. — Փարիսեցի մը և մաքսաւոր մը գացին տաճարը աղօթելու : Փարիսեցին տաճարին մէջտեղը կանդնած եւ ձեռքերը երկինք վերցուցած կ'աղօթէր . « Ո՞վ Աստուած, ես ուրիշներուն նման յափշտակող, անիրաւ եւ զրկող չեմ, ինչպէս որ այս մաքսաւորը . շարժուան մէջ ծով կը պահեմ, եւ բոլոր հարստութեանս տասանորդը կը վճարեմ » :

Գ. — Իսկ մաքսաւորը անկիւն մը կեցած, չհամարձակելով զլուսիւր վեր բարձրացընել՝ ձեռքերով կուրծքը կը ձեծէր ու կ'աղաչէր . « Ո՞վ Տէր, ես մեղաւոր եմ, ներէ՛ իմ մեղքերս » :

Դ. — Մաքսաւորին աղօթքը ընդունելի եղաւ Աս-

տուժոյ քով, որովհետեւ անիկա իր յանցանքը խոստովանեցաւ, իսկ Փարիսեցին՝ որ շատ մը մեղքեր ունէր, ոչ միայն չխոստովանեցաւ իր յանցանքը, այլ ինքզինք արդար ու բարեպաշտ մէկը կը ցուցընէր Աստուծոյ առջեւ, անոր համար ալ դատաւարտուեցաւ. ուրեմն « ո՛վ որ իր անձը կը բարձրացընէ՝ պիտի խոնարհի, իսկ ո՛վ որ իր անձը կը խոնարհեցընէ՝ պիտի բարձրանայ: »

Անառակ որդիին առակը

Ա. — Մարդ մը երկու որդի ունէր. փոքր որդին որ բնութիւնով քիչ մը զուարճասէր ու թեթեւ էր, մըտածեց իր հօրմէն ժառանգութեան բաժինը ստանալ, եւ հեռաւոր երկիր մը երթալ՝ ուրախ կեանք անցընելու համար:

Բ. — Հայրը ցաւելով համաձայնեցաւ եւ որդւոյն բաժինը տալով՝ ճամբու դրաւ: Օտար երկրին մէջ անառակ որդին շրջապատուելով կեղծաւոր ու խարդախ ընկերներէ՝ կարճ ժամանակի մէջ իր ամբողջ ստակը վատնեց, եւ անկէ ետքը շատ խեղճ վիճակի հասաւ. մինչեւ իսկ իր ընկերները՝ որոնք միշտ անոր ստակովը կ'ապրէին, տեսնելով որ նա աղքատացաւ, անկէ երես դարձուցին:

Գ. — Նոյն ժամանակներ սաստիկ սով պատահեցաւ այդ երկրին մէջ, եւ անառակ որդին օրերով անօթութենէ կը տանջուէր: Անօթութենէ չմեռնելու համար, գնաց հարուստ մարդու մը ծառան եղաւ, եւ անոր խոզերը կ'արածէր: Խոտն ա՛յնքան քիչ էր, եւ ինքն ալ ա՛յնքան անօթի՝ որ մինչեւ անգամ հարկադրուած էր խոզերուն հետ կուրիլ, քիչ մը խոտ փըրցընելու և ուտելու համար:

Դ. — Խեղճութիւնը վերջապէս անառակ որդին ուղղութեան բերաւ. նա մտածեց թէ՛ իմ հայրս շատ հարուստ է, և բազմաթիւ մարդիկ անոր հացով կը կերակրուին. երթամ ես ալ անոր ծառաներէն մէկը ըլլամ:

Ե. — Անառակ որդին երբ հօրը բնակարանին մօտեցաւ, հայրը տեսաւ զայն և անոր դէմ՝ վազելով գրկեց: Որդին լալով և իր հօր ոտքերուն իյնալով ըսաւ. « Հա՛յր, ես մեղանչած եմ Աստուծոյ և քու առջեւ, ասկէ ետքը ես արժանի չեմ քու որդիդ կոչուելու, գո՛նէ ծառաներէդ մէկն ըլլամ և քու հացդ վայելեմ: » Հայրը որդւոյն սրտանց զղջալը տեսնելով, հրամայեց որ վայելուչ հագուստներ տան անոր, եւ մեծ ուրախութիւն ընեն:

Զ. — Մեծ որդին իրիկուան դաշտէն վերադառնալով կը լսէ որ տան մէջ մեծ աղմուկ կայ, իրողութիւնը ծառաներէն իմանալէն ետքը, սաստիկ կը բարկանայ և շուգեր տուն մտնել. այնպէս որ հայրը զարմացած՝ կուգայ որդիին քով և կը հարցընէ թէ ինչո՞ւ տուն չիգար: Մեծ որդին բարկացած կը պատասխանէ. « Ես որ մինչեւ հիմա քու բոլոր պատուէրներդ կը կատարեմ, մինչեւ իսկ ուլ մը չտուի՛ր ինձի, որպէս զի ընկերներուս հետ ուրախութիւն ընեմ. իսկ անառակ զաւկիդ համար ամէնէն պարարտ ե՛զը մորթել կուտաս: » Հայրը կը պատասխանէ. « Որդի՛ս, ես ինչ որ ունիմ քուկդ է, իսկ քու եղբայրդ որ կորսուած էր՝ գտնուեցաւ, մեռած էր՝ ողջըցաւ, ուրեմն պէտք է որ ուրախանանք: »

Է. — Անառակ որդիին ողորմելի վիճակը ի նկատի ունենալով, երիտասարդները և մարդիկ պիտի գիտնան թէ, ճշմարիտ ուրախութիւնը և հանգստութիւնը միմիայն իրենց ընտանիքներու մէջ կրնան գտ-

նել և ո՛չ թէ ընտանիքէն դուրս : Եթէ երիտասարդ մը սխալմունքով իր ծնողներու կամ բարեկամներու դէմ յանցանք մը գործէ , պէտք չէ որ իր խիղճը թմրեցընէ և անոնցմէ հեռու կենայ . ընդհակառակ պիտի ջանայ իր սխալը ուղղիլ , և ծնողներու ներողութիւնը խնդրել : Ծնողներն ալ՝ եթէ տեսնեն որ իրենց զաւակն անկեղծ սրտով զզջացեր է , պէտք է ներեն և ամէն տեսակ խնամք տանին անոր վրայ :

Ողորմած Սամարացիին առակը

Ա. — Յիսուս հասկցնելու համար թէ ճշմարիտ բարի մարդը ո՛վ կրնայ ըլլալ , կը պատմէ հետեւեալ առակը Օրինականներէն մէկուն : Ասոնք նախանձախնդիր էին Հրէաներու ազգային օրէնքներու և սովորութիւններու պահպանման . ասոր համար ալ Օրինական կը կոչուէին :

Բ. — Մարդ մը Երուսաղէմէն Երիքով գացած ատեն աւազակներու ձեռք ինկաւ . ասոնք կողոպտեցին և վիրաւորելով խեղճ մարդը՝ կիսամեռ ձգեցին ու հեռացան :

Գ. — Նոյն ժամանակ քահանայ մը անցնելով՝ տեսաւ այդ մարդը , և անտարբեր շարունակեց իր ճամբան : Անոր ետեւէն Ղեւտացի մ՛ալ եկաւ , և քահանային պէս բոլորովին անտարբեր հեռացաւ մահուան հետ կռուող խեղճ մարդուն քովէն :

Դ. — Ի՞նչ մը ետքը Սամարացի ճամբորդ մը եկաւ . տեսնելով խեղճ մարդուն տանջանքը՝ խղճաց անոր վրայ , ձիէն իջնելով լուաց անոր վէրքերը , ձէթ ու գինի քսեց , և յետոյ վէրքերը կապելով՝ ձիուն վրայ դրաւ և մօտակայ իջեւանը տարաւ : Սամարացին իջեւանին տիրոջ պատուիրեց որ խնամք տանի վիրա-

ւորեալ հիւանդին , և ի՛նչ ծախք որ ընէ , վերադարձին պիտի վճարէ անոր :

Ե. — Յիսուս առակը պատմելէն ետքը հարցուց Օրինականին թէ « Այս երեքէն ո՞րը բարի գտնուեցաւ :— Անիկա որ խղճաց հիւանդ մարդուն , պատասխանեց Օրինականը : — Ուրեմն , ըսաւ Յիսուս , « Գնա՛ դուն ալ անոր պէս ըրէ » :

Զ. — Այս առակի մէջ Յիսուսի օրինակ բերած երեք անձնաւորութիւնները նպատակաւոր են , ասոնցմով Յիսուս կ'ուզէ ցուցընել թէ՛ ո՞ր պիտի մարդիկ պակասութիւններ ունին , եւ որո՞նք ճշմարիտ մարդ են : Յիսուս կը հասկցընէ Հրէաներուն թէ՛ քահանաները որ արդարութեան պաշտպան պիտի ըլլան , դժբաղդաբար շատ հեռու են արդար եւ բարի դործ կատարելէ : Ղեւտացիներ՝ որ լաւ համարում կը վայելէին Հրէաներու մէջ եւ անոնցմէ կրօնական պաշտօնեաներ կ'ընտրուէին՝ անոնք եւս նոյնպիսի պակասութեան մէջ կը գտնուէին : Սամարացիները Հրէաներէն արհամարհուած էին իրբեւ մեղաւոր մարդիկ , սակայն Յիսուս կը ցուցընէ որ անոնց մէջ աւելի շատ կան մաքուր ու ազնիւ սիրտ ունեցող մարդիկ : Ուրեմն մեր ընկերութեան մէջ գտնուած ագէտ և անկիրթ մարդիկները պէտք չէ արհամարհենք , կարծելով թէ անոնք ո՛ր և է արժանիքէ զուրկ են . ընդհակառակ անոնց մէջ ամենէն աւելի մաքուր և ազնիւ սիրտ ունեցողներ կան :

Այրի կնոջ լուման

Ա. — Տաճարին մէջ Յիսուս քարոզած ատեն , նկատեց որ հարուստները գանձանակին մէջ ստակ կը

ձգէին. տեսաւ նոյնպէս այրի աղքատ կին մը որ երկու լումայ ձգեց գանձանակին մէջ :

Բ. — Յիսուս ներկայ եղողներուն դառնալով՝ ըսաւ . « Աս այրի կինը ամէնէն շատ տուաւ , որովհետեւ հարուստները իրենց ունեցածին աւելորդ մասը տուին , իսկ այս խեղճ կինը իր ամբողջ ունեցածը Աստուծոյ նուիրելու մտքով գանձանակին մէջ ձգեց » :

Գ. — Այս առակով Յիսուս կ'ուզէ հասկցընել թէ ամէն մարդ պարտաւոր է ողորմութիւն ընել . իսկ աղքատներն ալ պէտք չէ ըսեն թէ մեր տուածը կարևորութիւն չ'ունի , որովհետեւ շատ քիչ է : Բաւական է որ արուած ողորմութիւնը անկեղծ սրտով կատարուի , այդպիսի ողորմութիւնը Աստուծոյ առջեւ մեծ արժէք ունի , քան թէ հարուստին շատ տուածը :

Անմիտ հարուստին առակը

Ա. — Հարուստ մարդ մը ունէր շատ մը այգիներ , պարտէզներ ու արտեր . ամէնէն ալ առատ պտուղներ կըստանար , և իր հարստութիւնը դնելու տեղ չգտնելով՝ կը մտածէր ինքն իրեն թէ շտեմարանս քակել տամ , աւելի մեծը շինեմ ու բոլոր բերքերս մէջը լեցընեմ . յետոյ ես ինձի կ'ըսեմ . « Ո՛վ մարդ , շատ բերքեր ունիս , երկար տարիներ ապրելու համար , ուրեմն կե՛ր , խմէ՛ , ուրախութիւն ըրէ՛ » :

Բ. — Աստուած անոր ըսաւ . « Ո՛վ անխելք մարդ , այս գիշեր հոգիդ պիտի առնեմ , այս բոլոր պատրաստածներդ ի՞նչ բանի պիտի ծառայեն » :

Գ. — Յիսուս այս առակով մեզի կը հասկցընէ թէ՛ մարդ մը եթէ իրեն նպատակ չնէ մի միայն նիւթա-կական բարիքներ ժողովել , երբեք օր մը չի կրնար

գո՛հ ըլլալ իր վիճակէն . օր մ'ալ յանկարծ կը մեռնի նպատակին չհասած . ուրեմն աւելի աղէ՛կ է որ մարդ , հարստութիւն դիզելու փափաքին հետ միասին , իր ժամանակի մէկ մասն ալ նուիրէ իր միտքն ու սիրտը կրթելու , ազնուացընելու գործին , մի եւ նոյն ատեն թէ՛ բարեպաշտական նպատակներու եւ թէ՛ կարօտներու ալ բարիքներ ընել ջանայ :

Յովհաննէս Մկրտչի դեսպանները եւ Պետրոսի խոստովանութիւնը

Ա. — Հերովդէս թագաւորը Յովհաննէս Մկրտչի յանդիմանութիւնները չկրնալով տանիլ՝ բանտարկել տուաւ զայն . Յովհաննէս բանտին մէջ լսելով Քրիստոսի հրաշագործութիւնները , մարդիկ զրկեց անոր քով եւ հարցուց . « Դո՞ւն ես որ պիտի գայիր թէ ուրիշին սպասե՞ք » :

Բ. — Յիսուս պատասխանեց Յովհաննէսի աշակերտներուն . « Գացէ՛ք . Յովհաննէսին պատուեցէք ինչ որ կը տեսնէք ու կը լսէք . կոյրերը կը տեսնեն , կաղերը կը քալեն , խուլերը կը լսեն , համրերը կը խօսին , մեռելները կը կենդանանան , և աղքատներուն Աստուծոյ արքայութիւնը կը քարոզուի . Երանի՛ անոր որ այս բաները չտեսնելով կը հաւատայ . »

Գ. — Նոյն ատենները Յիսուս իր աշակերտներուն հետ զնաց կեսարիա՝ Փիլիպպիա քաղաքը , և հոն իր աշակերտներուն կը հարցընէր թէ մարդիկ ի՞նչ կը կարծեն իր մասին . անոնք ալ ըսին . « Ոմանք կ'ըսեն թէ Յովհաննէս Մկրտիչն ես , ոմանք ալ Եղիան , ուրիշներ ալ Երեմիան կամ մարգարէներէն մէկն է , կ'ըսեն . »

Գ. — Այն ատեն Յիսուս ըսաւ Պետրոսին. « Իսկ դո՞ւն ի՛նչ կը կարծես իմ մասին » : Պետրոս պատասխանեց. « Դո՛ւն ես Քրիստոս՝ Կենդանի Աստուծոյ Որդին՝ որ պիտի գայիր » : Յիսուս Պետրոսին ըսաւ. « Երանի՛ր քեզ, Սիմոն Յովնանու, որովհետեւ արիւնն ու մարմինը չյայտնեցին քեզ ատիկա, այլ իմ երկնաւոր Հայրս. ես քեզի կ'ըսեմ, դո՛ւն ես վէմ, և դժողքի դռներն անգամ չպիտի կրնան շարժել զայն : Քեզի կուտամ երկնքի արքայութեան բանալիները : Ո՛րն որ երկրիս վրայ կապես, երկնքի մէջ ալ կապուած մնայ, իսկ ո՛րն որ երկրիս վրայ կ'արձակես, երկնքի մէջ ալ թող արձակուած ըլլայ » :

Ե. — Քրիստոս Պետրոս առաքեալին «Դուն ես վէմ» ըսելով, ո՛չ թէ անոր անձը վէմ կը համարէր, այլ Պետրոսի ճշմարիտ հաւատքը որ աստուածային ներշնչութեամբ Պետրոս առաքեալը խոստովանեցաւ թէ Քրիստոս Աստուծոյ որդի է : Ուրեմն «վէմը» ճշմարիտ հաւատքն է, որուն վրայ Քրիստոս իւր Եկեղեցին հիմնեց, և ո՛վ որ կատարեալ հաւատք ունի, Քրիստոսն էութեան ո՛չ մի հակառակորդ չի կրնար զայն իր հաստատուն համոզումէն շեղել :

Զ. — Պետրոս առաքեալին տուած «կապելու և արձակելու» իշխանութիւնը կը վերաբերի նաեւ միւս առաքեալներուն, որովհետեւ նոյն հաւատքը անոնք ալ ունէին, և երկրորդ՝ Քրիստոս իւր համբարձման օրը մի՛եւնոյն իշխանութիւնը տուաւ բոլոր առաքեալներուն ալ : Այս հիմին վրայ առաքեալներուն յաջորդները, այսինքն եկեղեցական Ս. Հայրերն ու քահանաները կը խոստովանցընեն ու արձակում կուտան հաւատացեալներուն :

ԼԵՐԱՆ ՔԱՐՈՉ ԵՒ ՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մանօրմ թիւն / Գրանցարկներու վրայ

85-55891
 (6106)
 (9001)

Ա. Մարդ մը ապագայի մէջ կարելու համար, պէտք է ջանայ իր սորված բարի գաղափարները կենդանացընել նա՛եւ բարի գործերով :

Քրիստոնեայի մը կատարելիք բարի գործերը բացատրուած են Քրիստոսի բարոյական վարդապետութեան մէջ, ինն համառօտ երանութիւններով, զոր ըսաւ Յիսուս, լերան վրայ, մեծ բազմութեան առջեւ : Բ. Այս երանութիւններէն կերեւի որ Յիսուս հեզ ու խոնարհ սրտի տէր ըլլալով՝ մարդիկներուն հրամայական եղանակով չի սորվեցընէր իր բարի գաղափարները, այլ երանի կուտայ անոնց միայն որոնք յօժար կամքով կ'ընդունին ու կը կատարեն իր խրատները :

Ա. երանութիւն.
 Երանի՛ աղիւսսց հոգւով, զի նոցա է արեւայուրիւն երկնից :

(Երանի՛ հոգւով աղքատներուն, որովհետեւ երկնքի արքայութիւնը անոնցն է) :

Ա. Երանութեան փափաքողը պէտք է որ հոգւով աղքատ ըլլայ : Ըսել է որ մարդ մը պիտի խոստովանի թէ ինչ որ ինքն ունի՝ իրը չէ, այլ երկնաւոր՝ հօր մէկ պարգեւն է, եւ առանց Աստուծոյ օգնութեան, բարի գործ մը չենք կրնար կատարել :

Բ. Այս համոզումով պէտք է ճանչնանք մեր

տկարութիւնը եւ միշտ Աստուծոյ ողորմութեան ու գթութեան դիմենք :

Գ. Ուրեմն, ոչ ոք չպիտի հպարտանայ իր հարժատութիւնովը, բարձր պաշտօնովն, եւայլն: Որովհետեւ ասոնք աշխարհիս մէջ անցաւոր են, և չեն կրնար հոգեւոր բարիքներու տեղ բռնել :

Դ. Հոգիով աղքատներուն Քրիստոս կը խոստանայ երկնքի Արքայութիւն. իսկ այս աշխարհիս մէջ սրտի հանգստութիւն :

Բ. Երանութիւն.

Երանի՛ սգաւորաց, զի նո՛ւա մխիթարեսցիցին :

(Երանի՛ սգաւորներուն, որովհետեւ անոնք միութարութիւն պիտի գտնեն.)

Ա. Սգաւոր են անոնք, որոնք ճանչնալով իրենց պակասութիւնները, կը համոզուին թէ պէտք եղածին պէս չեն կատարեր իրենց պարտքը դէպի Աստուած եւ դէպի մարդիկ :

Բ. Ուրեմն այսպիսի մարդիկ ինքզինքնին Աստուծոյ առջեւ պատասխանատու համարելով՝ կը զզջան իրենց յանցանքները, կ'ապաշխարեն և արտասուքով կը խնդրեն Աստուծոյն ողորմութիւն ու գթութիւն :

Գ. Այսպիսի տրտմութեան մէջ է ազնիւ կեանքն ու փրկութիւնը. իսկ աշխարհային անցաւոր բաներու համար տրտմիլը կրնայ մարդս ճշմարտութենէն մոլորեցընել : Սգաւորներու գտած միութարութիւնն է Աստուծոյ շնորհը, գթութիւնը եւ անոնց խղճի հանգստութիւնը :

Գ. Երանութիւն.

Երանի՛ նեղոց, զի նո՛ւա ժառանգեսցես զերկիր :

(Երանի՛ հեզերուն, որովհետեւ անոնք երկիրը պիտի ժառանգեն) :

Ա. Հեզ ու խոնարհ մարդը միշտ կը զգուշանայ, որպէս զի իր ընկերները զուր տեղ չվշտացընէ, և ինք ալ ո՛ր եւ է անյաջողութենէ չի վշտանար :

Բ. Որովհետեւ, թէ՛ յաջողութիւնը թէ՛ անյաջողութիւնը Աստուծոյ կողմէն կուգան, առաջինով Աստուած մարդու հոգեկան կարողութիւնները կը փորձէ, իսկ երկրորդով մարդս իր սխալները կը հասկընայ եւ կ'ուղղուի :

Գ. Ուրեմն, թէ՛ յաջողութիւն թէ՛ անյաջողութիւն մարդուս օգտին համար են ու մենք պարտաւոր ենք երկուքն ալ համբերութիւնով ու չափաւորութիւնով տանիլ :

Դ. Երանութիւն.

Երանի՛ այնոցիկ որ քաղցեալ եւ ծարաւի եմ վասն արդարութեան, զի նո՛ւա յագեսցիցին :

(Երանի՛ անոնց, որոնք քաղցած ու ծարաւի են արդարութեան համար, որովհետեւ անոնք պիտի յագենան) :

Ա. Արդարութիւն ըսելով՝ նախ պիտի հասկընանք բարեգործութիւնը որ իւրաքանչիւր քրիստոնեայի պարտքն է. երկրորդ՝ այն վերջին հատուցումը որով բարի քրիստոնեայ մը վերջին դատաստանի օրը արդարանալով Աստուծոյ առջեւ անոր հոգեւոր փառքին մասնակից պիտի ըլլայ :

Բ. Արդարութեան համար քաղցածներ ու ծարաւներ անոնք են, որոնք սրտով կը սիրեն բարեգործութիւնը եւ կը կատարեն զայն. մի եւ նոյն ատեն ինքզինքնին արդար ու առաքինի մարդ չեն համարիր իրենց կատարած բարեգործութեան համար. այլ կը հաւատան թէ, եթէ Աստուծոյ առջեւ արդարանալու ըլլան, մի միայն պարգապէս Աստուծոյ ձրի

պարգեւումն (չնորհումն) է որ արդար պիտի ըլլան :
Ե. Երանութիւն .

Նրանի՛ ողորմածաց զի նո՛ւա ողորմութիւն գտցեն :
(Երանի՛ ողորմածներուն , որովհետեւ անոնք ողորմութիւն պիտի գտնեն) :

Ա. Ողորմութիւնը կ'ըլլայ երկու տեսակ . նիւթ ապէս եւ բարոյապէս :

Բ. Նիւթական ողորմածութիւնն է քաղցածը կերակրել , մերկը հագցընել , բանտարկեալներն ու հիւանդները այցելել և խնամել , զրկուածներուն իրաւունքը պաշտպանել . իր ազգին ու բոլոր մարդիկներու բարեկեցութեան համար աշխատի :

Գ. Բարոյական ողորմածութիւնն է՝ յորդորելով մոլորեալը դէպի ճշմարտութիւն դարձընել , տգէտին սորվեցընել ճշմարտոն ու բարին , մէկու մը բարի խորհուրդ տալ՝ զայն վերահաս վտանգէն ազատելու , մը խիթարել արտմեալը , չարի դէմ չար հատուցումը նելէ զգուշանալ , սրտով ներել մեղի վշտացնողները :

Դ. Ողորմութիւն ընել ուզողը պիտի մտածէ թէ իրմէ ողորմութիւն ստացող մարդը բարոյապէս պիտի բարձրանա՞յ կամ պիտի կրթուի՞ ստացած ողորմութեան շնորհիւ , թէ ընդհակառակն աւելի վընասակար հետեւանք պիտի ունենայ :

Ե. Ողորմածներուն Աստուած կը խոստանայ ողորմութիւն ընել , այսինքն վերջին դատաստանի օրը անոնք Աստուծոյ ողորմութիւնովը արդար պիտի ըլլան ու յաւիտենական երջանկութեան պիտի արժանանան :

Զ. Երանութիւն .

Նրանի՛ այնցիկ որ սուրբ են ւրսիւք , զի նո՛ւա զԱստուած տեսցեն :

(Երանի՛ անոնց որոնք սրտով սուրբ են , որովհետեւ անոնք Աստուած պիտի տեսնեն) :

Ա. — Սրտով սուրբ ըլլալ՝ ըսել է մաքուր ու ազնիւ սիրտ ունենալ . իսկ ազնիւ սիրտը պէտք է որ անկեղծ , պարզ ու անխարդախ ըլլայ :

Բ. — Մարդ մը երբ մէկ ուրիշը սրտանց չի սիրեր իբրեւ բարի , ազնիւ մարդ՝ պէտք չէ որ անոր առջեւ կեղծէ ու բարեկամ ձեւանայ :

Գ. — Մարդ մը իր սրտին մաքրութիւնը ցուցընելու համար պէտք է որ բարի դործեր կատարէ , որովհետեւ անոնց բարի գործի երբեք չենք կըրնար հասկընալ մէկու մը բարի զգացումները :

Դ. — Մարդս կրնայ իր սիրտը կրթել և իր զգացումները աշնուութեան բարձր աստիճանին հասցընել , եթէ միշտ իր վրայ հսկողութիւն ընելով աշխատի գէշ ցանկութիւններն ու մտածումները հեռացընել իր սրտէն :

Ե. — Քրիստոս սրտով սուրբ մարդիկներուն կը խոստանայ աստուածտեսութիւն , այսինքն յաւիտենական երանութեան մէջ ամենէն բարձր վարձատրութիւնը կը խոստանայ :

Զ. Երանութիւն .

Նրանի՛ խաղաղաց զի նո՛ւա որդի Աստուծոյ կոչեսցին :

(Երանի՛ խաղաղութիւն ընողներուն , որովհետեւ անոնք Աստուծոյ որդի պիտի կոչուին) :

Ա. — Խաղաղութիւն սիրողները ամէնուն հետ մարդասիրաբար կը վարուին , երբեք հակառակութիւն չեն ընել , և եթէ իրենց մէջ վէճ մը պատահի , կ'աշխատին ճշմարտութեան համաձայն վերջացընել , մինչեւ իսկ զիջող կ'ըլլան , եթէ այդ զիջողութիւնն ուրիշներուն վնաս չի բերեր :

Բ. — Խաղաղութիւն սիրողները պարտաւոր են նոյնպէս ուրիշ թշնամի կամ հակառակորդ մարդիկներն իրարու հետ հաշտեցընել :

Գ. — Խաղաղութիւն սիրողները Աստուծոյ որդի պիտի կոչուին . որովհետեւ ասոնք իրենց գործերով հետեւող են Քրիստոսի , որ երկինքէն իջնելով՝ մեղաւոր մարդկութիւնը հաշտեցուց Հայր Աստուծոյ հետ :

Ը. երանութիւն .

Երանի՛ այնոցիկ որ հալածեալ իցեն վասն արդարութեան , զի նոցա է արեալութիւն երկնից :

(Երանի՛ անոնց , որոնք կը հալածուին արդարութեան համար , որովհետեւ երկինքի արքայութիւնը անոնցն է) :

Թ. երանութիւն .

Երանի՛ է ձեզ , յորժամ նախասիցեն եւ ասիցեն զամենայն բան չար վասն անուան իմ , ցնծայե՛ք եւ ուրախ լե՛րու՛ք զի վարձք ձեր բազում են յերկինս :

(Երանի՛ է ձեզի , երբ կը նախատեն ու կը հալածեն ձեզ եւ ամէն տեսակ չար խօսք կ'ըսեն ձեզի իմ անուան համար) :

Յիսուսի քարոզութիւնը՝ Երդման , Ընկերական յարաբերութեան եւ սիրոյ մասին :

Ա. — Յիսուս իր քարոզութեան մէջ միշտ կը հասկցընէր Հրէաներուն թէ ինք եկած է ո՛չ թէ Հին Ուխտի մէջ եղած օրէնքներն ու մարգարէութիւնները քանդելու , այլ ընդհակառակը լրացընելու , և

դառնալով իր աշակերտներուն՝ կ'ըսէ . « Եթէ ձեր արդարութիւնը փարիսեցիներու եւ դպիրներու արդարութենէն աւելի չըլլայ , չէք կրնար Աստուծոյ արքայութիւնը մտնել :

1. Բ. — Հին Ուխտի մէջ ըսուած էր թէ սուտ երգում չընէք , ոչ երկինքի անունով , որովհետեւ Աստուծոյ աթոռն է , ո՛չ երկրիս անունով , որովհետեւ Աստուծոյ պատուանդանն է , եւ ո՛չ ալ Երուսաղէմի անունով , որովհետեւ մեծ Թագաւորին քաղաքն է . ուրեմն ձեր խօսքը պիտի ըլլայ այո՛ն՝ այո՛՛ եւ ո՛չը ո՛չ :

2. Գ. — Հին Ուխտի մէջ ըսուած էր թէ աչքի տեղ աչք եւ ականայի տեղ ականայ պիտի հանուին . իսկ ես ձեզի կ'ըսեմ . չարի դէմ չարիք չընէք . ո՛վ որ ձեզի ապտակ մը կը դարնէ , միւս երեսնիդ ալ դարձուցէք անոր . ո՛վ որ ձեզի հետ կռիւ կ'ընէ ձեր շապիկը խլելու համար , տուէք անոր նաեւ ձեր վերարկուն :

Գ. — Քրիստոս աս խօսքով կ'ուղէ հասկցընել թէ մեր շուրջը գտնուողներուն հետ պէտք է բարեկամաբար վարուինք եւ անոնց սիրտը շահինք :

3. Սիրոյ մասին .

Ա. — Հին Ուխտի մէջ ըսուած էր որ սիրէք ձեր ընկերները եւ ատէք ձեր թշնամիները . իսկ ես ձեզի կ'ըսեմ . սիրեցէք ձեր թշնամիները , օրհնեցէք ձեզ անիծողները , բարի ըրէք ձեզ ատողներուն , որպէս զի երկնաւոր Հօր դաւակներն ըլլաք : Որովհետեւ երկնաւոր Հայրը իր արեւը կը ծագեցընէ հաւասարապէս թէ՛ արդարներու եւ թէ՛ մեղաւորներու համար , և իր անձրեւը կը տեղացընէ թէ՛ արդարներու և թէ՛ մեղաւորներու համար հաւասարապէս . եթէ դուք միայն ձեր բարեկամներն ու ընկերները սիրէք , աւելի բան մը ըրած չէք ըլլար . որովհետեւ փոխա-

գարձաբար անոնք ալ ձեզ կը սիրեն: Ուրեմն, եթէ իմ պատուէրներս կը կատարէք, այն ատեն կ'ըլլաք կատարեալ մարդ, ինչպէս որ ձեր երկնաւոր Հայրը կատարեալ է:

Քրիստոսի պատուերը՝ Ողորմութիւն, Աղօթք եւ Պանեցողութիւն ընելու մասին:

1. Ողորմութիւն.

Ա. Քրիստոս կը քարոզէ որ ողորմութիւնը հրապարակով չընենք, ինչպէս որ կեղծաւորները կ'ընեն. հրապարակներու մէջ կը կենան եւ մարդիկներու առջեւ ողորմութիւն կուտան որպէս զի մարդիկ տեսնեն ու գովեն զիրենք:

Բ. Բայց Քրիստոս ճշմարիտ քրիստոնեաներուն կը պատուիրէ որ իրենց ողորմութիւնն ա՛յնպէս ընեն որ անոնց աջ ձեռքը չգիտնայ թէ ի՛նչ կ'ընէ ձախ ձեռքը: Ուրեմն ճշմարիտ քրիստոնեային ողորմութիւնը ծածուկ պիտի ըլլայ, որպէս զի հայր Աստուած ալ յայտնի կերպով վարձատրէ զայն:

2. Աղօթք.

Ա. Քրիստոս կը պատուիրէ որ աղօթք ընելու ատեն հրապարակներու եւ ժողովարաններու մէջ չը կենան եւ ձեռքերը երկինք չբարձրացնեն՝ իրենց աղօթասէր ըլլալը ուրիշներուն ցուցնելու համար, ինչպէս որ կեղծաւորները կ'ընեն:

Բ. Ճշմարիտ քրիստոնեան՝ աղօթք ընելու ատեն՝ պիտի մտնէ իր սենեակը, դռները պիտի գոցէ եւ ծածուկ կերպով Աստուծոյ աղօթք պիտի ընէ, որ-

պէս զի Աստուած յայտնի կերպով վարձատրէ զայն:

Գ. Բրիստոնէական պատուէրին համաձայն, մենք աղօթելու ատեն կեղծաւորներու պէս շատախօսութիւն պիտի չընենք՝ անկարեւոր ու աւելորդ բաներ խնդրելով իրմէ, այլ պիտի աղօթենք այսպէս. « Ո՛վ, հայր մեր, որ երկինքն ես, քու անունդ սուրբ ըլլայ, քու արքայութիւնդ գայ, թող քու կամքդ ըլլայ, ինչպէս երկինքի մէջ այնպէս ալ երկրիս վրայ, մեր ամէն օրուան հացն այսօ՛ր ալ տուր մեզի եւ մեր պարտքը շնորհէ՛ մեզի. ինչպէս որ մենք կը շնորհենք մեր պարտապաններուն. մի՛ ձգեր զմեզ փորձութեան մէջ, այլ ազատէ՛ մեզ չարէն. որովհետեւ արքայութիւն, զօրութիւն եւ փառք քու կը են յաւիտեանս, ամէն: »

Ն. Պանեցողութիւն.

Ա. Քրիստոս պահք պահողներուն ու ծով բռնողներուն կը պատուիրէ որ կեղծաւորներու պէս իրենց երեսը չախրեցընեն, ուրիշներու հասկցընելու համար թէ պահեցողութիւն կ'ընեն:

Բ. Ընդհակառակ, պահք պահողը գլուխը պիտի օձէ իւղով, եւ երեսն ալ պիտի լուայ, ուրախ պիտի երեւայ. եւ ո՛չ մէկ նշանով չպիտի ցուցնէ ուրիշներուն թէ ինքը պահեցողութիւն կ'ընէ, որպէսզի հայր Աստուած յայտնի կերպով վարձատրէ զայն:

Քրիստոսի փարոզութիւնը՝ Գանձի, Տիրոջ ու
Ծառայի, եւ աշխարհային աւե-
լորդ հոգեւում վերաբերեալ :

1. Գանձ.

Ա. Քրիստոս կը պատուիրէ որ ճշմարիտ քրիստոնեան գանձ չժողվէ երկրիս վրայ ուր որ ցեցը եւ ուտիճը կ'ապականեն, եւ գողերն ալ գետինը կը փորեն ու կը գողնան: Ըշմարիտ քրիստոնեան իր գանձը պիտի ժողվէ երկնքի մէջ, ուր ո՛չ ցեց կայ, ո՛չ ուտիճ, ո՛չ ալ գող. որովհետեւ ո՛ւր որ մեր գանձերը կան, հոն ալ մեր սրտերը պիտի ըլլան:

Բ. Քրիստոս այս գանձի առակով մեզի կը պատուիրէ որ նիւթական հոգեբով մեր ամբողջ ժամանակը չվատենք, որովհետեւ նիւթական բարիքներն անցաւոր են եւ շատ մը վտանգներու ենթակայ. ուրեմն մտածենք նաեւ երկնային հոգեւոր կեանքի համար, այսինքն մեր միտքն ու զգացումները բարի յատկութիւններով կրթելու ազնուացընելու ջանանք:

2. Ասուծոյ եւ մամոնայի ծառայութիւն.

Ա. Քրիստոս կը քարոզէ թէ մարդ մը մի եւ նոյն ատեն թէ՛ մամոնայի եւ թէ՛ Աստուծոյ չի կրնար ծառայել. կա՛մ մէկը պիտի սիրէ, միւսը ատէ, եւ կա՛մ առաջինը պիտի ատէ, երկրորդը պիտի սիրէ:

Բ. Այս խօսքով Քրիստոս կը հասկցընէ մեզի թէ՛ նիւթական բարիք ժողվելու ենք մի միայն մեր ապրուստն հոգալու համար, իսկ մեր կեանքի մնացած մասն ալ պիտի նուիրենք Աստուծոյ՝ այսինքն բարի գործեր պիտի կատարենք ուրիշներուն օգտակար եւ Աստուծոյ ալ հաճելի ըլլալու համար:

3. Աւելորդ հոգեք.

Ա. Քրիստոս կը պատուիրէ մեզի որ աւելորդ հոգեքերով մեզ չնեղենք թէ ի՞նչ պիտի ուտենք կամ ի՞նչ պիտի հագնինք: Երկինքի թռչունները ո՛չ կը ցանեն, ո՛չ կը հնձեն եւ ո՛չ ալ շտեմարաններու մէջ կը ժողվեն: Երկնաւոր Հայրը կը կերակրէ զանոնք, իսկ մարդիկ քանի որ թռչուններէն բարձր են, Աստուած անոնց վրայ աւելի շատ խնամք կ'ունենայ: Մարդ մը մտածելով կամ սիրտ հատցընելով՝ երբեք չի կրնար իր հասակին վրայ կանգուն մ'եւս աւելցընել: Մեր երկնաւոր Հայրը գիտէ թէ ի՞նչ պէտք է մեզի, ուրեմն, իբրեւ ճշմարիտ քրիստոնեայ, նախ մեր բարոյական պարտականութիւնները պիտի կատարենք, մի եւ նոյն ատեն պիտի խնդրենք Աստուծոյ արքայութիւնն ու արդարութիւնը մեր վրայ. իսկ մնացած բաներն առանց խնդրելու Աստուած մեզի կուտայ:

Քրիստոսի փարոզութիւնը՝ Դասասանի,
Խնդրուածի, Ընկերական յարաբերութեան,
Նեղ դրան եւ Սուս մարգարէներու վերաբերեալ:

1. Դասասան.

Ա. Քրիստոս կը պատուիրէ ճշմարիտ քրիստոնեաներուն որ չդատեն, ի՞նչ կերպով որ իրենք ուրիշները դատեն, նոյն կերպով ալ իրենք պիտի դատուին: Ի՞նչ չափով չափեն, նոյն չափով ալ պիտի չափուին: Կը պատուիրէ նոյնպէս որ քրիստոնեայ մը նախ իր աչքի մէջ եղած գերանը տեսնէ ու հանէ, եւ յետոյ իր

եղբոր աչքին մէջ եղած շիւղը տեսնելու եւ հանելու ջանայ :

Բ. Այս խօսքերով Քրիստոս կը պատուիրէ մեզի որ նախ մեր պակասութիւնները տեսնենք եւ ուղղենք , յետոյ ուրիշներու պակասութիւնները տեսնելու եւ ուղղելու ջանանք :

2. Խնդրուածք .

Ա. Քրիստոս մեզի կը պատուիրէ « Խնդրեցէ՛ք եւ կը ստանաք . աղաչեցէ՛ք եւ կը գտնէք , զարկէ՛ք դուռը՝ որպէս զի բացուի :

Ո՞վ է այն մարդը, որուն զաւակը իրմէն հաց ուղէ , քար տայ անոր, և կամ ձուկ ուղէ ; օձ տայ անոր . ուստի դուք որ մեղաւոր մարդիկներ էք, և ձեր զաւակները կը հոգաք, ուրեմն ո՞րչափ աւելի բարեքներ կուտայ երկնաւոր հայրը իրմէ բան մը խնդրողին . »

Բ. Քրիստոս այս խնդրուածքի պատուէրով մեզի կը հասկցընէ թէ՛ ո՛վ որ իր մարմնական եւ բարոյական կարողութիւնները հչռելով՝ իրեն ո՛ր եւ է նպատակ մը կը դնէ և հաստատուն կամքով կը ջանայ իր դրած նպատակին հասնիլ , անիկայ կրնայ յաջողութիւն գտնել . որովհետեւ Աստուծոյ օգնութիւնը իրեն հետ կ'ըլլայ : Իսկ եթէ չի յաջողիր , ըսել է թէ չարաչար կը խնդրէ , եւ իր կարողութենէն վեր գործի կը ձեռնարկէ :

3. Ընկերական յարաբերութիւնք .

Ա. Քրիստոս կը պատուիրէ քրիստոնեաներուն թէ՛ « ինչ որ կ'ուզէք որ մարդիկ ձեզի ընեն , նոյնն ալ դուք անոնց ըրէք » . այսպէս կը պատուիրեն թէ՛ մարգարէներն եւ թէ՛ օրէնքները :

Հայերէն առածը թէ « ինչ որ կը ցանես , նոյնն

ալ կը հնձես » , շատ յարմար է Քրիստոսի այս պատուէրին : Որովհետեւ եթէ ուրիշներուն չարիք ընենք, մենք ալ չարիք կը գտնենք , իսկ եթէ բարիք ընենք, մենք ալ բարիք մը գտնենք :

4. Նեղ դուռ .

Ա. Քրիստոս կը պատուիրէ ճշմարիտ քրիստոնեաներուն , որպէս զի անոնք մտնեն նեղ դռնէն, որովհետեւ լայն դուռը, որ ընդարձակ ճամբայ ունի, դէպի կորուստ կը տանի , իսկ նեղ դուռը կ'առաջնորդէ մարդս դէպի յաւիտենական կեանքը :

Բ. Քրիստոս նեղ դռան առակով կը յորդորէ քրիստոնեաները, որ սիրով համբերեն այն բոլոր նեղութիւններուն ու զրկանքներուն , որոնց կը հանդիպին իրենց բարոյական պարտականութիւնները կատարած ատեն , եւ որոնք կը նմանին նեղ ճամբայի : Սակայն այդ նեղութիւններուն հանդիպողները վերջի վերջոյ լայն ճամբան պիտի ելլեն՝ այսինքն յաւիտենական կեանքի պիտի արժանանան ,

5. Խաբեբանք .

Քրիստոս կը պատուիրէ մեզի դժուշանալ խաբեբաներէն , որոնք ոչխարի կերպարանք ունին . իսկ ներսէն յափշտակող գայլեր են : Այսպիսի մարդիկ պիտի ձանչցուին իրենց գործերէն . որովհետեւ փուչին խաղող չի քաղուիր , եւ տատասկէն ալ թուզ : Ամէն բարի ծառ՝ բարի պտուղ կուտայ , իսկ չար ծառը՝ չար պտուղ . այնպէս ալ մարդիկ կը ձանչցըին իրենց գործերէն . բարի մարդը բարի գործ կ'ընէ , իսկ չար մարդը՝ չար գործեր կը կատարէ :

ՀԱՅՈՑ ՀԵԹԱՆՈՍԱԿԱՆ ԿՐՕՆՔԸ

Եւ ասոր ազդեցութիւնը մեր քրիստոնէական կեանքին վրայ

1. Հեթանոսական կրօնքի ուսման կարեւորութիւնը եւ անոր ծագման պատճառները :

Ա. Մեր եկեղեցիին քանի մը սովորութիւնները լաւ հասկնալու համար, պէտք է սորվինք Հայոց հեթանոսական կրօնքը, որովհետեւ անոր մէջ կը գտնենք նոյն սովորութիւններու բացատրութիւնը, իբրև մեր նախորդ կրօնքը :

Բ. Պատմութիւնը մեզի կը ցուցնէ թէ ամէն ազգ, ինչքան ալ վայրենի կամ կրթուած վիճակի մէջ ըլլայ, ունեցեր է կրօնք մը: Այդպէս ալ Հայերը քրիստոնէութենէն առաջ ունեցեր են հեթանոսական կրօնք մը, որ հետագայի մէջ մեր քրիստոնէական գաղափարներուն ու աստուածապաշտութեան եղանակին վրայ իր ազդեցութիւնն ունեցած է :

Գ. Կրօնքի մը ծագումը կարելի է գլխաւորապէս երեք պատճառներու վերագրել: Ա. Շնորհակալութեան զգացում, Բ. Երկիւղի զգացում, Գ. Պատճառին պատճառը գտնելու հետաքրքրութիւն :

Դ. Հին ատեն մարդիկ, քանի որ զարգացած չէին, իրենց շուրջը գտնուած բնութեան տարրերէն ու կենդանիներէն ո՛ր եւ է օգուտ մը տեսնելով՝ կը կարծէին թէ նոյն առարկաներն անմիջական կերպով բարիք կը հասցընէին իրենց, ուրեմն իրենց շնորհակալութիւնը կամ երախտագիտութիւնը յայտնելու համար երկրպագութիւն կ'ընէին անոնց :

Ե. Այդպէս ալ կային բնութեան երեւոյթներ ու կենդանիներ, որոնք մնաս կը հասցընէին. մարդիկ ալ թէ՛ մտաւոր եւ թէ՛ մարմնական կարողութիւններով անոնցմէ շատ վար ըլլալով՝ կը վախնային ու կը մտածէին ազաչանքներով մեղմացընել անոնց մնասակարութիւնը, ասոր համար սկսան անոնց երկրպագութիւն ընել :

Զ. Ամէն մարդու բնութեան մէջ հետաքրքրութիւն մը կայ իմանալու թէ իր շուրջը գտնուած առարկաները ինչէ՞ն առաջ եկած են: Օրինակ առնենք հասարակ առարկայ մը՝ փայտ մը: Ամէն մարդ կը մտածէ թէ փայտը կը ստացուի ծառէն, ծառը կը գոյանայ սերմէն, սերմն ալ առաջ կուգայ բնութեան զօրութիւններէն, իսկ ասոնք ալ պէտք է որ աւելի զօրաւոր էակէ մը ստեղծուած ըլլան: Ուրեմն այս հետաքրքրութիւնը կը յատկացնէ մեր մէջ ճշմարիտ Աստուծոյ գիտութիւնը: Այս հետաքրքրութիւնը մարդկային կիրքերէ մէկն է, որ կը կոչուի պատճառին պատճառը գտնելու հետաքրքրութիւն :

Չ. Հայոց հեթանոսական կրօնքին երեք օրջաններ.

Ա. Հայոց հեթանոսական կրօնքը կարելի է բաժնել երեք գլխաւոր շրջաններու, Ա. Բնապաշտութիւն, Բ. Բազմաստուածութիւն, Գ. Կապաշտութիւն :

Բ. Բնապաշտութիւնը բնութեան տարրերու եւ երեւոյթներու երկրպագութիւնն է. օրինակ՝ երկնային մարմիններու, ծառերու, լեռներու, ջուրի, կրակի, ևն :

Հին Հայերը արեւն ու լուսինը կ'ընդունէին իբրև քոյր ու եղբայր. արեգակի երկրպագութիւնը Հայոց մէջ խոր արմատ ձգած էր, այնպէս որ մեր քրիստոնէական գաղափարներու եւ եկեղեցական բանաստեղծութեան մէջ արեւն ու լուսինը կ'ընդունուին որպէս քոյր ու եղբայր:

տեղծութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ : Օր . կ'աղօթենք դէպ ի արեւելք կենալով , եկեղեցիները կը շինուին դէպի արեւելք , շարականներու եւ աղօթքներու մէջ շատ անգամ կը կրկնուին « Արեգակն արդար » , « Լոյս արարիչ լուսոյ » եւայլն : Այս բաները պիտի հասկընանք փոխաբերական կերպով իբրև բարի Աստուծոյ գաղափար կամ Յիսուս Քրիստոսի նշանակութեամբ :

Կրակն ու ջուրը , իբրև օգտակար տարրեր եւ մաքրող զօրութիւն , կը պաշտուէին Հայերէն : Այս երկուքը Պարսիկներու մէջ ալ կը պաշտուէին իբրև քոյր ու եղբայր , ինչպէս յայտնի է Արտաշատի ժողովին գրաւոր պատասխանէն՝ Պարսիկ Միհրնէրսեհ հաղարապետին :

Արմաւիրի քով գտնուած սօսիներու անտաւը նոյնպէս կը պաշտուէր . հին Հայերը հոն կ'աղօթէին և տերեւներու շարժման համաձայն դուշակութիւններ ալ կ'ընէին :

Գ . Բազմասուածութիւնը բարոյական գաղափարներուն և զանազան յատկութիւններուն իբրև Աստուած երկրպագութիւն ընելն է . օրինակ՝ ստեղծող յատկութեան , իմաստութեան , գեղեցկութեան , քաջութեան , պտղարբերութեան , կենդանութեան , տաքութեան , եւայլն :

Մարդիկ աստիճանաբար զարգանալով հասկըցան թէ՛ իրենց պաշտած բնութեան տարրերը նիւթ են , սակայն անոնք ունին բարոյական զօրաւոր յատկութիւններ . ինչպէս արեգակն ունէր տաքութիւն ու լոյս . հողը՝ պտղաբերութեան յատկութիւն , կենդանին՝ ուժ ու քաջութիւն , եւայլն :

Այս շրջանին կարելի է վերագրել նաեւ հետեւեալ աստուածութիւնները :

Յարախզներ . — Հին Հայերը կը հաւատային թէ՛ կան աստուածներ , որոնք մարդուն վէրքը լիզելով լիզելով կը բժշկեն , մինչեւ իսկ մեռած մարդը կրնան ողջնցնել : Այս աստուածութիւնը կը ներկայացընէ մեզի հին Հայերու բժշկական համոզումը , թէ լիզելով կարելի է շատ մը վէրքեր բժշկել :

Քաջեր կամ բարի ոգիներ . — Հին Հայերը կը հաւատային թէ մասնաւոր լեռներու վրայ կան քաջեր , որոնք չար մարդիկները կը բռնեն լեռներու մէջ կը պատժեն :

Ֆերիթի կամ հրեցակ . — Այս ոգիները աստուածներու կամքը մարդիկներուն կը յայտնէին , եւ պարսկերէն Ֆերիթի բառը՝ քրիստոնէութեան մէջ նոյն գաղափարով հրեշտակի փոխուեցաւ :

Դեւ-Դժոխք . — Դեւերը չար ոգիներ էին եւ անոնց բնակարանը պարսկերէն դուզախ կը կոչուէր , որ քրիստոնէութեան մէջ փոխուելով՝ դժոխք ըսուեցաւ , իբրև մեղաւորներու յաւիտենական տանջանքի տեղ :

Նաւասարդի կամ Ամանորայի soni . — Հին Հայերը Օգոստ . 15ին ժողովուելով՝ մեծ հանդէսներ կը կատարէին , ի պատիւ Պտղարբերութեան Աստուծոյ , եւ իրենց առաջին բերքերը անոր նուէր կը տանէին ի նշան երախտագիտութեան . անոր համար է որ ներկայիս մէջ ալ նոյն օրը եկեղեցիներու մէջ խաղող կ'օրհնուի եւ շատ ընտանիքներ իրենց այգիներու խաղողէն նուէր կը զրկեն եկեղեցի :

Այս տօնը այն աստիճան հաճելի էր հին Հայերուն , որ հին երեւելի Հայ մը մեռնելու ատեն իր ցաւն յայտնէր է մի միայն Նաւասարդի տօնի հաճոյքէն զրկուելուն համար , հետեւեալ խօսքերով . « Ո՛ տայր ինձ զձուխն ծխանի , և զառաւօտն Նաւասար .

զի, զվազելն եզանց եւ զվազելն եղջերուաց. մեք փող հարուաք եւ թմբկի հարկանէաք » :

Նաւասարդ Պարսկերէն « Նոր տարի » ըսել է. նոյն նշանակութիւնը ունի նաև ամանորայ բառը. ուրեմն այս սօնը հին Հայերուն նոր տարիի սօնն էր, զոր կը կատարէին Օգոստոս 15ին :

Մինք. — Կրակի աստուած էր. սակայն ասիկա նիւթական կրակը չէր, այլ աներեւոյթ յատկութիւն մ'էր, որուն Հայերը հուր կ'ըսէին, եւ տարին անգամ մը Փետրուար 14ին, Նիւթապէս կը ներկայացընէին մեծ խարոյկ վառելով, որուն շուրջը նոր հարսերն ու փեսաները ձեռք ձեռքի տարով կը պարէին. դեռ ներկայիս մէջ ալ շատ մը գիւղերու մէջ նոյն սովորութիւնները կը կատարեն :

Տիր. — Ասիկա ճարտարութեան եւ ուսմունքի աստուած էր, կը համարուէր Արամազդի գրագիրը : Ասոր ձեռքն էր կենաց գիրքը, որի մէջ բոլոր մարգիկներու բարի եւ չար գործերը կը գրուէր եւ անոնց համաձայն վարձատրութիւն կամ պատիժ կը տրուէր : Այս աստուծոյ յիշատակութիւնը մինչեւ այժմ ալ կայ մեր ժողովրդի մէջ հետեւեալ զրոյցներով. « Գրողը տանի քեզ », « Գրողի գրքին մէջ գրուիս », « Ծակատագրիս այս էր գրուած » եւն. :

Դ. Կապաւոսուրիւն. — Հին Հայերը իրենց պաշտած վերացական զաղափարները նիւթապէս ներկայացնելու համար շինեցին կուռքեր, իրենց դրացի ազգերուն հետեւելով, եւ սկսան անոնց երկրպագութիւն ընել :

Մեր մէջ գտնուած նշանաւոր կուռքերն հետեւեալներն էին :

Անահիտ՝ որ կը համարուէր մայր զգաստութեան, երկրին շունչ եւ կենդանութիւն պարգեւող : Ասոր

արձանը շինուած էր ոսկիէ, ասոր համար ոսկեծին, ոսկեմայր կը կոչուէր :

Արամազդ՝ որ աստուածներու հայրն էր, երկնի և երկրի արարիչը :

Ասդիկ՝ գեղեցկութեան աստուածուհին էր :

Վահագն՝ քաջութեան աստուած էր եւ աստղիկին ամուսինը :

Նանե՝ պարկեշտութեան աստուածուհին էր, որ կը ներկայացնէր տխար տանտիկին եւ պարկեշտ Հայ կինը :

3. Ասուածպաւսուրեան սեղեր եւ պաւսօնեացիներ

Ա. Հին ատեն Հայոց աստուածպաշտութեան տեղերը լեռներն ու անտառներն էին. վերջերը միայն ասորիներէն ու յոյներէն սորվեցան մեհեաններ ու բազիլիկներ շինել :

Բ. Աստուածպաշտութեան պաշտօնեաները քուրմեր կը կոչուին եւ սկիզբները Վահագնի սերունդէն կ'ընտրուէին թէ՛ քրմապետները եւ թէ՛ քուրմերը :

Գ. Հայ քուրմերը ազնուականներու պէս ընդարձակ կալուածներ ունէին և մեծ հարստութիւն : Մուշի Արձան եւ Դեմետր քրմապետները ութը հազար զինւորներով դիմադրեցին Ս. Գրիգոր լուսաւորչին եւ իր հետեւորդ իշխաններուն :

Դ. Հայ քուրմերը իրենց հոգեւոր պաշտօնի եւ անթիւ հարստութեան շնորհիւ, մեծ ազդեցութիւն ու իշխանութիւն ունէին, թէ ազնուական դասակարգի եւ թէ հասարակ ժողովրդի վրայ : Առանց անոնց համաձայնութեան կարելի չէր երկրի մէջ որ եւ է փոփոխութիւն կամ նոր կարգադրութիւններ ընել : Այս էր պատճառը որ քուրմերը իրենց զօրաւոր աղ-

դեցութիւնով, երեք հարիւր տարի շարունակ հա-
կառակեցան քրիստոնէութեան, և չթողուցին որ նոր
կրօնքը տարածուի եւ արմատ ձգէ մեր ժողովրդի
մէջ:

Քրիս. կրօնի փարոսէիւնը մեր մէջ

1. Կրօնական անարբերութիւն

Ա. Հռովմայեցիները, Յոյները եւ Հայերը հաս-
կըցած էին թէ իրենց պաշտած կուռքերը սուտ են,
եւ ասոնցմէ օգնութիւն չէ կարելի սպասել:

Բ. Այլ եւս առաջուան պէս կուռքին ջերմեռան-
դութեամբ երկրպագութիւն չէին ընելու եւ իրենց կը-
րօնական պարտականութիւնները չէին կատարել:

Գ. Այնպէս որ մարդիկ կուռքերու համար բոլո-
րովին անտարբեր էին եւ ճշմարիտ Աստուածը կը
փնտռէին: Ահա այս վիճակը կը կոչուի կրօնական
անտարբերութեան ժամանակ, որովհետեւ կուռքե-
րու անդօրութիւնը հասկնալէն ետքը, այլեւս ո՛չ զո-
հեր կը մատուցանէին եւ ոչ ալ մեհեաններու մէջ
աղօթք կ'ընէին:

2. Քրիստոնեութեան տարածումը մեր մէջ

Ա. Կրօնական անտարբերութեան միջոցին Քրիս-
տոս կը ծնի Պաղէստինի մէջ եւ կը քարոզէ ճշմարիտ
Աստուածը: Սուրբ Արգար իր մարդիկներէն իմա-
նալով Քրիստոսի հրաշքը եւ քարոզութիւնը, նամա-
կով մը կը հրաւիրէ իր քով (*). սակայն Քրիստոս կը

[*] Այս նամակին պատճէնը տես Նոր Դպրոց, Գ. Պրակ,
Դաս 3., էջ 14:

պատասխանէ թէ ինքը չի կրնար դալ, իր համար-
ձուձէն ետքը աշակերտներէն մէկը կը շրկէ անոր
քով, որպէս զի բժշկէ եւ ճշմարիտ Աստուածը քա-
րոզէ:

Բ. Թաղէոս առաքեալը կուգայ եւ կը քարոզէ
ճշմարիտ Աստուածը, որ երկինքն ու երկիրը ստեղ-
ծեց եւ իր միածին որդին Քրիստոսը շրկեց մար-
դիկները փրկելու:

Գ. Ս. Արգար եւ ժողովուրդը կը մկրտուին, կը-
ռատունները կը գոցուին, կը շինուի եկեղեցի եւ Աղ-
ղէն եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի:

3. Թաղէոս եւ Բարբոլղիմէոս առաքեալ

Ա. Թաղէոս Սուրբ Արգարի թղթով կ'երթայ կը
քարոզէ Հայոց եւ շատ մը հաւատացեալներ կը մկրտէ.
ասոնց վրայ եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Զաքարիա
անունով մէկը:

Բ. Թաղէոս կը պտտի միւս քաղաքները, հաւա-
տացեալները կը մկրտէ ու վերջապէս կը նահատակ-
ուի Սանդուխտ կոյսին հետ:

Գ. Բարթոլղիմէոս առաքեալը Պարսկաստանի կող-
մէն կուգայ շատ տեղեր քարոզելէն ետքը, Սքոչիան
քրիստոնեայ կը դարձնէ եւ ինքն ալ կը նահատակ-
ուի:

Դ. Վերոյիշեալ առաքեալներէն զատ Հայոց քա-
րոզած է նաեւ Թովմայ առաքեալը: Ուրեմն մեր ե-
կեղեցին առաքելական եկեղեցի է՝ այսինքն Քրիստո-
սի առաքեալներու ձեռքով հիմնուած է, եւ անոնցմէ
սկսուած կարգ ու կանոնները կը գործադրէ մինչեւ
այժմ:

4. Հալածանք Քրիստոնեութեան դեմ

Ա. Քրիստոնէական կրօնը քարոզուելուն պէս հիւմ
չըռնեց մեր մէջ, երեք գլխաւոր պատճառներով:

1. Նախ Հայ ժողովուրդը դեռ պատրաստ չէր քրիստոնէական գաղափարները հասկնալու, որովհետեւ դեռ նոր կը լսէր եղբայրութեան եւ հաւասարութեան գաղափարները :

2. Ազնուականները եւ քուրմերը քրիստոնէական կրօնի տարածումը իրենց շահին հակառակ գտնելով քրիստոնէութիւնը հալածեցին :

3. Սուրբ Արգարի յաջորդները ոչ միայն չպաշտպանեցին նոր կրօնը, այլ եւ անոնք ալ քուրմերու հետ միանալով, սկսան հալածել քրիստոնէութիւնը :

Բ. Ուսուցիչ մէջ Անանէն կը հակառակի քրիստոնեաներուն : Եւ կռատունները բանալ տալով՝ կը հրամայէ որ կուռքերուն երկրպագութիւն ընեն. իսկ Ադդէ եպիսկոպոսն ալ եկեղեցիին մէջ նահատակել կուտայ իրեն խոյր մը չչինելուն համար :

Կ. Քանի մը ժամանակ ետքը կը նահատակուին Ս. Ոսկեանք եւ Սուքրիասեանք. առաջինները Հռովմէն եկած էին, իսկ երկրորդները Սաթենիկ տիկնոջ ազգականներն էին : Ասոնք պատարագի ատեն « Առաքելոց »-ի մէջ կը յիշուին միւս սուրբերու հետ միասին :

Դ. Աւանդութեան մը համաձայն, երկրորդ դարու մէջ հպարաւոր Հայ քրիստոնեաներ կը խաչուէին : Ազնուականները ինչքան որ խիստ կը վարուէին քրիստոնեաներու հետ, այնքան աւելի կը շատնար քրիստոնէութիւնը քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ :

Ե. Սուրբ Տրդատ սկիզբները կը հրամայէ որ բոլոր Հայերը կուռքերու երկրպագութիւն ընեն, եւ ով որ քրիստոնեայի մը տեղը յայտնէր, այն քրիստոնեայի ստացուածքը յայտնողին պիտի տրուէր :

Զ. Մինչեւ Ս. Լուսաւորիչ, քրիստոնեայ Հայերը գաղտնի կը ժողովուէին գետնափոր տեղեր եւ կամ լեռ-

ներու մէջ, հոն միասին աղօթք կ'ընէին, հացը կ'օրհնէին եւ իրարու մէջ կը բաժնէին իրրեւ սիրոյ նշան : Իսկ հացէն առաջ, իրրեւ եղբայրական սիրոյ նշան, իրարու հետ կը համբուրուէին. ասոր համար ալ ներկայիս մէջ Ս. պատարագի ատեն՝ Ողջոյնի ժամանակ՝ իրարու հետ կը համբուրուին եւ Ս. Պատարագէն ետքը մաս կը բաժնուի հաւատացեալներուն :

Ս. Գրիգոր Երկրորդ Լուսաւորիչ Եւ Քրիստոնէութեան պատգոսապէս հաստատութիւնը մեր մէջ

1. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի կենսագրութիւնը

Ա. Գրիգոր երբ մանուկ էր, կը փախցընեն կեասարիա, ուր ժամանակակից բարձրագոյն կրթութիւն մը կը ստանայ քրիստոնէական ոգիով : Կ'ամուսնանայ Մարիամ անունով աղջկան մը հետ, կ'ունենայ զաւակներ՝ Վրթանէս եւ Արիստակէս :

Բ. Գրիգոր կ'երթայ Հռովմ, հոն կը ծառայէ, յետոյ կը դառնայ : Երիզայի մէջ Գրիգոր Անահիտին նուէր չը տանելուն համար, տասնէն աւելի հռովմէական տանջանքներ կրելէ ետքը, կը ձգուի Արտաշատի վիրապը :

Գ. Նոյն ատենները քառասունի չափ կոյսեր Հռովմէն փախչելով, Վաղարշապատի հնձաններուն մէջ կ'ապաստանին : Սակայն Ս. Հռիփսիմէն, Գայիանէն եւ անոնց միւս ընկերները կը նահատակուին քրիստ. կրօնի մէջ հաստատ մնալու համար :

Դ. Անմեղ քրիստոնեաներուն եւ կոյսերուն նահա-

տակութենէն ետքը Տրդատ հոգեկան հիւանդութիւն մը կը ստանայ : Այս խեղճ վիճակը մտահոգութիւն կը պատճառէ իր բոլոր պարագաներուն : Խոսրովի դուխտ երեք անգամ երազ տեսնելով կ'իմանայ թէ Սուրբ Տրդատ մի միայն Ս . Գրիգորի ձեռքով կրնայ բժշկուիլ :

Ե . Օտայ անուն երեւելի անձը Արտաշատի վերապէն Ս . Գրիգորը կը հանէ և կը բերէ Հայոց : Տըրդատ և ուրիշ պզնուականներ կը դիմեն Ս . Գրիգորի օգնութեան , որպէս զի բժշկուին : Ս . Գրիգոր կը պատուիրէ անոնց որ երկնքի մէջ եղած ճշմարիտ Աստուծոյ հաւատան եւ աղօթք ընեն , որովհետեւ անիկա միայն կրնայ բժշկութիւն տալ ամէնուն : Մի եւ նոյն ատեն Ս . Գրիգոր ևս աղօթք կ'ընէ եւ ամէնքն ալ կը բժշկուին իրենց մեղքերէն :

Զ . Ս . կոյսերու հնձանին մէջ Ս . Գրիգոր վաթսունը վեց օր շարունակ կը քարոզէ ժողովրդին , կը բացատրէ Հայր Աստուծոյ արարչագործութիւնը , Որդի Աստուծոյ մարդեղութիւնը , փրկագործութիւնը եւ երկինք համբառնալը . նոյնպէս Սուրբ Հոգիին շնորհաբախտութիւնը եւ եկեղեցիին յատկութիւնները :

Է . Ս . Գրիգոր կոյսերուն նշխարները կը թաղէ իրենց սովորական հագուստներով՝ անոնց նահատակութեան տեղերը : Ազնուական տիկիները սպասաւորութիւն կ'ընեն կոյսերու նշխարներուն : Ասոնց գերեզմաններու տեղը կը շինուին Ս . Հոսիփսիմէի , Գայիանէի եւ Շողակաթի վկայարանները , որ յետոյ վանքերու կը փոխուին : Մի եւ նոյն ատեն Ս . Գրիգոր իր տեսիլքին համաձայն Մայր եկեղեցոյ՝ Ս . Էջմիածնի տեղը ցանկով կը զատէ , որպէս զի վերջը պատշաճաւոր կերպով շինէ Մայր եկեղեցին :

Ս . Գրիգոր Լուսաւորչի Կաթուղիկոսութիւնը

Ա . Հայերը Բրիտանեայ դառնալէն ետքը ժողով կը գումարեն հաւատացեալ ժողովրդի երեւելիներէն եւ միաձայն հաւանութեամբ հովուապետ կ'ընտրեն Ս . Գրիգորը :

Բ . Շատ մը իշխաններու ընկերակցութեամբ Ս . Գրիգոր կ'երթայ Կեսարիա ուր Ղեւոնդիոս հայրապետէն եպիսկոպոսապետ կը ձեռնադրուի Հայ եկեղեցիին վրայ :

Գ . Ս . Գրիգոր ասորի եւ յոյն կրօնաւորներով Կեսարիայէն դարձած ատեն , Տարօնի մէջ Արձան եւ Գիսանէս կուռքերը կը կործանէ , ուր Արձան եւ Գեմետր քրմապետները ութը հազարի չափ զինուորներով ամբողջ օրը դիմադրելէն ետքը կը յաղթուին : Կուռքերու տեղը եկեղեցի մը կը շինէ եւ կը տեղաւորէ հոն Յովհ . Մկրտչի եւ Աթանազիոսի նշխարները , եւ եկեղեցիին կը կոչուի Ս . Յովհաննու Կարապետի վանք : Միեւնոյն օրը հարիւր հազարի չափ Հայ ժողովուրդ կը մկրտուի Ս . Գրիգորի ձեռքով :

Հայ ժողովրդի մկրտութիւնը Եփրատի մէջ

Ա . Հայ ժողովուրդը իր երեւելիներով կը դիմաւորէ նոր հայրապետը : Ս . Գրիգոր ժողովրդի բազմութեան եւ մեծամեծներուն հանդիպելով՝ մեծ պատուով կ'ընդունուի . հոն քանի մ'օր շարունակ կը քարոզէ եւ կը պատուիրէ որ աղօթք ընեն եւ պահք պահեն , որպէսզի Ս . Մկրտութեան խորհրդին արժանանան : Այս պահքը կոչուեցաւ Առաջաւորաց

պահք, որ ամէն տարի կը պահենք Հայ ժողովրդի քրիստոնեայ դառնալուն եւ մկրտուելուն յիշատակին համար. ասիկա Ս. Սարգսի տօնի շարժուն հանդիպելուն համար, ժողովուրդը Ս. Սարգսի պահք կը կոչէ:

Բ. Այսպէս ժողովուրդը պատրաստելէն ետքը, յոյն եւ ասորի կրօնաւորներու օգնութիւնով. Եփրատ գետի մէջ սրբալոյս միւռոնով կը մկրտէ Ս. Տրդատը, մեծամեծները եւ չորս միլիոնի չափ ալ ժողովուրդ: Յետոյ Ս. Պատարագ մատուցանելով ամէնն ալ կը հաղորդէ Բրիստոսի կենարար Մարմինն եւ Արիւնին:

Հայ Եկեղեցիին կազմակերպութիւնը

Ա. Ս. Գրիգոր՝ Միածին Որդիին իջած տեղը՝ Կաթողիկոսութեան Եկեղեցի մը կը շինէ, որ կը կոչուի Ս. Էջմիածին. ասիկա կ'ըլլայ Հայոց Մայր Եկեղեցին, որովհետեւ քրիստոնէական ընդհանուր լոյսը ասկէ տարածուեցաւ մեր բոլոր քաղաքներն ու գիւղերը: (*)

Բ. Ս. Գրիգոր իր մշտական բնակութիւնը կը հաստատէ Ս. Էջմիածնի մէջ եւ իբրեւ հոգեւոր գլուխ ու հովուապետ հրամաններ կուտայ բոլոր գաւառներու եպիսկոպոսներուն եւ եկեղեցիներուն: Ասոր համար ալ Ս. Էջմիածինը կոչուեցաւ Մայր Աթոռ:

Գ. Բոլոր գաւառներու մէջ ալ Մայր Եկեղեցիին նմանութիւնով կը շինուին ուրիշ եկեղեցիներ: Այդ եկեղեցիներու համար կը նշանակէ եպիսկոպոսներ, քահանաներ և սարկաւազներ. եպիսկոպոսները ամբողջ

[*] Էջմիածնի հիմնարկութեան պարագաները կարդալ Նոր Գրքոց, Դ. Պրակ, 18-20 էջ, Դաս 6 եւ 7.

գաւառի եկեղեցիներու եւ եկեղեցականներու վրայ հոգեւոր տեսուչներ էին. իսկ քահանաները պիտի կատարէին ժամասացութիւնը, Ս. Խորհուրդները եւ մի եւ նոյն ատեն հաւատացեալներու ընտանիքներն այցելելով հոգեւոր մխիթարութիւն պիտի տային: Սարկաւազները սպասաւորութիւն պիտի ընէին եկեղեցական արարողութիւններուն եւ Ս. Խորհուրդներու մատակարարութեան միջոցին՝ մասնակցելով սաղմոսերգութեան եւ քարոզներու ընթերցման:

Դ. Ժամասացութիւնը կը կատարուէր տեղ տեղ յունարէն եւ ասորերէն լեզուներով. ժամասացութեան գլխաւոր մասերն էին կարճ պատարագ, սաղմոսերգութիւն, աղօթք եւ քարոզ:

Ա. Գրիգոր Լուսաւորչի գործադրած միջոցները Բրիստոնէութիւնը մեր մէջ արմատացնելու համար

Ա. Ս. Գրիգոր կուսակազմներու հոգային կալուածները բաժնեց ազնուականներու եւ աղքատ ժողովրդի մէջ, որպէս զի զանոնք կապէ նոր կրօնի հետ:

Բ. Կուսուները բոլորովին չկործանեց, այլ դրսէն խաչ մը տնկեց, իսկ կուռքերու տեղն ալ սեղան շինեց եւ անոր վրայ դրաւ խաչ մը, Աւետարան մը և Աստուածածնայ պատկեր մը: Գրիգոր Լուսաւորիչ այսպէս ըրաւ, որովհետեւ ժողովուրդը մանկութենէ սորված էր՝ ան տեղերը սուրբ, նուիրական համարել, և դժուարութիւնով պիտի վարժուէր նոր շինուած եկեղեցիներու մէջ երկրպագութիւն ընելու:

Գ. Քրիստոնէութեան դասակարգը քրիստոնէութեան բարեկամ դարձնելու համար, անոնց զաւակները քրիստոնէական ուսմունքով կրթեց, եւ եկեղեցական պաշտօններ տուաւ: Այսպէսով քրիստոնէական կրօնի ոխերիմ թշնամիներէն բարեկամներ եւ պաշտպաններ պատրաստեց նոր կրօնի համար: Ասոնց մէջ նշանաւոր էր Ալբրիանոս եպիսկոպոսի սերունդը, որ մինչեւ իսկ կաթողիկոսութեան պաշտօնին հասաւ:

Դ. Հեթանոսական նշանաւոր տօներու տեղ քրիստոնէական տօներ հաստատեց. օրինակ Նաւասարդի տեղ Աստուածածնի Վերափոխման տօնը Օգոստ. 14ին, ասոր համար է որ Աստուածածնին եկեղեցիներու մէջ խաղող կ'օրհնուի: Վարդավառի տեղ Քրիստոսի այլակերպութեան տօնը: Միհր աստուծոյ տօնի տեղ հաստատեց Քրիստոսի քառասնօրեայ տաճար ընծայման տօնը: Ասոր համար նոյն օրը եկեղեցիներու եւ կամ փողոցներու մէջ խարոյկ կը վառեն եւ նոյն տարուան նոր հարսերն ու փեսաները եկեղեցիէն բերած մոմով կը վառեն խարոյկը եւ յետոյ ձեռք ձեռքի տուած անոր շուրջը կը պտտին:

Ե. Քրիստոնէական գաղափարները Հայ ժողովրդի մէջ տարածելու համար հաստատեց դպրոցներ, ուր թէ՛ հասակաւորները եւ թէ՛ պատանիները նոր կրօնքի ուսմունքը կը սորվէին:

Ս. Լուսաւորչի նգնութիւնը եւ մահը

Ա. Քրիստոնէութիւնը մեր մէջ հաստատելէն ետքը Գրիգոր Լուսաւորիչ կը քաջուի Սեպուհ լեռան Մանեայ այրը ճգնելու, եւ իր տեղ տեղապահ կը կարգէ Ս. Արիստակէսը:

Բ. Ս. Գրիգոր ճգնութեան միջոցին երբեմն ժողովրդի մէջ իջնելով կը քարոզէր, կը մխիթարէր զանոնք հոգեպէս եւ յետոյ նորէն կը դառնար իր ճգնարանը: Այս միջոցներն է որ Կոստանդիանոս կայսրը քրիստոնէութիւնը կ'ընդունի, ասոր համար Ս. Գրիգոր Սուրբ Տրդատի հետ կ'երթայ Հռովմ՝ կայսրը շնորհաւորելու եւ իր ուրախակցութիւնը յայտնելու:

Գ. Հռովմէն դառնալէն ետքը Ս. Գրիգոր նորէն կ'առանձնանայ իր ճգնարանը, եւ հոն ալ կը վախճանի ՅՅԶին. հովիւները կը թաղեն զայն, եւ ժամանակ մը անցնելէն ետքը մարմինը կը հանեն եւ Թորդան աւանը կը տանին. անկից ալ Վաղարշապատ: Ներկայիս մէջ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի աջը կը գտնուի Ս. Էջմիածնի մէջ, եւ մեր եկեղեցիին ամենէն նշանաւոր մասունքն է. ասիկա կը պահուի ամենայն Հայոց կաթողիկոսներու քով, որոնք Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի յաջորդները եւ աւանդապահները կը համարուին:

Դ. Գրիգոր Լուսաւորիչ գրած է Յանախապատում գիրքը, որու մէջ կան 23 հատ ճառեր Ս. Երրորդութեան, Աստուծոյ արարչագործութեան եւ բարոյական խրատներու վերաբերեալ:

Ե. Գրած է նոյնպէս «Աստուած մեծ եւ հզօր» քարոզը Ս. Հռիփսիմեանց մարմինը թաղելու ատեն: Նաեւ «Իսկ մեք փառաւորեսցուք»ը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անմիջական յաջորդ- ներուն գործունէութիւնը

Ա. Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եւ Ս. Տրդատի մահէն ետքը, պարագաները կը փոխուին, Յունաց եւ Պարսից ազգեցութիւնը կը շատնայ մեր եկեղեցու զաւակներուն վրայ :

Բ. Եկեղեցու հայրապետները կը հարկադրուին մէկ կողմէն օտար ազգերու մէջ միջնորդներ ըլլալ, միւս կողմէն ալ կը պարտաւորուին աղետակալներու եւ ժողովրդի հեթանոսական սովորութիւններուն դէմ կռուիլ, Որովհետեւ ժողովուրդը թէեւ քրիստոնեայ դարձած էր, սակայն առաջուան հեթանոսական ինչ ինչ սովորութիւնները կը պահէր եւ քրիստոնէութեան հակառակ կեանք կը վարէր :

Գ. Ս. Լուսաւորչի յաջորդներու մի մասը մեծամեծներու չար արարքը եւ հեթանոսական գէշ սովորութիւնները յանդիմանելուն համար կը սպաննուին :

Ս. Արիսակէս

Ա. Ս. Արիսակէս իւր հօր սկսած բարեկարգութիւնները շարունակեց եւ Արքիդայոսի վատ արարքը յանդիմանելուն համար սպաննուեցաւ :

Ս. Վրթանէս

Ա. Ս. Վրթանէս կը ջանայ Հայ եկեղեցին պայծառացնել նոր նոր կանոններով եւ բարեկարգութիւններով, նոյնպէս Հայ եկեղեցին Պարսիկներու

նեղութիւններէն ազատելու համար, կոստանդին կայսեր օգնութիւնը կը ստանայ :

Բ. Ս. Վրթանէս աղետակալներու հեթանոսական արարքները կը յանդիմանէ միշտ, եւ կը յորդորէ որ քրիստոնեայի վայել կեանք անցընեն, այս պատճառով աղետակալները անոր դէմ ո՛ր կը պահեն, կ'ուզեն սպաննել տալ զայն Մուշի եկեղեցիին մէջ, սակայն սուրբը կ'ապատուի իր թշնամիներուն ձեռքէն :

Ս. Յուսիկ

Ա. Վրթանէսին կը յաջորդէ իր կրտսեր որդին Յուսիկը ՅՅԾին. ասիկա կը ջանայ քրիստոնէական զաղափարները ընդհանրացնել ժողովրդի մէջ, եւ նոր նոր եկեղեցական կանոններ կը հաստատէ :

Բ. Յուսիկ հայրապետ կ'արգիլէ Յուլիանոս ուրացորդին պատկերը եկեղեցիի մէջ կ'սխալ, ասոր համար բրածեծ կը ըլլայ եւ կը սպաննուի Տիրանէն :

Մեծն Ներսէս

Ա. Մեծն Ներսէս Յուսիկ հայապետի թոռն էր : կեսարիոյ քրիստոնէական բարձրագոյն դպրոցներու մէջ կը թուելէն ետքը կը դառնայ իր երկիրը, եւ աշխարհական մեծ պաշտօններու կը հասնի :

Բ. Մեծն Ներսէս բարձրահասակ էր եւ գեղեցիկ, իսկ բնութիւնով քաղցրաբարոյ, ազնիւ եւ ողորմած : Այնքան աղքատասէր կ'ըլլայ, որ ամէն օր իրեն հետ սեղանակից կ'ըլլան աղքատները, խեղճերը եւ հիւանդները, շատ անգամ հիւանդներու վէրքերը ինքը իր ձեռքով կը լուար եւ կը կապէր :

Գ. Հայ եկեղեցիի երեւելիներն ու մեծամեծները ժողովուրդով միաձայն հաւանութիւնով ներսէսը կաթուղիկոս կ'ընտրեն, եւ վառքով կեսարիա ղրկելով կաթուղիկոս օծել կուտան Հայ եկեղեցիի վրայ :

Դ. Մեծն ներսէս հայրապետը իր ժամանակի խռովութիւններու առջեւ առնելու համար, միեւնոյն ատեն Հայ եկեղեցիին մէջ խաղաղութիւն հաստատելու համար միջնորդ կը հանդիսանայ երբեմն ազնուականներու եւ երբեմն յոյներու մէջ, եւ այդպիսով եկեղեցիին մեծ ծառայութիւններ կ'ընէ :

Ե. Մեծն ներսէս եկեղեցական ժողով կը դուրս բերէ 365ին եւ եկեղեցական օրէնքներով կը ջանայ մարդասիրութիւնը եւ ողորմածութիւնը տարածել ժողովրդի մէջ : Այս նպատակով կը հաստատէ հիւանդանոցներ, աղքատանոցներ, անկեղանոցներ, իջեւաններ, վանքեր, դպրոցներ եւլն. ընդ ամէնը երկու հազարի չափ, եւ ասոնց վերակացու կը նշանակէ իր սիրելի աշակերտը՝ Սաթ սարկաւազը՝ որ վերջը եպիսկոպոս կ'ըլլայ :

Զ. Մեծն ներսէս նոյն ժողովով կ'արգիլէ մերձաւորներու հետ ամուսնութիւնը, նոյնպէս մեռելներու վրայ յուսահատական ողբեր եւ սուգ կատարելը՝ իբրեւ հեթանոսական գէշ սովորութիւն, որ քրիստոնէական գաղափարներուն բոլորովին հակառակ էին :

Է. Մեծն ներսէս Բ. ժողովով կ'որոշէ որ Հայոց կաթողիկոսները ձեռնադրուին հայ եպիսկոպոսներու ձեռքով, եւ ոչ թէ կեսարիոյ հայրապետներէն. որովհետեւ այդ սովորութիւնը հայ եկեղեցիին ինքնուրոյնութեան վրայ կրնար գէշ հետեւանքներ ունենալ :

Ը. Մեծն ներսէս իր ժամանակի ազնուականներուն հեթանոսական գէշ սովորութիւնները յանդիմա-

նելուն համար կը վախճանի ցաւալի մահով : Այս հայրապետը որովհետեւ մեր եկեղեցիին ու ժողովրդին մեծ ծառայութիւններ ըրած է, անոր համար եկեղեցին ալ Մեծ մակդիրը տուաւ անոր, եւ անոր յիշատակը կը տօնէ յունիս ամսուան մէջ, իր սիրելի աշակերտ՝ Սադ եպիսկոպոսի յիշատակին հետ :

Ը. Մեծն ներսէսի մահէն յետոյ Ալբիանոս եպիսկոպոսի ցեղէն քանի մը կաթուղիկոսներ կ'ըլլան, ասոնք ազնուականներու կամքին միշտ հնազանդ կ'ըլլային, եւ անոնց գէշ արարքներուն աչք կը գոցէին : Ասոր համար ալ ժողովուրդը անոնց կ'ըսէր «Իշխանի սեղան օրհնող կաթուղիկոսներ :

Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒԵՒ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇԹՈՑ

Ա. Ս. Սահակ կաթուղիկոս Մեծն ներսէսի որդին էր, եւ Բիւզանդիոնի բարձրագոյն դպրոցներուն մէջ կրթուելով՝ շատ զարգացած եւ ուսումնական մարդ մըն էր : Ուսումն աւարտելէն ետքը իր հայրենիքը կը դառնայ, եւ ամբողջ Հայ ժողովրդի ու երեւելիներու միաձայն հաւանութիւնով կաթուղիկոս կ'ընտրուի եւ կ'օծուի հայ եկեղեցականներու ձեռքով :

Բ. Ս. Սահակ Պարթեւ Պարսից Արտաշիր Բ. ի ատեն կ'երթայ Պարսկաստան՝ իր հայրապետութեան հրովարտակն ստանալու : Ս. Սահակ մեծ պատուով կ'ընդունուի Արտաշիրէն, շատ բարիքներ կըստանայ, միեւնոյն ատեն իր Սահականոյ ղուստրին ամուսին՝ Համազասպը մեծ պատիւի կ'արժանացնէ, եւ ապա կը դառնայ իր երկիրը հովուական ծանր պաշտօնը վարելու :

Գ. Ս. Սահակ հայրապետ իր երկիրը դառնալով կը տեսնէ որ մեր եկեղեցիին վիճակը հայ գրականութեան կողմանէ շատ խղճալի ու խախուտ է: Որպէս զի ապագային հայ եկեղեցիին զաւակները դրացի Յոյներու կամ Պարսիկներու հետ չխառնուին, կը մտածէ հայերէն լեզուն ու գրականութիւնը ծաղկեցընելով՝ հայ եկեղեցիին զաւակները ապահովել յոյներէն, միեւնոյն ատեն Գրիստոնէական կրօնի դաւաժարները մայրենի լեզուով ժողովրդին աղէկ մը հասկցնելով, և տպաւորելով անոնց սրտին մէջ՝ ընդ միշտ ազատել ցեղակից Պարսիկներէն:

Դ. Ս. Սահակ, իր նպատակին հասնելու համար, իրեն գործակից կ'ընտրէ Ս. Մեսրոպ Մաշթոց վարդապետը: Ասիկա Մուշի մօտակայ Հաց գիւղէն էր, եւ Մեծն Ներսէսի աշակերտը: Կրթուած էր Բիւզանդիոնի մէջ, շատ աղէկ գիտէր յունարէն, ասորերէն եւ պարսկերէն լեզուները, նոյնպէս եւ գիտութիւններ:

Ե. Ս. Մեսրոպ առաջ գիւանադալի էր, սակայն կը տեսնէ որ եկեղեցին յոյներուն ու պարսիկներուն ձեռքը խաղալիկ դարձած է, կը հասկնայ թէ իրրեւ աշխարհական չափտի կրնայ իր ժողովրդին օգտակար ծառայութիւն մ'ընել, անոր համար եկեղեցական սալտօնի կը մտնէ, որպէսզի Հայ եկեղեցիին զաւակներուն մէջ ուսմունք տարածէ, եւ շարունակ քարոզութիւններ ընելով՝ Հայ եկեղեցին բարոյապէս արթնցնէ քրիստոնէական գաղափարներով:

Հայ գրականութեան ծաղկումը մեր եկեղեցիին մէջ

Ա. Ս. Սահակի եւ Մեսրոպի ատեն Հայերէն ձայնաւոր գրերու պակասութիւնը շատ զգալի էր, ասոր համար Ս. Մեսրոպ՝ Ս. Սահակ Պարթեւի հաճութիւնով կը ճամբորդէ Միջագետքի եւ Ասորիքի մէջ, որպէսզի Հայերէն գիրը կատարելագործէ:

Բ. Ս. Մեսրոպ քանի մը գիտնականներու հետ կը տեսնուի, սակայն օգուտ մը չ'ստանար, այն ատեն կ'առանձնանայ քարայրի մը մէջ, եւ գիշեր ցորեկ ազօթքով պարապած միջոցին, տեսիլքին մէջ կը տեսնէ աներեւոյթ թաթ մը, որ քարի մը վրայ դանազան գրեր կը գրէ: Ս. Մեսրոպ այդ գրերը ձեւի բռնելով կը դառնայ իր երկիրը:

Ծան. — Դանիէլեան եւ Մեսրոպեան գրեր. — Վերոյիշեալ աւանդութեան վրայ փութանք աւելցնել թէ.

— Ներկայիս մէջ եւրոպացի հայագէտներ, եւ հմուտ հայ բանասէրներ ընդարձակ ու խղճամիտ ուսումնասիրութիւններ ընելէ ետքը հասած են սա եզրակացութեան թէ՛ հայերը քրիստոնէութենէն առաջ առանձին գրեր ունեցած են. այս գրերը հետեւեալներն են. ա, բ, գ, դ, ե, զ, թ, լ, խ, կ, մ, յ, ն, զ, ո, պ, ս, վ, տ, ր, ց, ք որ քսան երկու հատ են, Սակայն հայոց լեզուի հնչումները ժամանակի ընթացքին մէջ շատնալով, այս քսան երկու գիրերը անբաւական կ'ըլլան մեր լեզուի մէջ գտնուած բոլոր հնչիւնները պատկերացնելու. ուստի չլին գործածուիր, եւ մոռցուած էին: Միայն Ս. Մեսրոպ իր ստացած մասնաւոր տեղեկութեան համաձայն, Միջագետք երթալով Դանիէլ եպիսկոպոսէն ստացաւ վերոյիշեալ 22 գրերը, որոնք անոր քով պահուած էին, անոր համար ալ կը կոչուէին Դանիէլեան գրեր:

Ուստի Ս. Մեսրոպ վարդապետ երկար ջանքերով եւ Աստ.

ուածային շնորհքի օգնութիւնով կրցած է մեր լեզուի հնչիւնները պատկերացնող պակաս գրերը գտնել եւ աւելցնել Դանիէլեան գրերու վրայ, ինչպէս որ կը կարծեն հմուտ բանասէրները: Ուրեմն ըստ բանասէրներու շատ հաւանական կը թուի որ Ս. Մեսրոպ վարդապետի գտած գրերը հետեւեալները պիտի ըլլան. ժ, ծ, հ, ձ, դ, ւ, չ, ջ, ռ, վ, բ, է, ի, լ, որ թըւով 14 հատ են. ինչպէս յայտնի է Լ, օ, Ք, գրերը վերջէն աւելցուած են մեր այրբենարանին վրայ:

Այս գիրերու զիւտը պատահած է 404 թ. Ս. Մեսրոպի ծննդով:

Գ. Ս. Սահակ Պարթեւ հայրապետ Աղգիս՝ գրերու գիւտն իմանալով՝ շատ կ'ուրախանայ, եւ ժողովրդի բազմութիւնով կը դիմաւորէ Ս. Մեսրոպը, եւ քանի մ'օր տօն կը կատարուի Հայերէն գրերու գիւտին համար:

Դ. Ս. Սահակի և Մեսրոպի աշակերտներէն Յովսէփ Պաղնացին եւ Եղնիկ Կողբացին Բիւզանդիոնէն կը բերեն յունարէն Աստուածաշնչի ընտիր օրինակ մը եւ ուրիշ եկեղեցական գրքեր:

Ե. Ս. Սահակ եւ Մեսրոպ իրենց աշակերտներուն օգնութեամբ յունարէն Աստուածաշունչը կը թարգմանեն Հայերէնի: Թարգմանութիւնը կը կատարուի շատ գեղեցիկ լեզուով ու ճշգրութեամբ, այնպէս որ Եւրոպացի հայագէտ գիտնականները Աստուածաշունչի թարգմանութիւններու մէջ Հայերէնը ամենէն աղէկ գտնելով, անուանած են զայն Թագուհի Թարգմանութեանց:

Զ. Ս. Գրքի թարգմանութենէն ետքը, երկրի բոլոր մասերուն մէջ բազմաթիւ դպրոցներ կը բացուին Հայերէն գիր եւ Հայերէն Աստուածաշունչը սորվեցընելու համար: Բացուած վարժարանները բաւական չհամարելով, աշակերտներու մէջէն ընտրեցին խելացի,

ուշիմ ու փափկածայն պատանիներ, ու զրկեցին Եւեոսիա, Կեսարիա, Աղէքսանդրիա, Աթէնք, Հռովմեա Բիւզանդիոն, ուր ուսում եւ զիտութիւն կը ծաղկէին եւ ժամանակին բարձրագոյն դպրոցները կային:

Է. Ս. Սահակի և Մեսրոպի հիմնած դպրոցներէն շատ մը աշակերտներ ելած են, ասոնք իրենց վարդապետներու հետ միասին « Թարգմանիչներ » կը կոչուին եւ երկու կարգի կը բաժնուին:

Ը. Առաջին կարգի աշակերտներ անոնք են՝ որոնք ձայնաւոր գրերու գիւտի միջոցին հասակաւոր էին եւ իրենց վարդապետներուն օգնեցին թարգմանական գործերու մէջ: Ասոնցմէ նշանաւորներն են՝ Յովսէփ վայոցձորէն, Ղեւոնդ երէց, Եղնիկ Կողբացի, Կորիւն, Յովսէփ Պաղնացի եւն.:

Թ. Երկրորդ կարգի աշակերտներն անոնք են՝ որոնք իրենց վարդապետներու հիմնած դպրոցներուն մէջ վարժուելէն ետքը զրկուեցան նշանաւոր քաղաքներ իրենց ուսմունքը կատարելագործելու. ասոնցմէ նշանաւորներն են Մովսէս Խորենացի, Մամբրէ վերձանող, Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփայ, Գիւտ կաթուղիկոս, Յովհան Մանգակունի, Եղիշէ, Ղազար փարպեցի եւն.:

Հայ եկեղեցիին կասարեալ կազմակերպութիւնը Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի ատեն

Ա. Աստուածաշնչի և եկեղեցական գրքերու թարգմանութենէն ետքը ժամասացութիւնը առ հասարակ Հայերէն լեզուով սկսաւ կատարուիլ, եւ այս միջոցը շատ օգնեց Հայ ժողովրդի քրիստոնէական կրթութեան:

Բ. Այլ եւս եկեղեցական պաշտօններու կը կոչուէին ո՛չ թէ յոյն եւ ասորի կրօնաւորները, այլ Ս. Սահակի եւ Մեսրոպի հիմնած դպրոցներէն շրջանաւարտ եղած Հայ երիտասարդներ:

Գ. Ս. Սահակ եւ Մեսրոպ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի սահմանած ժամասացութիւնը բարեփոխեցին եւ իրենց կողմէն շարականներ եւ նոր աղօթքներ աւելցընելով՝ կազմեցին ներկայ ժամագիրքը եւն.:

Դ. Որոշեցին թէ տարուան զանազան ամիսներու մէջ ի՞նչ տօներ պիտի կատարուին, եւ իւրաքանչիւր տօնի համար ո՞րպիսի աղօթքներ ու շարականներ պիտի երգուին. այս ամէնը կարգադրեցին «*sonawog*» կոչուած գրքին մէջ:

Ե. Որոշեցին նոյնպէս թէ եկեղեցական խորհուրդները, քահանաներու եւ աշխարհականներու թաղման կարգը, հոգեհանգիստը, խաչալուան, եկեղեցիի օծումը, տուն օրհնէքը եւայլն. ի՞նչ աղօթքներով ու շարականներով պիտի կատարուին, եւ ասոնք սահմանեցին Մաթոց կոչուած գրքին մէջ:

Զ. Ս. Սահակ գրած է նոյնպէս աւագ ուրբաթ եւ շաբաթ օրերու մէջ երգուած «*Պարգեւատու*» շարականը. գրած է նաեւ քահանաներու օրհնութեան, թաղման, նոյնպէս եւ աշխարհականներու թաղման կարգը:

Է. Ս. Մեսրոպ, մեծ մասնակցութիւն ունեցած է Մաթոցի կազմութեանմէջ, ասոր համար ալ այդ գիրքը իր անունով Մաշթոց կը կոչուի Ասիէ գատ Ս. Մեսրոպ գրած է մեծ պահքի մէջ երգուած բոլոր ապաշխարութեան սրտաշարժ շարականները, որոնց մէջ ապաշխարողները Աստուծոյ գթութիւնը, օգնութիւնը, ներողութիւնը եւ բժշկութիւնը կը խնդրեն:

Մեր մէջ Բրիտանեացի մաթաուսը մոզական կրօնի դէմ

(450 - 640)

1. Պարսիկներու նպատակը

Ա. Հայ ժողովուրդը քրիստոնէութիւնը ընդունելով՝ իր ցեղակից ու դրացի Պարսիկներէն հեռացաւ եւ սկսաւ Յոյներու հետ յարաբերութիւն հաստատել:

Բ. Պարսիկները գոհ չէին Հայոց եւ Յունաց յարաբերութենէն, որովհետեւ կ'ուզէին մեզի հետ կրօնական և ազգայնական կապեր հաստատել եւ քաղազդեցութիւն ձեռք բերել:

Գ. Սակայն քրիստոնէութիւնը պաշտպան կ'ըլլար Հայոց եւ արգելք՝ Պարսից հետ վտանգաւոր բարեկամութիւն հաստատելուն, ասոր համար Պարսիկները ջանացին քրիստոնէութիւնը մեր մէջէն վերցնել, որպէս զի դիւրին կերպով ժողովուրդը Պարսից հետ միացնեն:

2. Պարսիկներու գործ դրած միջոցներ

Ա. Ժողովուրդը ազքատացնելու նպատակով Դենշապուհ իշխանը զրկուեցաւ մեր մէջ զանազան կարգադրութիւններ ընելու:

Բ. Այդ կարգադրութիւնները կը վերաբերին տուրքերու եւ պաշտօններու: Եւ յաջողելու համար

գփտութիւն եւ ուրիշ խափանարար միջոցներ գործ դրուեցան :

Ե. Մինհրենքսեհի հրովարտակր եւ Հայոց պատասխանը

Ա. Կարծելով թէ Հայ եկեղեցիին զաւակները սաստիկ աղքատութենէն պիտի հարկադրուին իրենց առաջարկութիւնը ընդունիլ, Մինհրենքսեհ հազարապետը հրովարտակ մը ղրկեց Հայ մեծամեծներուն :

Բ. Հրովարտակի մէջ կը բացատրէր Զրադաշտի կրօնը, բարի եւ չար աստուածներու ստեղծագործութիւնը եւն. կ'ըսէր թէ իրենց կրօնքը ճիշտ է, իսկ քրիստոնէութիւնը սխալ եւ մարդկային մտքին բուրրովին հակառակ :

Գ. Հայ եկեղեցականներն ու աշխարհականները 450-ին ժողովուելով՝ հրովարտակը կարդացին եւ հետեւեալ պատասխանը գրեցին: Նախ հերքեցին Զրադաշտի վարդապետութիւնը, հաստատեցին Աստուծոյ միութիւնը, բացատրեցին Աստուծոյ ստեղծագործութիւնը ոչնչէն, մարդկութեան մեղքերու մէջ իյնալը եւ Յիսուս Քրիստոսի ձեռքով յիւղուիլը եւն. :

Դ. Նամակին վերջը հետեւեալ նշանաւոր խօսքերը աւելցուցին. « Այս հաւատքէն ոչ ոք կրնայ մեզ խախտել, ո՛չ հրեշտակներ, ո՛չ մարդիկ. . . Մինչեւ իսկ անմահ ալ ըլլայինք, պէտք էր որ Քրիստոսի սիրոյն համար մեռնէինք: որովհետեւ Քրիստոս անմահ էր, եւ մեր սիրոյն համար խաչուեցաւ՝ մեռաւ. »

4. Պարսկական բռնութիւն

Ա. Հայ եկեղեցականներու պատասխանին վրայ քարկանալով, Յազկերտ ուղեց բռնի կերպով մոգա-

կան կրօնը տարածել եւ Քրիստոնէութիւնը վերցնել մեր մէջէն :

Բ. Ս. Ղեւոնդեանները գիւղեր, քաղաքներ ցրուելով ժողովուրդին իմացուցին Քրիստոնէական կրօնի դէմ եղած վտանգը եւ 451-ին կրօնական մաքառումով դիմադրեցին մոգական կրօնքին :

Գ. Անկէ ետքը Պարսիկները այլ եւս չհամարձակեցան բռնի կերպով մոգական կրօնը տարածել մեր մէջ, այլ աշխատեցան կեղծաւորութիւնով, կաշառքներով ու պատիւներով Հայ եկեղեցիին զաւակները իրենց կողմը որսալ :

Դ. Այս միջոցներով Հայերէն շատերը մոգական կրօնքն ընդունած էին, եւ Պարսիկները գրեթէ իրենց նպատակին պիտի հասնէին, սակայն Յովհան Մանդակունի կաթողիկոսն ու Վահանը՝ ուխտապահ ժողովրդի զուլխն անցնելով երկար մաքառեցան Պարսիկներու հետ, մինչեւ որ բոլորովին դուրս վռնտեցին զանոնք :

Ե. Պարսիկ Վաղարշ թագաւորը կը հարկադրուի հաշտութիւն ընել հետեւեալ պայմաններով: 1. Որ այլ եւս ոչ մի Հայ մոգական կրօնը չընդունի: 2. Ժողովուրդը առաջուան պէս ազատ կերպով Քրիստոնէութիւնը պաշտէ: 3. Պարսիկները երկրին ոչ մէկ գաւառի մէջ կրակարան չպիտի շինէին: 4. Ուրացեալ Հայերուն ալ պատիւ ու պաշտօն չպիտի տրուի: Այս պայմաններով Քրիստոնէական կրօնը վերջնականապէս յաղթանակ կը տանի մոգական կրօնքին դէմ:

Զ. Մինչեւ իսկ քիչ ժամանակէն ետքը Վաղարշի հրամանով Վահան կը կարգուի մարզպան. այս դէպքին վրայ ամբողջ Հայ եկեղեցին կ'ուրախանայ, որովհետեւ այս իրողութիւնով Քրիստոնէական կրօնքին

ապահովութիւնն եւ յարատեւութիւնը կը հաստատուի պաշտօնապէս: Մանդակունի կաթնուղիկոսը ոգեւորուած քարոզ մը կը խօսի Դուինի Մայր եկեղեցիին մէջ, եւ կը յորդորէ ուխտապահները որ հատուծեան ձեռք երկնցնեն իրենց ուխտազանց եղբայրներուն:

ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ

Ա. Առաքեալներու յաջորդներու ատեն քրիստոնեաներու մէջ գտնուեցան այնպիսի մարդիկ, որոնք Բրիտանոսի եւ Հոգին սուրբի Աստուածութեան հակառակ կարծիքներ յայտնեցին, եւ ժողովուրդը սկսան մոլորցնել:

Բ. Ասոնց սխալ կարծիքները հերքելու համար կազմուեցան ժողովներ, որոնք կը կոչուին Տիեզերեկան Ս. ժողովներ:

Ա. Նիկիոյ սուրբ ժողովը

Ա. 325 թուին Նիկիա քաղաքին մէջ կազմուեցաւ առաջին տիեզերական ժողովը 318 Հայրապետներով: Հայ եկեղեցիին կողմէ ներկայ էր Ս. Արիստակէս հայրապետը:

Բ. Այս ժողովի գումարուելուն պատճառն էր Արիոսը, որ կ'ուրանար Բրիտանոսի աստուածութիւնը: Ժողովը հերքեց Արիոսի կարծիքը եւ հաստատեց Բրիտանոսի Աստուածութիւնը:

Գ. Այս ժողովին մէջ գրեցին Հաւատամբը, որ կը

կոչուի Հաւատոյ Հանգանակ, այսինքն դաւանութեան ամբիօփում կամ հաւատալիքներու ժողովածու: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ասոր վրայ աւելցուց « Իսկ մեք փառաւորեսցուք » ը:

Այս յաւելումով Ս. Գրիգոր կը զգուշացնէ մեր ժողովուրդը, որպէս զի Աստուծոյ յատկութիւնները չը քննադատեն, այլ անոր բարոյական պատուէրները հասկնան ու կատարեն: Այսպիսով Ս. Գրիգոր ազատած է մեր եկեղեցին կրօնական վէճերէն, որոնք մնասակար հետեւանքներ կրնային ունենալ մեր եկեղեցիի զարգացման վրայ, ինչպէս որ նոյնը կը բացատրեն Յոյն եւ Լատին պատմութիւնները:

Բրդ. Տիեզերական ժողով

Ա. Երկրորդ Տիեզերական ժողովը գումարուեցաւ 4. Պոլսի մէջ 381-ին: 150 Հայրապետներով:

Այս ժողովին մէջ Հայ եկեղեցիին կողմէ ներկայ էր Մեծն Ներսէս հայրապետը:

Բ. 4. Պոլսոյ Տիեզերական ժողովին գումարուելուն պատճառն էր Մակեդոն եպիսկոպոսը. ասիկա Ս. Հոգին Ս. Երրորդութեան երեք անձերէն մէկը չէր ընդունէր:

Գ. Մակեդոն եպիսկոպոսի համոզումը կը կոչուի հոգեմարտութիւն կամ մոլորութիւն Ս. Հոգիին դէմ: Երկրորդ Տիեզերական ժողովը հերքեց Մակեդոնի աղանդը, և հաստատեց Ս. Հոգիին Աստուած ըլլալը՝ Հայր Աստուծոյ և Որդի Աստուծոյ հաւասար:

Գրդ. Տիեզերական ժողով

Ա. Երրորդ Տիեզերական ժողովը գումարուեցաւ Եփեսոս քաղաքին մէջ 431 թուին՝ երկու հարիւր ե-

պիսկոպոսներով, Այս ժողովին Հայոց կողմէն հրա-
ւիրուած էր Ս. Սահակ Պարթեւ, սակայն չկրնալով
երթալ, գրաւոր կերպով ընդունեց ժողովի որոշում-
ները եւ գործադրեց Հայ եկեղեցիի մէջ:

Բ. Երրորդ Տիեզերական ժողովը գումարուած էր
Նեստոր յոյն պատրիարքին մոլորութիւնը հերքելու
համար, որ կ'ուրանար Յիսուս Քրիստոսի Աստուծոյ
որդի ըլլալը:

Գ. Եփեսոսի Ս. ժողովը Նեստորի աղանդը հեր-
քեց եւ արգիլեց Նիկիոյ Հանգանակէն զատ ուրիշ
հաւատքի հանգանակ գործածել:

Դ. Մեր եկեղեցին կ'ընդունի և կը տօնէ այս ե-
րեք Տիեզերական Ս. ժողովները եւ ասոնցմէ զատ ու-
րիշ Տիեզերական ժողով չի ճանչնար:

Ե. 451ին Քաղկեդոն քաղաքին մէջ գումարուած է
եկեղեցական ժողով մը Յոյն եւ Հռովմէական եպիս-
կոպոսներով, Հայ եկեղեցին այս ժողովին չմասնակ-
ցեցաւ, նախ՝ որովհետեւ Հայ եկեղեցիի ղաւակները
նոյն թուականին իրենց կենդանի հաւատքը կենդա-
նի գործով կը պաշտպանէին մոզական կրօնի դէմ,
եւ երկրորդ՝ անոր համար որ ժողովը հաւատքի վե-
րաբերեալ խնդիրներէն աւելի Յոյն պատրիարքի եւ
Հռովմի պապին առաջնութեան կամ զահեբէցութեան
խնդիրներով զբաղեցաւ:

Զ. Այս Քաղկեդոնի ժողովին պատճառով Հայ ե-
կեղեցին հարիւրաւոր տարիներ շատ մը տառապանք
քաշեց Յունաց եկեղեցիէն, որովհետեւ Յոյները կը
պահանջէին որ Հայ եկեղեցին ընդունի Քաղկեդոնի
ժողովը, սակայն մեր եկեղեցական հայրերը միշտ
մերժած են, իրրեւ մնասակար գործ մեր եկեղեցիին
ինքնուրոյն զարգացման և իբր մոլորամիտ վարդա-
պետութիւն:

ՔՐԻՍՏՈՆԷՍԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԳԼԽԱՒՈՐ
ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

1. Եկեղեցիին վիճակը առջի դարերուն մէջ

Ա. Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն մէջ ե-
կեղեցին մէկ էր, որովհետեւ ամէնն ալ մի և նոյն
դաւանանքն ու մի և նոյն եկեղեցական արարողու-
թիւններն ունէին, ինչպէս պատուիրած էին առաք-
եալները:

Բ. Այս ընդարձակ եկեղեցին մասնաւորելու հա-
մար, տեղին եւ ազգին նայելով՝ զանազան անուններ
կը տրուէին, իրարմէ որոշելու համար. օր. Երուսա-
ղէմի եկեղեցի, Անտիօքի եկեղեցի, Աղէքսանդրիոյ
եկեղեցի, Եփեսոսի եկեղեցի, Հայ. եկեղեցի, Յոյն
եկեղեցի, Հռովմի եկեղեցի, ևլն:

2. Հայ. եկեղեցի

Ա. 451ին, երբ Քաղկեդոնի ժողովը կազմուե-
ցաւ Յունաց եւ Լատինաց եկեղեցիներու նախաձեռ-
նութեամբ, Հայ եկեղեցին չմասնակցեցաւ այդ ժո-
ղովին եւ ոչ ալ անոր որոշումներն ընդունեց:

Բ. Այս ժամանակէն սկսած՝ մեր եկեղեցին առան-
ձին ինքնուրոյն եկեղեցի մը դարձաւ, մի եւ նոյն
ատեն ջանաց առաքելական ժամանակի դաւանանքն
ու ծէսերը պահպանել. ասոր համար ալ մեր եկեղե-
ցին ամենէն աւելի մօտիկ է նախնական առաքելա-
կան եկեղեցիին:

3. Յունադաւան ու Հռովմեադաւան եկեղեցիներ

Ա. Երբ Հռովմէական կայսրութիւնը երկուքի բաժնուեցաւ, Բիւզանդիոնի կայսրութեան միջոցին՝ Կ. Պոլսոյ մէջ նստող Յոյն Պատրիարքները մեծ ազդեցութիւն ձեռք բերելով՝ բոլոր յունական եկեղեցին միացուցին իրենց իշխանութեան ներքեւ, եւ սկսան ինքզինքնին տիեզերական Պատրիարք հռչակել:

Բ. Հռովմի մէջ նստող եպիսկոպոսները միջին դարու սկիզբները կամաց կամաց կը զօրանան, շնորհիւ իրենց աշխարհագրական դիրքին, եւ կը յաջողին Քրիստոնեայ դարձնել այն բոլոր բարբարոս ազգերը, որոնք ամբողջ Եւրոպան գրաւելով՝ առանձին թագաւորութիւններ հաստատած էին:

Գ. Այս միջոցին բոլոր Եւրոպացի Քրիստոնեաները Հռովմայ եպիսկոպոսներու իշխանութեան կ'ենթարկուէին և անոնցմէ կըստանային իրենց հոգեւոր պաշտօնեաները: Հետեւաբար Հռովմի եպիսկոպոսները մեծ հեղինակութիւն ու ազդեցութիւն ձեռք կը բերեն ամբողջ Եւրոպայի մէջ, եւ կ'սկսին Հռովմի Պապերը կոչուիլ:

Դ. Այսպէսով արեւմուտքի մէջ եկեղեցիները կը հպատակին Պապին, իսկ արեւելքի մէջ Բիւզանդիոնի պատրիարքներուն, թէեւ դաւանանքով ու ծէսերով մէկ եկեղեցի կը համարուէին:

Ե. Հռովմի պապերը Բիւզանդիոնի Պատրիարքներու «տիեզերական» տիտղոսին հաշտ աչքով չեն նայիր, եւ կ'ուզեն բոլորովին ինքնուրոյն եկեղեցի և հոգեւոր իշխանութիւն կազմել, ասոր համար կ'ըսկսին զանազան պատրուակներով Բիւզանդիոնի պատրիարքներուն հետ զժտիլ, և եկեղեցիին մէջ բաժանում ա-

ռաջացնել: Այնպէս որ 1054-ին Կոստանդին Թ. Մոնոմախոս կայսրին ժամանակ, այս եկեղեցիները վերջնականապէս իրարմէ բաժնուելով, արեւմտեան եկեղեցին կը կոչուի Հռովմական եկեղեցի, իսկ արեւելեանը Յունադաւան եկեղեցի: Այս բաժանումէն ետքը երկու եկեղեցիներն ալ թէ՛ դաւանանքի ու թէ՛ եկեղեցական ծէսերու մէջ փոփոխութիւններ ու տարբերութիւններ ընելով՝ ներկայ Հռովմէական եւ Յունական եկեղեցիներու վիճակը կըստանան:

4. Հռովմեական եկեղեցի

Ա. Միջին դարուն, ամբողջ Եւրոպայի քրիստոնեաները Հռովմէադաւան էին եւ ամէնքն ալ կը հպատակէին Հռովմի Պապերուն: Ասոնք կը ջանային իրենց ազդեցութեան ու պատուէրներուն հնազանդեցնել ժողովուրդները:

Բ. Այս նպատակին հասնելու համար այլ եւ այլ միջոցներ գործ կը դնէին՝ բարոյական, կրօնական և նիւթական արգելքներով որոնք դժգոհութեան պատճառ եղան:

5. Լուսեր եւ Բողոքական եկեղեցիին կազմակերպութիւնը Կերմանիոյ մէջ

(1517 - 1555)

Ա. Լուսեր վարդապետ Օգոստինեան կրօնաւորներէն էր, եւ Վիւրթէմպերկի համալսարանին մէջ Աստուածաբանութեան դասատու էր:

Լուսեր անգամ մը Հռովմ ուխտի կ'երթայ, հոն

տեսներով Հռովմի եկեղեցականներուն աննախանձելի վարքն ու բարքը, կը դայթակղի, եւ իր կարծիքը բոլորովին կը փոխէ հռովմէական եկեղեցականներու նկատմամբ, եւ կըսկսի քննադատական աչքով նայիլ անոնց բոլոր գործերուն:

Բ. Նոյն միջոցներուն, Լեւոն Ժ. պապը ներդրութեան տոմսակներ կը հանէ:

Գ. Երբ Տովինիկեան Թէթզէլ վարդապետը Վիւրդէմպէրկ գնաց Պապին հաստատած տոմսակները ծախելու, զժգոհութիւնը երեւան եկաւ, և Լուտեր 95 յօդուածներ գրեց Հռովմէական եկեղեցիին վերաբերեալ և զայն կախեց եկեղեցիին դուռը (1517):

Դ. Պապը կոնդակով մը կը հրամայէ Հռովմէականներուն որ ոչ ոք չկարդայ Լուտերի գրուածքը, եւ միեւնոյն ատեն կը բանադրէ Լուտերը: Իսկ Լուտեր Գերմանացի իշխաններէն քաջալերուած, հրապարակով կ'այրէ Պապին կոնդակը եւ կը յայտարարէ թէ այսուհետեւ քրիստոնեաները պիտի հնազանդին ոչ թէ Պապին, այլ Ս. Գրքի պատուէրներուն:

Ե. Ասկէ ետք Լուտեր կ'սկսի հռովմէադաւան եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը քննադատել, եւ սխալ կողմերը ցուցնել: Իշխաններն ու ժողովուրդը Լուտերին իրաւունք տալով, անոր կողմը կ'անցնին, և ևս այսպիսով երկպառակութիւնը կը սաստկանայ. 1521-ին Վորմսի մէջ մեծ ժողով մը կը գումարուի Լուտերի վարդապետութիւնը քննելու համար: Լուտեր կը ներկայանայ ժողովին եւ իր վարդապետութիւնը քաջութիւնով պաշտպանելէն ետքը՝ ազատ կ'արձակուի: Սակայն ճամբան դիմակաւոր մարդիկ կը բռնեն զայն և Թիւրինգի վարդապետի դղեակին մէջ կը պահեն: Այս դիմակաւորները զրկած էր Սաքսոնեայի

իշխանը, որպէսզի իր բարեկամ Լուտերն ազատէ հաւատաքննութեան զինուորներու ձեռքէն:

Զ. Լուտեր վարդապետի մէջ Ս. Գիրքը Լատիներէնէն Գերմաներէնի կը թարգմանէ, հռովմէական եկեղեցիին ծէսերն ու արարողութիւնները կը մերժէ, եօթը խորհուրդներէն կ'ընդունէ միայն մկրտութիւնն ու հաղորդութիւնը: Եկեղեցական արարողութեան մէջ գլխաւոր տեղը կուտայ Ս. Գրքի ընթերցանութեան ու մեկնութեանը, կը մերժէ նոյնպէս կուսակրօնութիւնը եւ ինք ամուսնանալով՝ առաջին օրինակը կուտայ միւս բողոքական քարոզիչներուն:

Լուտերի կապմակերպած դաւանութիւնը՝ որ տարածուեցաւ գլխաւորապէս Գերմանիոյ եւ Սկանաւիանաւիոյ մէջ, կոչուեցաւ «բարեկարգուած կամ բողոքական» եկեղեցի կամ կրօն:

Է. Լուտեր ուղելով Գերմանիոյ իշխանները կապել իր նոր դաւանութեան հետ, եկեղեցիներու եւ վանքերու ընդարձակ կալուածները բաժնեց անոնց մէջ եւ մաս մըն ալ ազքատ ժողովուրդին տուաւ, եւ այսպիսով զանոնք բարեկարգուած եկեղեցիին պաշտպանները դարձուց: Միեւնոյն ատեն հրաման տուաւ որ ամէն մարդ Ս. Գիրքը կարդայ եւ հասկցածին պէս մեկնէ: Այս պատճառով, քիչ ժամանակէն նոյն բողոքական դաւանութեան մէջ բաժանումներ առաջ եկան, որոնք իրարմէ տարբեր կերպով կը բացատրէին Ս. Գիրքը: Ասոնցմէ նշանաւորներն են Յվինդլիի եւ կալվինական դաւանութիւնները, որոնք տարածուած են Ֆրանսայի, Շոդանտայի, Հոլանտայի եւ Զուիցերայի մէջ:

6. Անգղիական Եկեղեցի

(1531 - 1562)

Ա. Անգլիոյ մէջ կրօնական բարեկարգութիւնը մտաւ Հենրիկոս Ը. Թագաւորի տանն. այս Թագաւորը առաջ շատ ջերմեանդ հռովմէադաւան էր, եւ մինչեւ իսկ հռովմէական եկեղեցին Լուտերի դէմ պաշտպանելու համար գիրք մը գրած էր, եւ ասոր համար Պապէն « Հաւատոյ պաշտպան » տիտղոսն ստացած էր :

Բ. Հենրիկոս Ը.ի կինը անդաւակ ըլլալուն համար, Հենրիկոս Պտղոմէոս Է. Պապէն ամուսնալուծութիւն կը պահանջէ, սակայն Պապը կը մերժէ :

Գ. Ասոր վրայ Հենրիկոս կը բարկանայ եւ Պարլամէնտի (Սորհրդարան) միջոցով ամբողջ Անգլիոյ մէջ յայտարարել կուտայ թէ այսուհետեւ Անգլիոյ մէջ եկեղեցիին պետը Անգլիոյ Թագաւորն է, և Անգլիոյ եկեղեցին պիտի հնազանդի Թագաւորին և ոչ թէ Պապին :

Դ. Այն հռովմէադաւանները՝ որոնք չէին ուզեր ընդունիլ Հենրիկոսի կարգադրութիւնը՝ բանտարկուեցան, անոնց հարստութիւնը գրաւուեցաւ, եւ շատերն ալ սպաննուեցան : Կային բողոքականներ ալ, որոնք կ'ուզէին որ Անգլիոյ եկեղեցին Լուտերի կաղմակերպութիւնն ստանայ, սակայն Հենրիկոս ասոնց ալ հակառակեցաւ և անհնազանդներն հալածեց :

Ե. Հենրիկոս Ս. Գիրքը թարգմանել տուաւ Անգլիերէն լեզուի, իսկ հռովմէական եկեղեցիին արարողութիւններն ու դաւանանքը չնչին փոփոխութիւնով նոյնը թողուց : Վանքերու եւ եկեղեցիներու կալուածները գրաւեց, վանականներու եւ եկեղեցա-

կաններու թիւը քիչցուց եւ ուրիշ տնօրինութիւններ ըրաւ :

Անգլիոյ « բարեկարգուած » եկեղեցիին մէջ եկեղեցական արարողութիւններն ու զգեստները շատ պարզ են, եւ եկեղեցական պաշտօնեաներն ալ աւելի պարտաճանաչ են :

Անգլիոյ եկեղեցիին մէջ եպիսկոպոսական իշխանութենէն զատ, ուրիշ բարձր հոգեւոր իշխանութիւն չկայ, ասոր համար ալ կոչուեցաւ Եպիսկոպոսական եկեղեցի կամ Անգլիական եկեղեցի :

Զ. Եպիսկոպոսական եկեղեցիէն զատ միւս եկեղեցիները ջանացած են մեր եկեղեցիին դաւակնեղուն մէջ բաժանում առաջացնել, եւ արդէն յաջողած են մաս մը Հայեր մեր մայրենի եկեղեցիին ծոցէն խլելով՝ իրենց դաւանութեան դարձնել. ասոնց իւրաքանչիւրի պատմութիւնը մեր Եկեղեցական Պատմութեան հետ պիտի սորվինք իր կարգին :

ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ ԺՈՂՈՎԻՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔԸ ՄԵՐ ՄԷՋ

Ա. Երբ որ Քաղկեդոնի ժողովին պատճառած վէճերն ու խռովութիւնները Հայ ժողովուրդի մէջ սկսան մտնել, այն ժամանակուան Բարկէն կաթողիկոսը (487-492 թ.) աշխատեցաւ որ աղէտալի վէճերը Հայ եկեղեցիին մէջ չմտնեն :

Բ. Բարկէն կաթողիկոս Ս. Էջմիածնի մէջ Եկեղեցական ժողով գումարեց, ուր Հայ եկեղեցիի նըշանաւոր դէմքերէն զատ կը գտնուէին նաեւ Աղուանից եւ Վրաց կաթողիկոսները իրենց եպիս-

կոպոսներով : Որովհետեւ այն ատեն Աղուաններն ու Վրացիները Հայ եկեղեցիին հետ մէկ էին : Հայոց կաթողիկոսները անոնց համար կաթողիկոսներ կ'ընտրէին եւ կ'օծէին Ս . Սահակ Պարթեւի եւ Մեսրոպի ժամանակէն սկսած :

Գ . Այդ ժողովին մէջ, բոլոր ժողովականներու հաւանութիւնով կը մերժուի Քաղկեդոնի ժողովը, եւ կ'որոշեն բաւականանալ միայն առաքեալներու քարոզածներով եւ երեք Տիեզերական ժողովներու վըճիռներով, որոնք կը վերաբերէին հաւատքի, վարդապետութեան եւ եկեղեցական կարգապահութեան :

Դ . Այս ժամանակէն սկսած՝ Յունական եւ Հռովմէական եկեղեցիները հակառակութիւն եւ հալածանք կը հանեն Հայ . եկեղեցիին դէմ, այնպէս որ շատ շփոթութիւններու եւ խռովութիւններու պատճառ եղաւ Քաղկեդոնի ժողովին մերժումը : Նոյնպէս մեր եկեղեցիին նշանաւոր Հայրերը շատ մը գրուածքներ ունեցան Քաղկեդոնի ժողովի որոշման դէմ :

Ե . Մեր եկեղեցիին Հայրերը միշտ հաստատամտութիւնով մերժեցին Քաղկեդոնի ժողովը ընդունիլ՝ իբրեւ օրինաւոր տիեզերական ժողով, որովհետեւ եթէ ընդունէին, մեր եկեղեցին այլ եւս անկախ եկեղեցի չպիտի համարուէր, եւ պիտի մտնէր Յոյն եկեղեցիին իշխանութեան տակ :

ԵԿԵՂԵՑԱԿՍՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ԲՍԲԿԷՆԻ
ՅԱԶՈՐԴՆԵՐՈՒ ԱՏԵՆ, ՄԻՆՁԵՒ 551 Թ .

1. Ներսէս Բ . Աւսարակեցի (525-534)

Ա . Բաբկէն կաթողիկոսի յաջորդներէն Ներսէս Բ . Աշտարակեցիին ատեն Դուինի մէջ եկեղեցական

ժողով մը կը գումարուի, ուր ներկայ կը գտնուին բազմաթիւ նշանաւոր եկեղեցականներ :

Բ . Այս ժողովին մէջ երեսունի չափ կանոններ կը հաստատեն Ս . Սահակի կանոններէն առնելով, որոնք կը բացատրէին թէ կախկոպոսները, քահանաները, վանականները եւ սարկաւագները ի՞նչպիսի պարտականութիւններ պիտի ունենան, թէ՛ իրարու և թէ՛ ժողովրդի նկատմամբ :

Գ . Այս ժողովին մէջ հաստատեցին նոյնպէս շաբաթական պահք իւրաքանչիւր ամսուան համար, որոնք մինչեւ այսօր կը պահուին, եւ կը կոչուին հետեւեալ անուններով .

- Ա . Պահք Եղիական
- Բ . » Ամարայնոյ կամ Ս . Լուսաւորչի
- Գ . » Վարդավառի
- Դ . » Աստուածածնի
- Ե . » Խաչի
- Զ . » Վարագայ Խաչի
- Է . » Յիսնակաց
- Ը . » Զմերայնոյ կամ Ս . Յակոբայ
- Թ . » Յայտնութեան
- Ժ . » Առաջաւորաց՝ Լուսաւորչէն սահմանուած : Իսկ մնացած երկու ամիսներու շաբաթական պահքը քառասնորդական պահքի հետ կը հաշուուի :

2. Մովսէս Եղիվարդեցի եւ Հայկական տուար

Ա . Ներսէս Բ . ի յաջորդներէն է Մովսէս Եղիվարդեցի կաթողիկոսը :

Բ . Մովսէս կաթողիկոսի գլխաւոր գործը կ'ըլլայ Հայ տոմարը կարգաւորել, որովհետեւ այն ատեն-

ները եկեղեցական արարողութիւններու մէջ շփոթութիւն կը պատահէր միօրինակութիւն չըլլալուն:

Գ. Մովսէս Եղիվարդեցին Դուին քաղաքի մէջ եկեղեցական ժողով կը գումարէ, ուր ներկայ կը գտնուին թէ՛ եկեղեցական եւ թէ՛ աշխարհական հրմուտ՝ ուսումնական մարդիկ: Ժողովին մէջ կը կարգաւորուի Հայկական Տումարը, եւ կը սահմանեն մի ուրիշ՝ առանձին թուական, որ կըսկսի Փրկչական 551 թուականէն եւ կը կոչուի Թուական Հայոց Տումարի:

Դ. Այս թուականը մէկ երկու դարերէ ի վեր հազիւ կը գործածուի եկեղեցական գրքերու, Հայրապետական կոնդակներու եւ Օրացոյցներու մէջ, միշտ Փրկչական թուականէն 551 տարի պակաս հաշուելով:

Հայկական թուականը առ հասարակ կը գրեն ոչ թէ Հռովմէական թուանշաններով, այլ Հայկական գիրերով: Օրինակ.

Ա = 1, Բ = 2, Գ = 3 մինչեւ Ժ = 10, ԺԱ = 11, ԺԲ = 12 եւն. Ի = 20, Լ = 30, Խ = 40 մինչեւ ճ = 100, ճԱ = 101. ՃԺ = 110. ՃԽԳ = 143 եւն. Մ = 200, Յ = 300, Ն = 400 եւն. Խ = 1000, ԽճԱ = 1101, ԽԼԵ = 1037, ԽՅԾՁ = 1356. ԽՅԽԸ = 1348:

ԱՐՐԱՀԱՄ ԵՒ ԿՈՄԻՏԱՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐ

Ա. Մովսէս Եղիվարդեցիէն ետքը կաթուղիկոս կ'ըլլայ Ռչտունեաց երկրի Աբրահամ եպիսկոպոսը, ասոր ատեն Վրացիներու կիւրիոն կաթուղիկոսը, զոր Մովսէս Եղիվարդեցին ձեռնադրած եւ զրկած էր

Վրաստան, քաղկեդոնականութիւնը կ'ընդունի, եւ Վրաստանի մէջ բաւական խռովութիւններ հանելէն վերջը, Վրացիները Հայ եկեղեցիէն կը բաժնէ եւ Յունաց հետ կը միանայ՝ Մօրիկ կայսեր կողմէն քաջալերութիւն գտնելով:

Բ. Աբրահամ կաթուղիկոսին կը յաջորդէ Տարօնի եպիսկոպոս եւ Գլակայ վանքի վանահայր Կոմիտաս եպիսկոպոսը որ Աղց զիւղէն էր:

Գ. Կոմիտաս կաթուղիկոս կը նորոգէ Հռիփսիմեանց վանքը եւ Ս. Էջմիածնի գմբէթը, Հռիփսիմէի վկայարանին մէջ կը գտնուէր Ս. Հռիփսիմէ կոյսի նշխարը՝ Լուսաւորչի եւ Սահակ Պահլեւի մատանիներով կնքուած:

Դ. Կոմիտաս կաթուղիկոս Ս. Հռիփսիմէի տապանը ծածկելու ատեն երգել կուտայ « Անձինք նուիրեալք » գեղեցիկ շարականը, զոր ինքը շարագրած է Ս. կոյսերու յիշատակին ու պատուին համար:

Ե. Այս շարականի մէջ կը նկարագրուի կոյսերուն պատմութեան գլխաւոր մասերը, կը նկարագրուի Ս. Հռիփսիմէի չքնազ գեղեցկութիւնը, որուն վրայ կը յիմարանան Դիոկղետիանոս և Տրդատ(*), Արեւելք և արեւմուտք յայտնապէս իրարու կը խոստանան, բայց ծածուկ իրարմէ յափշտակել կ'ուզեն Ս. Հռիփսիմէն:

Սակայն Հռիփսիմէն աշխարհիս վայելքն ու մեծութիւնը կը զոհէ Քրիստոսի երկնաւոր սիրոյն համար: Այսպէս, հզօր բազուկներ կը թուլնան եւ կուսական ձեռքերէ կը յաղթահարուին:

Զ. « Անձինք նուիրեալք » ը ամէն տարի կ'երգուի մեր եկեղեցիներուն մէջ « կուսանաց տօներու » ատեն:

(*) Տե՛ս ՆորԴպրոց, Դ. պրակ, էջ 13-14, դաս 1-2:

ԵԶՐ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ

Ա. Կոմիտասին յաջորդող կաթողիկոսներէն է Եզրը, որ մեծցած եւ կրթուած էր կաթողիկոսարանի մէջ, եւ փակակալի (լուսարարապետ) պաշտօն կը վարէր Վաղարշապատի Ս. Գրիգոր եկեղեցիին մէջ:

Բ. Եզրի կաթողիկոսութեան ատեն Յոյներու Հերակլ կայսրը Պարսիկներու հետ հաշտուելով՝ Սոսրով թագաւորի ատեն գերի տարուած խաչափայտը կ'ազատէ, եւ ետ դառնալու ատեն, Կարնոյ մէջ կը հրամայէ որ Յունաց եւ Հայոց եպիսկոպոսներու մասնակցութիւնով եկեղեցական ժողով գումարուի՝ Քաղկեդոնի ժողովը Հայերուն ընդունել տալու համար:

Գ. Կայսրը Եզր կաթողիկոսն ալ կը հրաւիրէ ժողովին, միեւնոյն ատեն կը սպառնայ՝ իմացնելով որ եթէ չուզէ գալ, այն ատեն Յունաց բաժնի Հայոց համար ուրիշ կաթողիկոս կը նշանակէ, եւ չի թողուր որ Եզրը կաթողիկոսութիւն ընէ:

Դ. Եզր կաթողիկոս կայսեր սպառնալիքէն հարկադրուած՝ Կարին կ'ուղեւորի, կ'ուզէ նաեւ իր հետ տանիլ Մաթուսաղա հայ գիտնական վարդապետը, որ Վարդապետարանին մէջ դասախօսութիւն կ'ընէր եւ երիտասարդ հոգեւորականներ կը պատրաստէր: Սակայն Մաթուսաղան իր դաստիարակչական գործը աւելի օգտակար համարելով՝ կը հրաժարի երթալէն, եւ միայն դաւանութեան թուղթ մը կը գրէ եւ կը պատուիրէ որ կայսեր առջեւ կարդան ժողովի մէջ, իբրեւ Հայ եկեղեցիին դաւանանքը:

Ե. Եզր քանի մը եպիսկոպոսներով եւ վարդապետներով Կարին կը հասնի եւ 629-ին ժողովը կը գումարուի. այս ժողովի մէջ կը կարդացուին թէ՛

Յունաց եւ թէ Հայոց դաւանաթուղթերը, եւ երկար վիճարանութիւններ կ'ըլլան:

Զ. Կայսրը զանազան խոստումներով եւ սպառնալիքով կը ստիպէ Եզր կաթողիկոսը, որ Քաղկեդոնի ժողովի որոշումներն ընդունի: Կաթողիկոսն ալ կայսեր հրապուրանքէն տկարանալով կ'ընդունի Քաղկեդոնի ժողովը, ասոր համար կայսրէն պարգեւ կը ստանայ քաղաք մը՝ աղահանքի հետ միասին, որ Ս. Էջմիածնէն ութ ժամ հեռաւորութիւն ունի:

Է. Եզր կաթողիկոս Դուին դառնալով՝ կը ջանայ ընդունել տալ Հայ ժողովրդին Քաղկեդոնի ժողովը: սակայն սաստիկ ընդդիմութեան կը հանդիպի, եւ ա'յնքան կ'արհամարհուի եկեղեցականներու կողմէն, որ կաթողիկոսներու ցանկին մէջ անոր անուան գլխագիրը ներհակ կը գրեն՝ իբրեւ անարգանք, որովհետեւ կ'ուզէր իր փառասիրութեան զոհ ընել մեր նախնիքներուն ճշմարիտ դաւանանքը:

Ը. Նոյն միջոցին Յունաց բաժնի Հայոց մէջ եւս սաստիկ խռովութիւններ կ'ըլլան, որովհետեւ Հայերէն ոմանք Յունաց ստիպամբ Քաղկեդոնի ժողովն ընդունելէն ետքը, սկսած էին առաքելական սովորութեան հակառակ հաղորդութեան բաժակի մէջ ջուր խառնել, նշխարը խմորով պատրաստել, ծընընդեան եւ մկրտութեան ատներու նախնական կարգը փոխել, ՎՍ. Աստուածն» առանց խաչեցարի երգել եւն. : Այս փոփոխութիւններու պատճառով խռովութիւնը այնքան կը սաստկանայ որ Քաղկեդոնի ժողովն ընդունողներն անգամ նորէն կը մերժեն զայն:

Հայ Եկեղեցիին կրած հալածանքն Յունական
Եկեղեցիէն՝ մինչեւ Հայրապետական Ա. քոռի
Կիլիկիա փոխադրուիլը
(640 - 1080)

Այս քոջանի ընդհանուր վիճակը

Ա. Այս շրջանի մէջ հայ եկեղեցին յարաբերութիւններ կը հաստատէ արաբացի ամիրապետներու և ոստիկաններու հետ .

Բ. Քրիստոնեայ Յոյներու ըրած շարիքն հարկադրեց հայ եկեղեցիին եւ ժողովրդի առաջաւորները որ կը ստիպուին եկեղեցական խաղաղութեան համար երբեմն Յունաց կայսրներու բարեսրտութեան զիմել . եւ երբեմն ալ Ամիրապետներու գթութեան ապաւինիլ : Այս շրջանին մէջ յաճախ կը պատահին գժտութիւններ , կաթողիկոսներ կը հեռացուին եւ եկեղեցական անօթներ կը ծախուին , վանքերու կալուածներ կը փճացուին , արարողութիւնները կը խափանուին , եւայլն :

Այս քոջանի նշանաւոր կաթողիկոսներն են

1. Ներսէս Կ. Շինող (639-661 թ.)

Ա. Ներսէս Գ ի առաջին գործը կ'ըլլայ Հայ եկեղեցին խնամել եւ մխիթարել . շատ մը քանդուած տաճարներ կը նորոգէ , եւ եկեղեցիներ շինելով՝ Ներսէս շինող կը կոչուի :

Բ. 645-ին Դուին քաղաքի մէջ եկեղեցական ժողով կը գումարէ բազմաթիւ եպիսկոպոսներով ուր Գաղղեղոսի ժողովը մերժելէն ետքը , եկեղեցականներու պարտականութեան վերաբերեալ նոր կանոններ կը խմբագրուին իրենց ժամանակի պահանջներուն համաձայն , հիմնուելով Ս . Թարգմանիչներու հաստատած կանոններուն . նոյնպէս ընտրութիւն կը կատարուի շարականներու մէջ , որոնց թիւը շատցած ըլլալով՝ ժամերգութիւնը շատ կ'երկննար , եւ չփոթութիւններու ալ տեղի կուտար :

Գ. Նոյն միջոցին Յունաց Կոստանդին կայսրը մեծ զօրքով դիմելով , ստիպմամբ կը պահանջէ Ներսէս կաթողիկոսէն ու եպիսկոպոսներէն , որպէսզի յունական ծէսով հաղորդուին : Անոնք կը մերժեն և յոյները բազմաթիւ շարիքներ կը հասցնեն Հայ եկեղեցիին :

Դ. Ներսէս Շինողի ատեն կը հաստատուի Վարագայ Ս . Խաչի տօնը , որ Վարագայ լեռան վրայ լուսեղէն նմանութիւնով երեւցած էր Թողիկ ճգնաւորին : Կը պատմուի թէ առաքեալներու ատեն Խաչափայտին մէկ մասը ձեռք անցնելով՝ մինչեւ Հռիփսիմեանց ձեռքը հասած էր . ասոնք ալ փախչելու ժամանակ կը ծածկեն Վարագայ լեռան մէջ , որպէսզի Խաչափայտը հալածողներու ձեռքը չիյնայ :

2. Սահակ Զորափորեցի (673-704 թ.)

Ա. Սահակ Զորափորեցին իր կաթողիկոսութեան սկիզբները կը ստիպուի Դամասկոս երթալ . անոր բացակայութեան ատեն շատ մը եկեղեցիներ կը զըրկուին իրենց անօթներէն : Կը նահատակուի նաեւ Դաւիթ Դունեցին , որ Պարսիկ հօրմէ եւ Հայ մօր-

մէ էր, եւ մկրտուելով Քրիստոնեայ դարձած էր . ասիկա Դուինի մէջ նահատակուելուն համար Դունեցի կը կոչուի (*), եւ մեր եկեղեցին ասոր տօնը կը կատարէ :

Բ. Սահակ կաթողիկոս Դամասկոս գտնուած միջոցին կ'իմանայ թէ Մոհմատ Որգայ անունով զօրավարը կուգայ, իսկոյն անիկա դիմաւորելու կ'երթայ բայց ճամբան կը հիւանդանայ ու կը վախճանի : Հայրապետը հիւանդութեան միջոցին աղաչանաց գիր կը գրէ, եւ կը պատուիրէ մեռած ժամանակը, որ իր ձեռքին մէջ պահեն : Մոհմատ՝ հայրապետին վախճանիլը լսելով՝ ինք անոր քով կ'երթայ, եւ ողջունելով իբրեւ կենդանի մարդուն, ձեռքէն գիրը կ'առնէ : Մոհմատ այս սրտաշարժ տեսարանէն կարեկցելով, կը խոստանայ խաղաղութիւն հաստատել, եւ հրաման կուտայ որ թշուառ հայրապետին մարմինը տանին եւ իր երկրին մէջ թաղեն :

Յովնան իմաստաւէր Օձնեցի (318-329)

Ա. Յովհան Օձնեցին իր հայրապետութեան երկրորդ տարին՝ Դուին քաղաքի մէջ ժողով գումարելով 32 հատ եկեղեցական կանոններ կը հաստատէ, եւ ինք ալ ժողովին որոշումով կը մերժէ Քաղկեդոնի ժողովը, որովհետեւ նոյն ժամանակի Յունաց բաժնի Հայոց մէջ բաւականի ընդունելութիւն գտած էր Յոյներու ձեռնմով :

Բ. Յովհան իմաստասէր, Ամիրապետին փափաքին համաձայն, կ'երթայ կը ներկայանայ անոր . հայրապետն իր պատկառելի կերպարանքով, շքեղ հա-

[*] Տես Շնորհալի եւ պարագայ իւր. էջ 394 :

գուստով եւ վայելուչ վարմունքով շատ ազդեցութիւն կը թողու Ամիրապետին վրայ, եւ մեծ պատիւներով կը մեծարուի :

Գ. Ամիրապետը կաթողիկոսին արտաքոյ կարգի շքեղութիւնը կը տեսնէ, եւ Քրիստոնէական կրօնքի քարոզած պարզութեան ծանօթ ըլլալով՝ անոր կը հարցունէ . « Ի՞նչ է պատճառը, որ ձեր կրօնքը պարզութիւն եւ անձնուիրութիւն կը քարոզէ, սակայն դուք շքեղութեամբ կը փայլիք » : Հայրապետը կը պատասխանէ . « Պատճառն այն է, որ առաջին դարերու Քրիստոսի հրաշքները այլ եւս չեն կատարուիր մեր ձեռքով, այդ պատճառով մենք ալ վայելուչ կը հագուինք, որպէսզի ժողովրդին վրայ ազդեցութիւն ունենանք, եւ կարողանանք դէպի բարին առաջնորդել » : Յետոյ առանձնանալով՝ կը ցուցնէ Ամիրապետին իր հագուստներու տակէն հագած կոշտ մազերէն խարազը, եւ կը համոզէ թէ ներսէն դարձեալ կրօնի պատուէրը կը պահենք, առանց անձնատուր ըլլալու փափկասիրութեան : Ամիրապետը կը զարմանայ Հայրապետին իմաստութեան վրայ, մեծ պարգևներով կ'արձակէ դայն, եւ կը խոստանայ անդորրութիւն շնորհել Հայերուն :

Հայրապետական Աթոռին Կիլիկիա փոխադրուելէն մինչեւ նորէն Ս. Էջմիածին վերադառնալը եւ հաստատուիլը

(1080 - 1441)

Ա. Նախորդ շրջանին մէջ մեր եկեղեցիին պատմութենէն տեսանք, որ Հայրապետական Աթոռը ժա-

մանակին պարագաներու բերմամբ, Ս. Էջմիածնէն փոխադրուեցաւ զանազան քաղաքներ, եւ յետոյ Կիւրիակի մէջ հաստատուեցաւ երկար ժամանակ :

Բ. Հայրապետական Աթոռը Կիւրիակ հաստատուելէն ետքը, մեր եկեղեցին աւելի մօտէն յարաբերութիւն կ'ունենայ Յոյներու հետ, որոնք իրենց նախկին առաջարկութիւնները յամառութիւնով կը կրկնեն Քաղկեդոնի ժողովին համար, եւ Հայ եկեղեցիին մէջ նորանոր խռովութիւններ կ'ըլլէին :

Գ. Մեր եկեղեցին այս շրջանի մէջ արեւմուտցի ուխտաւորներու շնորհիւ, նոր յարաբերութիւններ կը հաստատէ նաեւ Հռովմի եկեղեցիին հետ : Հռովմի Պապերը կ'ուզեն այս յարաբերութիւններէն օգտուիլ : Կ'առաջարկեն որ Հայ եկեղեցին միանայ Հռովմի եկեղեցիին հետ : Սակայն իրենց իսկական նպատակն էր Հայ եկեղեցին Հռովմէադաւան եկեղեցիի հետ միացնելով, իրենց հոգեւոր իշխանութեան ենթարկել եւ այսպիսով Հռովմէական եկեղեցին ընդարձակել Արեւելքի մէջ :

Դ. Դժբաղդաբար Հայ ժողովրդի մէջ գտնուեցան սակաւաթիւ մարդիկ, որոնք կուսակից էին այս միութեան, յուսալով թէ իրենց նեղ վիճակին մէջ կրնային Հռովմի եկեղեցիին օգնութեան դիմել : Սակայն այս յարաբերութիւններէն մեր եկեղեցին ոչ միայն չօգտուեցաւ, այլ շատ մը վնասներ կրեց :

Ե. Որովհետեւ Հռովմի եկեղեցին կ'առաջարկէր Հանգանակին մէջ աւելցնել Ս. Հոգիի բղխման համար ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ բառը, կ'առաջարկէր ընդունիլ Բաւարանը, Պապի գերբշխանութիւնը, Ս. Հաղորդութեան խորհրդի մէջ ջուր խառնել, տէրունական տօները Լատին եկեղեցիին հետ կատարել եւն. եւ երբ որ քանի մը տկարամիտներ կ'ընդունէին այս

առաջարկութիւնները, նոյն ատեն Հայ եկեղեցիին մէջ մեծ խռովութիւններ կը ծագէին, եւ շատ մը աղէտներու պատճառ կ'ըլլային :

Զ. Կաթուղիկոսներն եկեղեցական ժողովներով Հայ եկեղեցիին ուղղադաւանութիւնը կը պաշտպանէին, միեւնոյն ատեն կը ջանան մեղմացնել Յունական և Հռովմէական եկեղեցիներու խիստ առաջարկութիւնները, եւ կը յորդորեն որ բոլոր եկեղեցիները Քրիստոսի եղբայրութեան սէրը միայն ունենան իրարու նկատմամբ :

Է. Այս խնդիրներու համար արեւմտեան եւ արեւելեան Հայ եկեղեցականները կը սկսին իրարու հետ սաստիկ պայքար մղել. առաջինները կը մեղադրուին երկրորդներու կողմէն թէ անոնք Հայ եկեղեցին նախնի պարզութենէն աղաւաղած են, եւ Լատինական ու Յունական նորաձեւութիւններ մտցնող են եկեղեցիի մէջ. իսկ արեւելեան վարդապետները կը նախատուին իբրեւ եկեղեցական բարեզարդութեան արգիլողներ, եւ նախկին սովորութիւններու կուրօրէն հետեւողներ : Սակայն արեւելեան վարդապետները յաղթող կը հանդիսանան, եւ եկեղեցիին ինքնուրոյնութիւնը պաշտպանելով՝ կ'ազատեն զայն կորուստէն :

Ս. Ներսէս Շնորհալի

Ա. Ս. Ներսէս՝ Գրիգոր Գ. Պահլաւունի կաթուղիկոսի եղբայրն էր : Գրիգոր Գ. կաթուղիկոս ձեռնադրուելէն յետոյ, իր եղբայրը եպիսկոպոս ձեռնադրելով՝ Ներսէս կ'անուանէ զայն եւ իրեն դործակից կ'ընէ իր կաթուղիկոսութեան միջոցին (1114) :

Բ. Ներսէս իր եղբօր մտերիմ ու օգնական ըլ-

լալով, շատ մը կաթողիկոսական գործեր ինքը կը կատարէ, եւ իր ճարտար ու գեղեցիկ քարոզութիւններուն հետ գրած ոգելից եւ հոգեբուղիս շարականներուն՝ երգերուն և ուրիշ գրուածներուն համար ընտրնալի կը կոչուի: Գրիգոր Գ. եւ Ներսէս յաջորդաբար իրենց հայրապետական աթոռը կը հաստատեն Կիլիկիայի Հռոմկլայ բերդին մէջ:

Գ. Գրիգոր Պահլաւունի խորին ծերութեան հասնելով՝ Հռոմկլայի մէջ ժողով կը գումարէ և ժողովուրդի հաւանութիւնով կաթողիկոս կ'օծէ իր եղբայր՝ Ներսէսը, որ իր առաքինի վարքով և իմաստութիւնով յայտնի էր ո՛չ միայն ամբողջ ազգի մէջ, այլ և օտարներու մէջ:

Ներսէս Ծնորհալի՝ կաթողիկոս կ'օծուի 1166ին եւ երեք ամիս ետքը եղբայրը՝ Գրիգոր Պահլաւունին կը վախճանի:

Գ. Ներսէս Ծնորհալիի ժամանակ հայ ժողովուրդը ցրուած էր Կիլիկիայի, Պարսկաստանի, Աղուանից երկրի, Եգիպտոսի և Յունաստանի մէջ: Ս. Ներսէս Ծնորհալի ընդհանրական թուղթ կը գրէ բոլոր Հայ եկեղեցիներուն, և իր հայրապետութիւնը ծանուցանելէն ետքը, կը յիշեցնէ անոնց իրենց պարտքը դէպի Աստուած, դէպի ազգը և կը յորդորէ որ իրարու հետ սիրով ապրին:

Ե. Հայ եկեղեցիի ժամասացութեան կարգ ու կանոնը ամէն տեղ միակերպ ընելու համար բոլոր նշանաւոր վանքերէն բերել կուտայ ընտիր ձեռագիր ժամագրքեր, և իրարու հետ համեմատելէն ետքը, նոր շարականներ կ'աւելցնէ ու կը կարգաւորէ:

Զ. Ս. Ներսէս Ծնորհալիի ատեն Սամուսատ քաղաքին մէջ Արեւորդի կոչուած Հայեր կային, որոնք դեռ հեթանոսական պաշտամունքներ կ'ընէին և արե-

ւին կ'երկրպագէին: Ներսէս Ծնորհալին արեւորդիները քրիստոնէութեան կը դարձնէ, և անոնց վրայ եպիսկոպոս մը նշանակելով՝ կը պատուիրէ անոր որ արեւորդիները քրիստոնէական ուսմունքով կրթէ:

Ծնորհալի եւ միութեան խնդիր

Ա. Ս. Ներսէս Ծնորհալիի դարուն մէջ հայ եկեղեցին շատ տառապանք կը քաշէր՝ մէկ կողմէ Յունաց եկեղեցիէն, և միւս կողմէ Հռովմի պապերէն: Այս երկուքն ալ իրենց զօրաւոր շիրքերով կ'ուղէին Հայոց եկեղեցին ճնշել իրենց հետ միացնել, եւ զայն ինքնուրոյն վիճակէն զրկել:

Բ. Յոյները մանաւանդ շատ նեղութիւն կուտային Հայերուն: Հայ եկեղեցիները կը հալածէին, սեղանները կը կործանէին, մեր եկեղեցիին արարողութիւնները կը ծաղրէին, և միշտ կաթողիկոսներուն թուղթ գրելով՝ կը պահանջէին որ իրենց եկեղեցիին հետ միանան: Այս խնդրին համար երկու կողմէն գրուած թուղթերը կը կոչուին « միութեան խնդրի » վերաբերեալ գրութիւններ:

Գ. Ներսէս Ծնորհալիին ատեն, Յունաց Կիր Մասնուէլ կայսրը միութեան խնդրին նկատմամբ թուղթ մը կը գրէ և կը շրջէ Կաթողիկոսին, պատգամաւորներու ձեռքով: Ասոնք Ծնորհալիին հետաքրքարեալ խօսին հաւատոյ և եկեղեցական արարողութիւններու մասին, և յետոյ Ծնորհալիին գրաւոր պատասխանով Պոլիս կը դառնան:

Դ. Ծնորհալի իր գրութիւնով բացատրած էր հայ եկեղեցիին դաւանանքն ու արարողութիւնները, որքա՞նք թաղէոս և Բարթոլոմէոս արքայաներէն գրուած էին:

Այս գրութիւնը կայսեր և պատրիարքին սնհածոյ ըլլալով՝ կայսրը երկրորդ գրութեամբ մը նոյն պատգամաւորներու՝ Ութման վանահօր և Թէօրիանէ Աստուածաբան վարդապետներու ձեռքով կը զրկէ Ներսէս Շնորհալիին :

Ե. Երկրորդ գրութեան մէջ կայսրը Ծ առաջարկութիւններ կ'ընէր եկեղեցական արարողութեան վերաբերեալ. եթէ հայ եկեղեցին այս առաջարկութիւններն ընդունէր, այն ատեն կաթողիկոսները Յունաց պատրիարքներու իշխանութեան ենթարկուած պիտի ըլլային, և հայ եկեղեցիին ինքնուրոյնութիւնն ալ պիտի վտանգուէր :

Զ. Շնորհալին կարճ նամակով մը կը պատասխանէ կայսեր թէ այս տեսակ կարեւոր խնդիր մը ինքը մինակ չէր կրնար կարգադրել, այլ ամբողջ հայ եկեղեցիին հոգեւորականներէն ընդհանուր եկեղեցական ժողով մը պիտի կազմէ, և ժողովը ինչ որ որոշէ, նոյնը պիտի հաշորդէ իրեն :

Է. Շնորհալին բոլոր եպիսկոպոսներուն թուղթ կը գրէ և կը հրաւիրէ ժողովի. դեռ ժողով չգումարուած՝ ինք 75 տարեկան հասակին կը վախճանի 7 տարի կաթողիկոսութիւն ընելէ ետքը (1173) : Երկար ժամանակ կաթողիկոսին մարմինն անթաղ կը մնայ, որովհետեւ ամէն կողմէ խուռն բազմութիւն կը զիմէ Հայրապետին Աջը համբուրելու եւ վերջին հրաժեշտը տալու :

Ը. Շնորհալին կը թաղուի Հռոմկլայի դամբարանին մէջ, և նոյն օրը թաղման ներկայ գտնուող բոլոր բազմութիւնը Կաթողիկոս կ'ընտրէ Շնորհալիին եղբորորդին՝ Գրիգորը. զոր եկեղեցի տանելով կաթողիկոս կ'օծեն, և կը կոչուի Գրիգոր Դ. Տղայ :

միեւնոյն ատեն կ'որոշեն ամէն տարի նոյն օրը Շնորհալիին տօնը կատարել :

Թ. Ներսէս Շնորհալին գրած է շատ մը ազօթքներ, մեկնութիւններ ու շարականներ : Աստուծոյ շնորհակալներն են « Հաւատով խոստովանիմ » ը, Ծ աղկազարդի հարցը, Ս. Ղեւոնդեանց շարականը, « Նորահրաշ » , « Այսօր անճառ » , « Լոյս արարիչ լուսոյ » , « Նայեաց սիրով » , « Ի քէն հայցեմք » , « Յիշեսցուք ի գիշերի » , « Առաւօտ լուսոյ » , « Աշխարհ ամենայն » եւն :

Գրիգոր Անաւարդեցի (1294-1308)

Ա. Գրիգոր Անաւարդեցիին և իր անմիջական յաջորդներուն ժամանակը շատ աղէկ կը ցուցնէ թէ հայ եկեղեցիին մէջ ինչպիսի շփոթութիւններ եղան յունական եւ լատինական նորամուծութիւններու դէմ :

Բ. Գրիգոր Անաւարդեցի կաթողիկոս ընտրուելով՝ Աթուր կը փոխադրէ Հռոմկլայէ Սիս : Կը սահմանէ Յայսմաւուրքի ընթերցումները յունական և լատինական գրքերէն քաղելով : Կը պատրաստէ Տօնացոյց ալ յունական եւ լատինական ծէսերուն յարմարեցնելով. սակայն ասոնք չեն ընդունուիր, եւ արեւելեան վարդապետները սաստիկ զայրանալով՝ Սիւնիք կոչուած տեղը ժողով կը գումարեն, և բազմաթիւ եպիսկոպոսներու ու վարդապետներու ստորագրութիւնով յանդիմանական թուղթ կը գրեն կաթողիկոսին եւ կը սպառնան Կաթողիկոս չճանչնալ զինքը, եթէ համարձակի Հայ եկեղեցիին նախնական սովորութիւններն ազաւաղել :

Գ. Գրիգոր կաթողիկոս իր դէմ եղած յուզմուն-

քէն վախնալով՝ առ ժամանակ մը լուռ կը կենայ, և յետոյ դաւանութեան թուղթ մը կը գրէ եւ կը պատրաստուի ժողով գումարել զայն ընդունել տալու համար, սակայն շուտով կը վախճանի :

Դ. Սիսի մէջ ժողովը կը գումարուի, ներկայ կը գտնուին բաւական եկեղեցականներ եւ աշխարհականներ: Ասոնց մէջ՝ օտարազգի իշխաններու ազդեցութեամբ՝ լատինական միութեան զօրաւոր կուսակիցներ կային. այս վերջիններուն ճնշումով ժողովը կաթուղիկոս կ'ընտրէ Կոստանդին Բ. Պրոնագործը, որ առաջ Աթուէն մերժուած էր. միեւնոյն ատեն ժողովը կ'ընդունի Գրիգոր Անաւարազացիի դաւանութուղթը:

Ե. Ժողովին որոշումները չեն գործադրուիր եկեղեցիներու մէջ, որովհետեւ ժողովականներու մեծամասնութեան կամքին հակառակ էր, և ճնշումով միայն որոշում ընել տուած էին: Միայն Սոսյ Մայր եկեցիին մէջ կը գործադրուէին, որովհետեւ հոն լատինական կուսակցութեան զօրաւոր պաշտպաններ կային: Սակայն ժողովուրդը ասոնց դէմ սաստիկ կը զայրանայ, եւ Պիլարդու խանին բողոքելով՝ պատժել կուտայ զանոնք:

Զ. Այս խռովութիւններու միջոցին Երուսաղէմի Սարգիս եպիսկոպոսը, զլիսաւոր միաբաններն իր կողմը շահելով, Եգիպտոսի Սուլթանէն հրովարտակ կը հանէ, եւ Երուսաղէմի Պատրիարք կ'ընտրուի 1311ին. այսպէսով Երուսաղէմի հայոց պատրիարքութեան սկիզբը կը դրուի: Թէեւ կասկած կայ որ Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը 1250 թուականին սկսած ըլլայ:

Հայրապետական արձույն Ս. Էջմիածին փոխադրութեան մինչեւ Հոռոմէադաւանութեան սարածումը Հայոց մէջ (1441-1500 Թ.)

1. Կարողիկոսական Արձույն փոխադրութիւնը Ս. Էջմիածին

Ա. Կիլիկիայի մէջ նստող կաթողիկոսներու ընտրութիւնն ու գործունէութիւնը ըստ բաւականի հեռացած էր Հայ եկեղեցիին նախնի առաքելական սովորութենէն. որովհետեւ ընտրութեան կը մասնակցէին մասնաւոր անհատներ, և ոչ թէ Հայ եկեղիցիին ամբողջութիւնը, մանաւանդ որ Կիլիկիոյ մէջ տեղ տեղ ծիսափոխութիւններ և եկեղեցական աղաւաղումներ մուտ գտած էին. ուստի Արեւելեան Հայ եկեղեցականները՝ այս ամէնը տեսնելով՝ կը խորհին Հայրապետական Աթոռը նորէն Ս. Էջմիածին փոխադրել: Ասոր համար բարձրաստիճան եւ ազդեցիկ եկեղեցականներ՝ ամբողջ ժողովրդի հաւանութիւնով նամակ կը գրեն Գրիգոր Թ. Մուսարէզեանց կաթողիկոսին, և կը հրաւիրեն որ գայ և Ս. Էջմիածին մէջ նստի. սակայն անիկայ յանձն չ'առնել:

Բ. Արեւելեան եկեղեցականները՝ Գրիգոր Մուսարէզեանի բացանական պատասխանը ստանալէն ետքը՝ մեծագումար ժողով կը գումարեն բազմաթիւ եպիսկոպոսներէ, երէցներէ, տանուտէրներէ եւայլն. իսկ չեկողներէն ալ գրաւոր հաճութիւն կ'առնեն, և այսպէս ամբողջ ազգի հաւանութիւնով կաթուղիկոս

կ'ընտրուի Կիրակոս Վիրապեցին (1441) եւ կը նստի Ս. Էջմիածնի մէջ :

Գրիգոր Մուսարէզեանցն ալ իբրև Կաթուղիկոս Սիս մնաց. այսպէսով ունեցանք երեք կաթուղիկոսական աթոռներ. Ս. Էջմիածնի մէջ, Սիսի մէջ եւ Աղթամարի մէջ : Վերջինս մասնաւոր Աթոռ եղած էր 1113 թուականէն սկսած. այս երեքն ալ կը տեւեն մինչեւ մեր ժամանակները : Ս. Էջմիածինը Մայր Աթոռ է ամբողջ Հայ ժողովրդի համար, եւ հոն նրատող կաթուղիկոսները « Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոս » կը կոչուին. իսկ Սիսի և Աղթամարի կաթուղիկոսութիւնները մասնաւոր Աթոռներ են :

2. Կիրակոս Վիրապեցի

Ա. Կիրակոս Վիրապեցին՝ Ս. Էջմիածնի մէջ կաթուղիկոսական օծումն ընդունելէն ետքը՝ շրջաբերական գիր կ'ուղղէ բոլոր վիճակաւոր եպիսկոպոսներուն, նայնպէս Սիսի և Աղթամարի կաթուղիկոսներուն եւ կը յորդորէ ամէնն ալ, որպէս զի սիրով ու խաղաղութիւնով վարուին թէ՛ իրարու հետ եւ թէ՛ ժողովուրդին հետ :

Բ. Մեծօրհնեցի թովմայ վարդապետի օգնութիւնով կը կարգաւորէ Հայրապետական Աթոռը, կը նորոգէ Էջմիածնի տաճարը, ուրիշ շատ մը վանքեր եւ եկեղեցիներ :

Գ. Կիրակոս Վիրապեցին վանքերու եւ եկեղեցիներու շինութիւնով զբաղած միջոցին, քանի մը եպիսկոպոսներու կողմէն կը զբարտաւորի իբրև կախարդ, և կը չարախօսուի նահանգային օտարազգի պետին առջեւ : Ասոր վրայ, Կիրակոս կը փախչի Էջ-

միածինէն, և անոր տեղ կ'ընտրուի Մակուայ Գրիգոր եպիսկոպոսը :

3. Գրիգոր Ժ. Մակուեցի

Ա. Գրիգորի կաթուղիկոսութեան ժամանակ Օսմանցիները կը տիրեն Կ. Պոլսոյ, եւ Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտ արքունի հրովարտակով՝ Պոլսոյ Հայոց վրայ Պատրիարք կը կարգէ, 1461ին, Պրուսայի առաջնորդ Յովակիմ եպիսկոպոսը, որ իր բարեկամն էր : Այսպէսով կ'սկսի Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութիւնը, և կը տեւէ մինչեւ մեր օրերը զանազան արտօնութիւններով :

Բ. Գրիգոր իր պաշտօնին ծանրութիւնը տեսնելով՝ Արիստակէս անունով վարդապետ մը իրեն օգնական կ'ընտրէ եւ աթոռակալ պատուանունը կուտայ անոր : Սակայն Արիստակէս աթոռակալը, փոխանակ Կաթուղիկոսին օգնելու, կը սկսի հակառակութիւններ եւ խռովութիւններ հանել : Կաթուղիկոսարանի Սարգիս վարդապետը՝ այս հակառակութիւններէն օգտուելով՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի աջը Էջմիածինէն կը գողնայ և Պարսկաստան կը փախչի, որպէս զի Ջահան Շահի օգնութիւնով կաթուղիկոսութիւն ստանայ :

Գ. Սակայն Աղթամարի Չաքարիա կաթուղիկոսն՝ այս բանը լսելով՝ կ'երթայ Դաւրէթ, Ս. Լուսաւորչի Աջն ինքը կ'առնէ եւ առանձին հրովարտակով կ'ուղեւորի Ս. Էջմիածին, իբրև ամենայն Հայոց կաթուղիկոս, եւ մի և նոյն ատեն իր իշխանութեան տակ կը պահէ նաև Աղթամարի կաթուղիկոսութիւնը :

Դ. Գրիգոր Ժ. Մակուեցին եւ Արիստակէս Աթոռակալը ուզելով Չաքարիա կաթուղիկոսին վնաս հաս-

ցընել՝ Զահան Շահի որդիին առջեւ կը չարախօսէն զայն, իբրեւ բաղմադանձ ու ճոխ մէկը: Ասոր վրայ Զաքարիա կը հասկնայ թէ էջմիածնի մէջ հանգիստ պաշտօնավարութիւն չպիտի ունենայ, ծածկարար Ս. Լուսաւորչի Աջը կ'առնէ եւ Աղթամար կը փախչի:

4. Արիսակես եւ Սարգիս Կաթուղիկոսներ

Ա. Զաքարիայի փախչելէն ետքը, Գրիգոր Մա- կուեցին կը վախճանի, եւ Արիստակէս աթոռակալը կը յաջորդէ, եւ երկու տարի Կաթուղիկոսութիւն ը- նելէն ետքը կը վախճանի, առանց կարեւոր գործ մը կատարելու:

Բ. Արիստակէսէն ետքը Կաթուղիկոս կ'ըլլայ, 1466ին, Սարգիս վարդապետը, որ Ս. Լուսաւորչի Աջը Պարսկաստան փախցուցած էր. սակայն Զաքարի- այի հետ էջմիածին դառնալով՝ Աթոռակալի պաշտօն կը վարէր:

Գ. Սարգիս՝ Կաթուղիկոս ըլլալէն ետքը՝ կը ջանայ Ս. Լուսաւորչի աջը Աղթամարէն Ս. էջմիածին դար- ձընել, սակայն անհնարին կ'ըլլայ: Վերջապէս Վեր- թանէս անուկով եպիսկոպոս մը ծպտեալ կերպով կ'երթայ Աղթամար, եւ երկար ատեն հաւատարմու- թիւնով կը ծառայէ, դռնապանութենէն սկսած՝ կը բարձրանայ մինչեւ լուսարարութեան պաշտօնին, եւ որ մ'ալ ծածկարար Ս. Լուսաւորչի Աջը կ'առնէ եւ էջմիածին կը փախչի: Վրթանէսի այս ճարտարու- թեան համար Սարգիս Կաթուղիկոս փակակալ կը նշանակէ զայն Ս. էջմիածնի Մայր եկեղեցիին հա- մար. այսինքն աւագ լուսարարապետի պաշտօն կու- տայ, որ Ս. էջմիածնի մէջ շատ բարձր պաշտօն է:

5. Մովսէս Գ.

Ա. 1629 թուականին Կաթուղիկոս կ'ընտրուի էջ- միածնի տաճարին փակակալ Մովսէս եպիսկոպոսը: Ասիկա Ասպահան երթալով՝ Շահ Սէֆիէն Կաթուղիկո- սութեան հրովարտակ կը ստանայ, միեւնոյն ատեն Ս. էջմիածինն ալ կ'ազատէ տարեկան հարկ վճարե- լու ծանր պարտականութենէն:

Բ. Մովսէս Գ. 1631 թուականին կը սկսի Ս. էջ- միածինը նորոգել եւ վայելչացնել: Միաբաններու համար կարգ ու կանոններ կը հաստատէ, աստուած- պաշտութեան խանգարուած ժամանակը կ'որոշէ, Ս. էջ- միածնի մօտ եղած Յովհաննայ վանքին մէջ ալ դպրա- տուն մը կը հաստատէ. Նոյնպէս վանքերու եւ մե- նաստաններու մէջ ալ նոր նոր կարգ ու կանոններ կը դնէ. Պարտատէրներու ձեռքէն կ'ազատէ Ս. էջմի- ածնի անօթները որոնք իր նախորդներու ատեն գը- բաւուած էին:

6. Փիլիպպոս Աղբակեցի

Ա. 1633 թուականին Մովսէս Գ. կը վախճանի եւ Կաթուղիկոս կ'ընտրուի իր աշակերտը Փիլիպպոս Աղ- բակեցին, որ իր նախորդին անկատար ձգած նորո- գութիւններն ու շինութիւնները կը շարունակէ Աս- պահանի հայ ժողովրդի նիւթական օժանդակու- թիւնովը:

Բ. Փիլիպպոս Կաթուղիկոսը կ'ուղեւորի Ս. Երու- սաղէմ, ուր Սիսի Ներսէս Կաթուղիկոսի և Երուսաղէ- մի Աստուածատուր պատրիարքին հետ խորհրդակցու- թիւնով ժողով կը գումարէ Երուսաղէմի մէջ, կը հաս- տատէ զանազան կանոններ՝ Ս. էջմիածնի եւ Սիսի

կաթուղիկոսներու մտերմական յարաբերութիւններուն համար, Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ քանի մը նորոգութիւններ ընելէ ետքը կը դառնայ Կ. Պոլիս :

Գ. Փիլիպպոս կաթուղիկոս Կ. Պոլսոյ մէջ եղած պատրիարքական խռովութիւնները կը դադրեցնէ իր ազդու քարոզներովը :

Կաթուղիկոսին Պոլիս եղած միջոցին, Լեհաստանի Հայոց Նիկոլ եպիսկոպոսը կուգայ Փիլիպպոս կաթուղիկոսէն ներողութիւն խնդրելու : Ասիկա Լեհաստանի Հայոց առաջնորդ էր. սա իր կեանքով հայ ժողովրդի մէջ շատ մը խռովութիւններ սերմանած էր, եւ Փիլիպպոսի նախորդները զինք շատ յորդորելէն ետքը, տեսնելով որ անուղղայ է, բանադրած էին զայն, եւ եպիսկոպոսութենէն ալ լուծած : Սակայն կը յաջողի շատ մը աղաչանքներով բարեսիրտ հայրապետին ներումն ստանալ : Յետոյ Լեհաստան դառնալով կը սկսի իր ժողովուրդին հետ աւելի խստութեամբ վարուիլ, եւ այդպէսով Լեհաստանի Հայոց հռովմէական եկեղեցիին ծոցը զիմելուն պատճառ կ'ըլլայ :

Գ. Փիլիպպոս կաթուղիկոս Ս. Էջմիածին դառնալէն ետքը կը սկսի փառաւոր զանգակատուն մը կառուցանել Մայր Տաճարին առջեւ. սակայն շինութիւնը դեռ չաւարտած՝ կը վախճանի եւ իր յաջորդ Յակոբ Գ. Ջուղայեցի կաթուղիկոսը կ'աւարտէ զանգակատան շինութիւնը ճոխ քանդակներով :

Հայ ժողովրդի մէջ հռովմէադաւանութեան եւ բողոքականութեան արածումէն մինչեւ մեր օրերը

1. Այս օրջանի մէջ հայ եկեղեցիին վիճակը

Ա. Այս շրջանի մէջ օտար կղերներու ազդեցութեամբ հայ եկեղեցիին զաւակներուն մէջ պառակտում իյնալով՝ հռովմէական քարոզիչներ արեւելեան հայերու մէջ, Կ. Պոլսոյ մէջ եւ թէ՛ Կիլիկիոյ մէջ մաս մը հայեր կը կորզեն Հայ. եկեղեցիին ծոցէն, որոնք առանձին եկեղեցի մը կը կազմեն «Հայ հռովմէականներու կամ Կաթողիկներու եկեղեցի» անունով :

Բ. Այս ժամանակներն է որ հայ եկեղեցիին զաւակները կրօնական գաղափարներու պատճառով իրարմէ կը բաժնուին, եւ փոխադարձ ատելութիւնով կը զինուին : Իրարու նկատմամբ կաթողիկ, ֆրրանզ, պապական, հռովմէական, ուղղափառ, ոչ-ուղղափառ անուններ յատկացնելով՝ կը սկսին թշնամական յարաբերութիւններ ունենալ՝ մանաւանդ Կ. Պոլսոյ մէջ :

Գ. Կ. Պոլսոյ պատրիարքներն ու հայ երեւելիները կը ջանան այս բաժանման առաջքն առնել, երբեմն խիստ միջոցներով, երբեմն յորդորներով եւ երբեմն ալ ժողովներ գումարելով, սակայն անհնար կ'ըլլայ. Երկու կողմէն եւս թշնամութիւններն ու կիրքերն այնքան կը սաստկանան, որ կը սկսին անխնայ կերպով իրար հալածել, եւ շատ մը դժբաղդութիւններու պատճառ դառնալ :

2. Կ. Պոլսոյ հայերուն կրօնափոխական պառակսումը

Ա. Արդէն Փիլիպպոս կաթողիկոսի յաջորդներուն ատեն հռովմէական քարոզիչները յաջողած էին Կ. Պոլսոյ հայոց մէջէն մաս մը ժողովուրդ պապական եկեղեցիին ծոցը զարձնել :

Բ. Այս պառակտումի միջոցին Կ. Պոլսոյ պատրիարքները, երբեմն խստութիւնով եւ երբեմն մեղմութիւնով, կ'աշխատին թէ՛ կրօնական բաժանման առաջն առնել եւ թէ՛ հայերուն մտքերը հանդարտեցնել : Սակայն իւրաքանչիւր պատրիարքի բռնած ուղղութիւնը դժգոհութիւն պատճառելով որ եւ է կուսակցութեան՝ անոր տեղը մէկ ուրիշը կը դնեն, երկրորդէն եւս գոհ չըլլալով՝ ուրիշ մը կը նստեցնեն, եւ այսպէսով շատ մը պատրիարքներ շուտ շուտ ետեւէ ետեւ կը փոխուին : Այս ժամանակի պատրիարքներէն նշանաւորներն են Նփրեմ պատրիարքը, Աւետիք պատրիարքը, որ երկաթի դիմակով մարդ կը կոչուի, Կայծակն Գալուստ վարդապետը, Քիւլհանձի Մարտիրոս վարդապետը, Յովհաննէս երէց Գանձակեցի, եւն : Գանձակեցիին ատեն հռովմէական հայերը կ'աշխատին առանձին եկեղեցի եւ պատրիարք ունենալ, սակայն չեն յաջողիր :

Գ. 1707 թուականին Աղէքսանդր Ջուղայեցիին կաթողիկոս ընտրուելով՝ կը ջանայ Պոլսոյ հայոց կրօնական բաժանման առաջն առնել. այս նպատակով գիր կը գրէ Կղեմէս ԺԱ. պապին որպէսզի կրօնափոխական շարժումը չքաջալերէ. բայց այս դիմում ապարդիւն կը մնայ, եւ պապերն իրենց նպատակէն չեն շեղիր :

Յ. Յովհաննէս Կոլոս եւ Կրիգոր Շորայակիր

Ա. Աղէքսանդրի կաթողիկոսութեան միջոցին Կ.

Պոլսոյ մէջ պատրիարք կ'ըլլայ Մշոյ Ս. Կարապետի վանքին միաբան՝ Բաղիշեցի Յովհաննէս վարդապետը : Ասիկա կ'աշխատի Ազգ. պատրիարքարանը բարեկարգել. իր ընկերն ու Ս. Կարապետի միաբան Գրիգոր վարդապետը պատրիարք հաստատել կուտայ Երուսաղէմի աթոռին համար, որ իր վիզը շղթայ անցնելով ութը տարի շարունակ կ'աշխատի Երուսաղէմի պարտքը վճարելու համար, այս պատճառով ալ կը կոչուի Գրիգոր Շորայակիր :

Ասիկա կը մասնակցի նաեւ յոյներու եւ լատիններու հետ Ս. Յարութեան տաճարի նորոգութեան, միեւնոյն ատեն ուրիշ շատ մը շինութիւններու հետ կը նորոգէ նաեւ Ս. Յակովբեանց տաճարը :

Բ. Յովհաննէս Կոլոս պատրիարքն եւս Կ. Պոլսոյ մէջ շատ մը եկեղեցիներ կը շինէ ու կը նորոգէ, եւ մեռնելով կը թաղուի Ղալաթիոյ եկեղեցիին գաւթիթը :

Այս երկու Պատրիարքութիւններն ալ կրօնական յուզմունքներու եւ խռովութիւններու ատեն շատ մը ծառայութիւններ ըրած են :

4. Հռովմէական Հայերու Պատրիարքութիւնը

Ա. Աղէքսանդր Կաթողիկոսին յաջորդ Աստուածատուր Համատանեցիի վերջին տարիները, այսինքն 1723 թուականին, Տրապիզոնի Աբրահամ առաջնորդը Հայ եկեղեցիէն բոլորովին հեռանալով՝ Լիբանան կ'երթայ, և հոն հռովմէական դարձած կրօնաւորներու համար վանք մը կը հաստատէ, և Պապին հրամանով առաջին անգամ Հռովմէական Հայերու Պատրիարքութեան հիմը կը դրուի :

5. Սիմեոն Կարուղիկոս

Ա. 1763 թուականին Ս. Էջմիածնի մէջ Կաթուղիկոս կ'ընտրուի Սիմեոն Երեւանցին : Ասիկա թուղթ կը գրէ Թուրքիոյ Հայերուն , կը տեղեկացնէ իր ընտրութիւնը եւ անոնց կողմէն եւս հաւանութիւն ստանալով՝ իբրեւ ամբողջ Հայ ժողովրդի կողմէն ընտրուած՝ Կաթուղիկոսութիւն կ'ընէ Ս. Էջմիածնի մէջ :

Բ. Սիմեոնի կաթուղիկոսութեան միջոցին , ոմանք կը մտածեն Կ. Պոլսոյ մէջ կաթուղիկոսական փոխանորդութիւն հաստատել , ինչպէս որ առաջ պատուիրակութիւն կ'ըլլար : Որովհետեւ հին ատեները Ս. Էջմիածնի Կաթուղիկոսները ծայրագոյն նուիրակ անունով վարդապետներ , եպիսկոպոսներ կը ղրկէին Կ. Պոլիս , եւ կամ ուրիշ քաղաքներ , որպէս զի Ս. Գրքոր Լուսաւորչի յաջորդներուն օրհնութիւնները հաղորդեն Հայ Եկեղեցիին զաւակներուն , և հոգեւոր քարոզներով մխիթարեն զանոնք . Սակայն նախկին ժամանակները փոխուած ըլլալով՝ ծայրագոյն նուիրակութեան պաշտօնն ալ այլ ևս չէր գործածուիր : Ուստի կ'ուզէին Պոլսոյ մէջ կաթուղիկոսական փոխանորդութիւն հաստատել , որուն միջոցով Կաթուղիկոսի հոգեւոր կարգադրութիւնները պիտի հաղորդուէին ժողովուրդին :

Այս խորհուրդը չ'իրագործուիր , որովհետեւ սկզբունքով կ'ընդունին թէ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքը մի և նոյն ատեն կաթուղիկոսական փոխանորդ է :

Գ. Սիմեոն Կաթուղիկոսի անխոնջ ջանքերուն շնորհիւ , առաջին անգամ ըլլալով Ս. Էջմիածնի մէջ տպարան կը հաստատուի եւ մինչեւ այժմ ալ կը շարունակուի : Վերջերս , Մակարի կաթուղիկոսութեան

ատեն , տպարանի համար յատուկ շէնք մը շինուեցաւ վանքին և հոգեւոր ճեմարանին մէջտեղ : Սիմեոն Կաթուղիկոսը կը բարեկարգէ եւ կը տպէ մեր Տօնացոյցը :

6. Նիբեմ Կարուղիկոս

Ա. 1810 թուականին կաթուղիկոս կ'ընտրուի Եփրեմ Եպսկոպոսը որ շատ պարզասիրտ եւ հեղաբարոյ եկեղեցական մ'էր : Ասոր Կաթուղիկոսութեան ատեն Կ. Պոլսոյ Պատրիարքն էր Պողոս Ադրիանուպոլսեցին :

Բ. Նոյն միջոցին Հռովմէականութիւնը թէ՛ Կ. Պոլիս եւ թէ՛ գաւառներու Հայոց մէջ կը սերմանուէր : Պողոս Պատրիարք կը ջանայ լատինամիտ Հայերը միացընել նորէն Հայ եկեղեցիին հետ . այս նպատակով ժողովներ կը գումարուին Ծննդեան ութերորդ օրէն սկսած՝ մինչեւ Աւագ չորեքշաբթին : Այս ժողովներուն կը մասնակցին երկու կողմէն ալ երեւելի աշխարհականներ որոնք փոխադարձաբար իրարու զիջումներ կ'ընեն ի սէր միութեան , եւ Գում-Գարուի Մայր եկեղեցիին մէջ ընդհանուր ժողով կը գումարեն թէ՛ աշխարհական եւ թէ՛ եկեղեցական երեւելի մարդիկներէն : Այս ժողովին մէջ Պողոս պատրիարք ատենախօսութիւն մը կ'ընէ , եւ յետոյ կը կարգայ այն թուղթը որ երկու կողմի գիտնականներու կողմէ ստորագրուած էր : Պէտք եղած սրբազրութիւններն ընելէն ետքը , բոլոր ժողովականները կը ստորագրեն , եւ յետոյ կը տպուի Հրաւեր սիրոյ անունով :

Այս միութիւնը յաջողցնելու համար հայերը հետեւեալ զիջումներն ըրած էին . 1. Զեռնադրութեան միջոցին Լեւոն պապի եւ Քաղկեդոնի դէմ նզովք չպիտի կարդային . 2. Յովհան Որոտնեցիի , Գրիգոր

եւ Մովսէս Տաթեւացիներու անունները չպիտի յիշատակէին գէթ Պելոսոյ մէջ : Աստնք մեր Ս. Եկեղեցիին նշանաւոր հայրերն են , որ շատ մը գրուածքներով կուռեցան լատինական կամ հռովմէական եկեղեցիին դէմ : Հայերն ալ վերջին օժման խորհուրդը կատարելու համար իւր պիտի օրհնէին եւ հիւանդները պիտի օժէին , ինչ որ մեր եկեղեցիին սովորութեան հակառակ էր :

Սակայն այս զիջումներուն պատճառով , ո՛չ միայն սէրն ու միութիւնը չ'իրականանար , այլ երկու կողմին մէջ ալ մեծամեծ խռովութիւններ կը ծագին և Պօղոս պատրիարքը կը զղջայ իր ըրած միջամտութեան վրայ :

Գ. 1830 թուականին Նուրիճան Անտոն վարդապետը Պիոս Ը. պապէն արքեպիսկոպոս ձեռնադրուելով՝ Կ. Պոլիս կուգայ իբրեւ հռովմէադաւան հայոց մետրապոլիտ : Բայց հայր Անտոն Աւստրիոյ հպատակ ըլլալով՝ Բարձրագոյն Դուռը չ'ընդունիր զայն , եւ արքունի հրովարտակով պատրիարք կը կարգուի Մանուէլեան Յակօր վարդապետը . ասիկա աշխարհական գործերը կը տեսնէ , իսկ հայր Անտոն հոգեւորական գործերը :

Այսպէս , երկար խռովութիւններէ յետոյ , հայ եկեղեցիի զաւակներուն մէկ փոքրիկ մասը կը բաժնուի Մայր եկեղեցիին գրկէն եւ պապական եկեղեցիին հովանիին տակ առանձին եկեղեցի եւ եկեղեցական վարչութիւն կը կազմէ :

7. Յովնանէս Կարբեցի

Ա. 1831 թուականին Եփրեմ կաթողիկոսը կը վախճանի եւ անոր տեղ Կաթողիկոս կ'ըլլայ արտա-

քին թելադրութեամբ՝ Յովհաննէս , Կարբի գիւղէն , որ էջմիածնէն քանի մը ժամ հեռու է : Ասոր ընտրութիւնը կը հաստատուի Ռուսիոյ կայսեր հրովարտակով :

Բ. Ասոր կաթողիկոսութեան միջոցին Ռուսիոյ կառարարութիւնը կը մտածէ կաթողիկոսին հոգեւոր իշխանութիւնը օրէնքի ենթարկելով սահմանափակել զայն : Այս նպատակով սահմանափակեալ մասնաժողովներ կը կազմուին կայսերական հրամանով , և 1836 թուականին կայսերական կնքով վաւերացուած նոր կանոնադրութիւն մը կը հրատարակուի ռուսաբնակ Հայոց եկեղեցական վարչութեան համար և կը կոչուի Պօլօթէնիէ , որ ըսել է Կանոնադրութիւն կամ Օրինագիրք : Յովհաննէս Կաթողիկոս եւ յաջորդները բողոքի տակ ձգած են այդ թերի օրէնքը :

Գ. Այս կանոնադրութեան համաձայն , Ս. էջմիածնի մէջ կը կազմուի կրօնական ժողով մը , որ կը կոչուի Ս. Սինոդ , ութը հոգիէ բաղկացեալ (4 եպիսկոպոս և 4 վարդապետ) : Կաթողիկոսը զուտ կրօնական խնդիրներէն զատ , մնացեալ բոլոր գործերը կրօնական ժողովին հետ խորհրդակցելով պիտի կարգադրէ : Ժողովին մէջ կը գտնուի նաեւ Ռուսիոյ կառավարութեան ներկայացուցիչը , որ կը կոչուի Պրօկուրօր , ասիկա պիտի հսկէ որ բոլոր գործերը Պօլօթենիէի համաձայն տնօրինուին :

8. Նեբուկ Ե. Աւստրակեցի

Ա. Ասիկա Եփրեմ կաթողիկոսի ատեն Թիֆլիզի և Վրաստանի Հայոց Առաջնորդն էր : 1826 թուականին , երբ որ Ռուսաց և Պարսից մէջ պատերազմ կը

ծագի, Ներսէս եպիսկոպոսը Ռուսաց բանակին մեծ ծառայութիւններ կ'ընէ ուտեստի պաշար հասցնելով, և ուրիշ տեսակ օգնութիւններով՝ թէ՛ դրամական և թէ՛ անձնական:

Պատերազմէն ետքը՝ Ներսէս եպիսկոպոս Քիչնէվի կամ Բեսարաբիոյ վիճակին առաջնորդ կը նշանակուի իրբեւ աքսոր, և հոն կը մնայ մինչեւ որ 1843 թը-ւականին Կաթուղիկոս կ'ընտրուի Կարբեցիէն ետքը:

Բ. Ներսէս Ե. Կաթուղիկոս հաստատուելէն ետ-քը կ'երթայ Ս. Փեթերսպուրկ և կը ներկայանայ Ձարին. հոն վայելուչ կերպով կը հիւրասիրուի, եւ ապա՝ Ս. Էջմիածին դառնալով՝ կը ջանայ Հայ ժողո-վուրդի մէջ կրթութիւնն ու լուսաւորութիւնը տա-րածել, տեղ տեղ դպրոցներ կը բանայ: Իր առաջ-նորդութեան ատեն Թիֆլիզի մէջ հիմնած էր Ներ-սիսեան հոգեւոր դպրանոցը, որ իր գլուխ գործոցն է. այս հաստատութեան վրայ իր ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնէ: Մինչեւ այժմ ալ կը շարունակուի Ներ-սիսեան դպրանոցը, և անոր շրջանաւարտ սաները սկսած են օգտուէտ ծառայութիւններ ընել Ռուսաս-տանի Հայ ժողովուրդին իբրեւ քահանայ, դասատու եւն. ամէն դասակարգերուն մէջ:

Գ. Ներսէս Ե. միեւնոյն ատեն կը ջանայ որ Յով-հաննէս Կարբեցիի ատեն հաստատուած թերի կանո-նադրութիւնը վերցուի եւ անոր տեղ Հայ եկեղեցիին առաքելական և ազգային սկզբունքներուն համաձայն նոր կանոնադրութիւն մը հաստատուի, սակայն 1857 թուականին կը վախճանի Թիֆլիզի մէջ: Կաթուղի-կոսին մարմինը կը փոխադրուի Ս. Էջմիածին եւ կը թաղուի Մայր տաճարի զանգակատան հարաւային կողմը:

Մասքեոս Կաթուղիկոս

Ա. Մատթէոս Կաթուղիկոսը Կ. Պոլսեցի էր, եւ կաթուղիկոսութենէն առաջ Պոլսոյ մէջ պատրիարք եղած էր Ներսէս Ե. ի ատեն:

Բ. Մատթէոսի պատրիարքութեան միջոցին բողո-քական քարոզիչները (միսիօնար) թէ՛ Պոլսոյ եւ թէ՛ գաւառներու մէջ սկսած էին աւելի զօրանալ, դըպ-րոցներ բանալ և Հայ երեւելիներու հետ մտերմական յարաբերութիւններ ունենալով՝ Հայ ժողովուրդի միտ-քերը կը պատրաստէին բողոքականութեան համար:

Մատթէոս պատրիարքը, բողոքականութեան առ-ջեւն առնելու համար, կը սկսի վիճաբանութիւններ ը-նել քարոզիչներու հետ. միեւնոյն ատեն բողոքակա-նութիւնը ընդունող հայերու հետ ալ խստութիւնով վարուիլ կը շարունակէ եւ կը բանադրէ զանոնք: Սակայն Մատթէոս պատրիարքի այս միջոցները նպա-տակայարմար չէին, և չկրցան բողոքականութեան տարածումը արգիլել. ընդհակառակը հայ ժողովուր-դին մէջէն մաս մը Մայրենի եկեղեցիին ծոցէն հեռա-նալով՝ առանձին Բողոքական հասարակութիւն մը կը կազմէ և իրեն համար առանձին ազգապետ կ'ընտրէ՝ իբրեւ իր ներկայացուցիչը կառավարու-թեան առջեւ:

Գ. Ներսէս Ե. ի մահէն ետքը, 1858 թուականին, Մատթէոս կ'ընտրուի Կաթուղիկոս և Ռուսիոյ կայսեր կողմէն հաստատուելէն ետքը կ'ուղեւորի Ս. Էջմիա-ծին: Մատթէոսի կաթուղիկոսութեան առաջին տա-րիները բաւական յաջողակ և արդիւնաւոր կ'ըլլան Ռուսաստանի Հայոց համար:

Մատթէոսի կաթուղիկոսութեան ատեն, Ռուսաս-

տանի Հայոց շատ քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ եկեղեցական-ծխական դպրոցներ կը բացուին եկեղեցիներու կից, նոյն իսկ եկեղեցիներու բակին մէջ։ Իւրաքանչիւր դպրոցի համար կանոն եւ առանձին հոգաբարձութիւններ կը կազմուին, որպէս զի զըպրոցներու թէ՛ կրթական, թէ՛ տնտեսական և թէ՛ բարոյական մատակարարութիւնը կանոնաւոր և արդիւնաւոր կերպով կատարուի։

Գեորգ Դ. Կարուղիկոս

Ա. Գեորգ Դ. Կ. Պոլսեցի է՝ ծնած է Սամաթիայի մէջ. ասիկա երկար ատեն Պրուսայի առաջնորդ կ'ըլլայ, և յետոյ մի քանի տարի Պատրիարքութիւն կ'ընէ Կ. Պոլսոյ մէջ։ Մտթէնոս կաթողիկոսի մահէն ետքը, 1866 թուականին, նախկին Պատրիարք և Պրուսայի առաջնորդ Գեորգ եպիսկոպոսը Կաթողիկոս կ'ընտրուի և Ռուսիոյ կայսեր հրովարտակով հաստատուելէն ետքը կ'ուղեւորի Ս. Էջմիածին՝ հայրապետութեան պաշտօնը վարելու։

Գեորգ Դ. Կաթողիկոսը իր մեծամեծ և արդիւնաւոր ծառայութիւններով շատ օգտակար եղած է մեր եկեղեցիին եւ ազգին համար։

Բ. Գեորգ Դ. Կաթողիկոս, տեսնելով որ ժողովուրդը ուսեալ եւ լուսամիտ հոգեւորականներ եւ դասատուներ կ'ուզէ, մանաւանդ քաջ հասկնալով թէ ներկայ ժամանակիս մէջ միայն ուսումնական և բարեկիրթ մարդիկներով կարելի է օգտակար ծառայութիւն ընել, ասոր համար Ս. Էջմիածնի մէջ կը հիմնէ փառաւոր շէնքով բարձրագոյն հոգեւոր դպրոց մը, որ կը կոչուի Գեորգեան ձեմարան կամ Էջմիածնի

Մայր Աթոռի հոգեւոր ձեմարան։ Ձեմարանը երկու մասեր ունի. առաջինը դպրանոց, վեց տարուան շրջանով, ուր կրնան ընդունուիլ տարրական նախակրթարաններէն և միջնակարգ վարժարաններէն շրջանաւարտ եղողները. իսկ երկրորդ մասը մասնագիտական բաժին կը կոչուի և երեք տարուան շրջան ունի։ Մասնագիտական բաժնի մէջ կ'աւանդուին աստուածաբանական, մանկավարժական, ընդհանուր եւ Հայ գրականութեան վերաբերեալ գիտութիւնները։ Մասնագիտական բաժնի մէջ կ'ընդունուին առաջին մասէն շրջանաւարտ եղող ուսանողները։ Ձեմարանի շրջանաւարտներն իրրեւ վարդապետ, քահանայ եւ դասատու կը ծառայեն մանաւանդ Ռուսահայերու մէջ. այսպէսով Ռուսահայերը ժամանակի պահանջին համաձայն սկսան ունենալ ուսումնական եւ կրթուած եկեղեցականներ։

Ժամանակիս պահանջումներուն համաձայն ուսումնական եկեղեցականներու անհրաժեշտ պէտքը թուրքիոյ Հայերուն մէջ ալ չեչտուելով՝ Ս. Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց դպրոցէն զատ՝ վերջին ատեններս Արմաշի վանքին հոգեւոր դպրոցն աւելի բարեկարգուեցաւ յատկապէս եկեղեցականներ պատրաստելու համար։

Գ. Գեորգ Դ. ի նշանաւոր գործերէն մէկն ալ այն է որ, մեր եկեղեցիին հին և ստոյգ եղանակները անաղարտ պահելու համար, Ս. Էջմիածնի մէջ մասնագէտներու օգնութիւնով պատրաստեց և տպագրել տուաւ ձայնագրեալ բոլոր շարականները, Ս. Պատարագի եւ Ժամագրքի երգեցողութիւնները հայ ձայնագրութեամբ։

Բոլոր եկեղեցիներու մէջ հայ ձայնագրութիւնը տարածելու եւ միօրինակ երգեցողութիւն մտցնելու

համար ալ ամէն քաղաքէ Ս. Էջմիածին բերել տը-
լաւ երաժիշտ երիտասարդներ, որոնք հայ ձայնա-
գրութիւնը եւ ձայնագրուած շարականները սորվելէ
ետքը վերադարձան իրենց քաղաքները և սկսան տա-
րածել հայ ձայնագրութիւնը եկեղեցիներու եւ դպ-
րոցներու մէջ. այսպէսով թէ՛ մեր եկեղեցիի եղա-
նակներուն հին ոգին պահուեցաւ, եւ թէ՛ միօրինակ
եկեղեցական երգեցողութիւնը տարածուեցաւ Ռու-
սահայերու մէջ:

Դ. Գէորգ Դ. Օչական գիւղին մէջ Ս. Մեսրոպ
Մաշթոց եւ Թարգմանիչ Հայրապետի գերեզմանին
վրայի եկեղեցին վերանորոգած է հոյակապ շինու-
թեամբ, նաեւ Ս. Էջմիածնի մէջ քանի մը կարեւոր
շինութիւններ ըրած է: Հաստատած է նաեւ Ս. Էջ-
միածնի մէջ Արարատ անունով կրօնական ամսաթերթ
մը, որ մինչեւ այժմ կը շարունակուի Ս. Էջմիածնի
միաբաններու աշխատակցութիւնով:

Ե. Այսպէս Գէորգ Դ. կաթուղիկոսը, շատ մը օգ-
տակար գործեր կատարելէն ետքը, իր բազմարդիւն
կեանքը կը կնքէ 1882 թուականին:

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ ԿԱՄ ՄԱՅՐ—ԱԹՈՒ

Ա. Ս. Էջմիածնի Մայր եկեղեցին շինուած է 301
թուականին. Ս. Գ. (Երկրորդ) Լուսաւորչի ձեռամբ,
անոր տեսած տեսիլքին համաձայն: Այս տեսիլքը
պատմուած է «Էջ Միածինն ի Հօրէ» շարականի
մէջ, որ կ'երգուի մեր եկեղեցիներու մէջ Ս. Էջմի-
ածնի կաթուղիկէ եկեղեցիի տօնին օրը և ուրիշ
ատեններ: (Տե՛ս նո՞ւ ԳՊՐՈՅ, Դ. Պրակ, էջ 16-20):

Բ. Այս եկեղեցին կը կոչուի Էջմիածին՝ որովհե-
տեւ շինուած է Միածին Որդիի իջած տեղը Ս. Գ.
Լուսաւորչի տեսիլքին համաձայն: Մայր տաճարի մէջ-
տեղը յատկապէս շինուած է չորս մարմարինէ սիւնե-
րու վրայ սեղան մը որուն ներքեւ գտնուած սեղանը
կը կոչուի Էջման սեղան:

Գ. Ս. Էջմիածնին «Մայր եկեղեցի» կ'ըսենք, որով-
հետեւ Գրիստոնէական կրօնքը վերջնականապէս աս-
կից տարածուեցաւ բոլոր գաւառներու մէջ: Իսկ
Մայր Աթոռ կը կոչուի որովհետեւ մեր եկեղեցիին
հայրապետները՝ Ս. Գ. Լուսաւորիչ և իր յաջորդ-
ները՝ մինչեւ մեր օրերը հոն կը նստին եւ անկից հո-
գեւոր մատակարարութիւններ և կարգադրութիւն-
ներ կ'ընեն բոլոր հայ եկեղեցիներուն:

Դ. Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարին մէջ կ'օրհնուի
սրբալոյս միւռօնը ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսի ձեռ-
քով, հայ եպիսկոպոսներու եւ բազմաթիւ ուխտաւոր-
ներու ներկայութիւնով: Ս. Էջմիածնի մէջ կ'ընտրուին
ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսները եւ հոն կ'օժուին
տասներկու եպիսկոպոսներու ձեռքով, նոյնպէս Ս.
Էջմիածնի մէջ կը ձեռնադրուին եւ կ'օժուին հայ ե-
պիսկոպոսները ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսի ձեռքով:

Ե. Ս. Էջմիածնի մէջ կը պահուի Ս. Գ. Լուսա-
ւորչի աջը, որ մեր եկեղեցիին ամենէն նուիրական
մասունքն է: Կան նաեւ Կենաց փայտը, Ս. Գե-
ղարդը եւ Ս. Վրթանէս ու Արիստակէս հայրապետ-
ներու մասունքները:

Զ. Ս. Էջմիածնի եկեղեցին մեր ամենէն հին ե-
կեղեցին է, եւ նշանաւոր է մեզի համար իբրեւ ա-
ռաջին հին եկեղեցի եւ թէեւ քանի մ'անգամ նորո-
գութիւններ կատարուած են, սակայն միշտ անխախտ

պահուած է Ս. Գ. Լուսաւորչի հաստատած հիմը , և անոր ժամանակ շինուած ձեւը :

Ս. Գ. Լուսաւորչի դարուն մէջ շինուած վանքերն ու եկեղեցիները մեզի համար պատկառելի հընութիւններ են , որովհետեւ նոյն դարէն առաջ վանքեր շինուած չեն մեր մէջ :

Է. Ս. Էջմիածնի մէջ կը գտնուի ամենայն Հայոց կաթուղիկոսի հոգեւոր բարձրագոյն ատեանը՝ նոյնպէս Ս. Սինօղը կամ կրօնական ժողովը , որ կը կառավարէ Ռուսահայերուն եկեղեցական - վարչական գործերը :

Ս. Էջմիածնի մէջ կը գտնուի ընդարձակ գրադարան մը , ուր բազմաթիւ ձեռագիր գիրքեր կան՝ ընտիր մագաղաթներու վրայ գրուած և գեղեցիկ նըկարներով զարդարուած :

Կայ տպարան մը ուր կը տպուին եկեղեցական ու դասական գրքեր , հին եւ նոր մատենագրութիւններ եւ կրօնական ամսաթերթը Արարատ :

Կայ նոյնպէս թանգարան մը , ուր կը պահուին եկեղեցական թանկագին հնութիւններ , խաչեր , անօթներ , սաղաւարտներ , թագեր , գաւազաններ , շուրջառներ , եւն :

Ս. Էջմիածնի մէջ կը գտնուին նոյնպէս հին հայ սեպագծեւ արձանագրութիւններու փոքրիկ ժողովածոյ մը , որոնք եթէ կարդացուին , շատ մը ստոյգ տեղեկութիւններ պիտի ունենանք մեր հեթանոսական կեանքի եւ հնագոյն պատմութեանց մասին :

Ս. Էջմիածինը ունի նաեւ հոգեւոր գիշերօթիկ ճեմարան մը , ուր կը պատրաստուին ուսեալ եկեղեցականներ եւ հմուտ դասատուներ :

Ս. Էջմիածնի Մայր աթոռը հարիւր յիսունէ ա-

ւելի եկեղեցական միաբաններ ունի , որոնք հոգեւոր պաշտօններ կը վարեն թէ՛ Մայր աթոռի մէջ եւ թէ՛ Ռուսահայ վիճակներու մէջ :

Ս. Էջմիածնի Մայր եկեղեցին հաստատութեան տօնը եւ կամ հայ ժողովրդի քրիստոնեայ դառնալուն յիշատակը կը տօնենք ամէն տարի Յինունքէն անմիջապէս յետոյ Ազգ. տօներու հետ , Յունիս ամսուան մէջ , որ միշտ կիրակի օրուան կը հանդիպի :

Հայ եկեղեցիի պաշտօնեաներուն ընթացիկը

Ա. Հայ եկեղեցին պաշտօնեաները , քահանայէն սկսած մինչեւ կաթուղիկոս , կ'ընտրուին ժողովրդին կողմէ , և ո եւ է աշխարհական կամ հոգեւոր իշխանութիւն մը իր կողմէն հոգեւոր պաշտօնեայ մը չի կրնար նշանակել եկեղեցին համար :

Բ. Մեր եկեղեցիի պատմութենէն եւս յայտնի է որ կարեւոր դիրք ունեցող աշխարհական անհատ մը ինքն անձամբ կաթուղիկոս մը նշանակած չէ , այլ միշտ եկեղեցականներու եւ ժողովուրդի կամքը հարցընելէն ետքը , փոխադարձ համաձայնութիւնով ընտրած են եկեղեցին պետը :

Գ. Ներկայիս մէջ երբ Էջմիածնի ամենայն Հայոց Հայրապետը կը վախճանի , Հայոց բոլոր առաջնորդութիւններէն երկերկու պատգամաւորներ կ'երթան Ս. Էջմիածին , մէկը աշխարհական եւ միւսը հոգեւորական :

Դ. Բոլոր պատգամաւորները Էջմիածնի մէջ ժողովուրդով կը կազմեն եկեղեցական Ընդհանուր ժողով

մը : Ժողովը կաթուղիկոսական տեղապահի նախագահութիւնով երեք անգամ նիստ կ'ընէ Ս . Էջմիածնի տաճարին մէջ :

Ե. Առաջին նիստի մէջ Ժողովը կարեւոր խորհրդակցութիւններ կը կատարէ , և չորս եպիսկոպոսներ կ'ընտրէ իբրեւ կաթուղիկոսցու , իսկ երկրորդ Ժողովին մէջ քուէներու առաւելութիւնով չորսին մէջէն կ'ընտրեն երկու եպիսկոպոս միայն :

Զ. Կաթուղիկոսական տեղապահը Ժողովի տեղեկագիրը կը ղրկէ Ռուսիոյ Զարին , և Զարը առաջին ընտրեալը հրովարտակով կը հաստատէ Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոս :

Է. Երբ որ նոր Կաթուղիկոսի հաստատութեան պաշտօնական լուրը Ս . Էջմիածին կը հասնի , իսկոյն Տաճարին մէջ հանդիսաւոր Ս . Պատարագ կը մատուցուի , և կաթուղիկոսական գահին վրայէն սեւ քօղը վերցնելէ ետքը , նոր Կաթուղիկոսի անունը կը յիշատակուի , և այնուհետեւ հրաման կը տրուի բոլոր առաջնորդութիւններուն որ նոր Կաթուղիկոսի անունը յիշատակեն Ս . Պատարագի ատեն :

Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսին իրաւունքները

Ա. Նորընտիր Կաթուղիկոսին գագաթը Ս . Միւռօնով օծուելէն ետքը , կը համարուի Հայ եկեղեցիին և եկեղեցականներուն Գլուխը և Պետր :

Բ. Կաթուղիկոսը կրնայ գրել ընդհանրական կոնդակ աշխարհիս մէջ ցրուած բոլոր Հայերուն :

Գ. Կաթուղիկոսը եօթը տարին անգամ մը կ'օրհնէ սրբալոյս Ս . Միւռօն , կը ձեռնադրէ եպիսկոպոս :

Դ. Կաթուղիկոսը միայն կրնայ վերջնականապէս կարգադրել զուտ կրօնական խնդիրները :

Ե. Կաթուղիկոսը միայն կրնայ ամուսնալուծման հրաման տալ՝ եպիսկոպոսներու հետ խորհրդակցելէ և օրինական պայմանները քննելէ ետքը :

Զ. Կաթուղիկոսին պարտականութիւնն է հսկել որ Հայ եկեղեցիին զաւակները իրենց եկեղեցական հոգեւոր մխիթարութենէն զուրկ չմնան : Եկեղեցիներու և վանքերու պայծառութեան հոգ պիտի տանի , նոյնպէս պիտի հսկէ որ բոլոր եկեղեցականները իրենց պարտականութիւնը խզճով կատարեն , իսկ իրենց պարտականութեան մէջ զեղծում գործողները պիտի պատժէ :

Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքի ընտրութիւնը և իրաւասութիւնը

Ա. Երբ Պատրիարք մը իր պաշտօնէն կը հրաժարի , անմիջապէս պատրիարքական Տեղապահ մը կ'ընտրուի , Ժամանակաւորապէս պատրիարքական գործերը վարելու , և նոր Պատրիարքի ընտրութեան պատրաստութիւնը տեսնելու համար :

Բ. Պատրիարքը կ'ընտրուի Երեսփոխանական Ժողովի կողմէն , որ կազմուած է Թուրքիոյ Հայոց Առաջնորդութիւններու և Կ. Պոլսոյ վիճակի ներկայացուցիչներէն :

Նախապէս կրօնական Ժողովը յարմարաւոր եպիսկոպոսներու անուններէն ցանկ մը կը պատրաստէ Համագումար Ժողովոյ քուէարկութեամբ , և կը ներկայացնէ Յրեսփոխանական Ժողովին : Վերջինս ալ ներկայացուած ցանկէն՝ ամէնէն յարմարաւոր եպիս-

կուպոնը Պատրիարք կ'ընտրէ քուէներու առաւելութիւնով :

Դ. Նորընտիր Պատրիարքը Վեհափառ Սուլթանին ներկայանալէն եւ պաշտօնը հաստատուելէն յետոյ կը ձեռնարկէ պաշտօնավարել :

Ե. Պատրիարքը Կ. Պոլսոյ Առաջնորդն է, և Թուրքիոյ Հայոց գլուխը և ներկայացուցիչը կը համարուի Կառավարութեան առջեւ . ինքն անկախ կերպով չի կառավարեր եկեղեցական գործերը, այլ Պատրիարքարանի մէջ Ազգ. Վարչութեան Կրօն. և Քաղ. Ժողովներ կան, այս Ժողովներուն կը նախագահէ եւ անոնց որոշումները կը գործադրէ միայն :⁽¹⁾

Ե Օ Թ Ն Խ Ո Ր Հ Ո Ի Ր Դ Ն Ե Ր

Մկրտութեան խորհուրդ

Ա. Մկրտութիւնը եկեղեցիին Ս. Խորհուրդներէն մէկն է. մկրտողը Ս. Երրորդութեան՝ Հօր, Որդւոյ և Ս. Հոգիի անունով երեք անգամ ընկղմուելով ջրի մէջ՝ կ'ազատուի սկզբնական մեղքէն և կը վերածնի բարոյական կեանքի համար :

Բ. Մկրտութեան Խորհուրդը սահմանեց ինքն Քրիստոս՝ մկրտուելով Յովհաննէս Մկրտչէն Յորդանան գետի մէջ, և պատուիրելով առաքեալներուն թէ « Գնացէ՛ք այսուհետեւ աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ » :

[1] Տե՛ս ՆՈՐ ԴՊՐՈՑ, Դ. Պրակ, էջ 8—12, Դաս 1—4 :

Գ. Քրիստոս Մկրտութեան խորհուրդի կարեւորութիւնը հասկցնելու համար ըսած է թէ « Եթէ ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ և ի հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել յարքայութիւնն Աստուծոյ » : Նոյնպէս Ս. Գրքէն յայտնի է նախ՝ որ մկրտութիւնը պիտի կատարուի Ս. Երրորդութեան անունով, եւ երկրորդ՝ Մկրտութիւնը անկրկնելի է :

Դ. Մկրտութեան խորհուրդը կատարելու ատեն, քահանան երեք անգամ մկրտողը ջրի մէջ կ'ընկղմուէ, առաջին անգամ Հօր, երկրորդ՝ Որդւոյ եւ երրորդ՝ Ս. Հոգւոյ անունով. երեք անգամ ջրի մէջ ընկղմուելը կը նշանակէ Քրիստոսի երեքօրեայ թաղումը :

Ե. Մկրտողէն եկեղեցին կը պահանջէ նախ եւ առաջ հետու կենալ խարէութիւններէն . ասոր համար մկրտութեան ատեն Հրաժարիմքը կ'ըսուի, և յետոյ կը պահանջէ հաւատքի դաւանութիւնը, այս պատճառով Հաւատոյ Հանգանակը կ'ըսուի :

Զ. Մեր եկեղեցին մանուկները կը մկրտէ ծնողներուն եւ կնքահօր հաւատքի ու երաշխաւորութեան վրայ հիմնուելով . ծնողքն և կնքահայրը կը պարտաւորուին եկեղեցիին առջեւ՝ մանուկին հաւատք սորվեցնել, երբ որ մեծնայ : Ուրեմն ծնողքները, կնքահայրը և կնքամայրը մեծ պարտականութիւն յանձն կ'առնեն մանուկներու քրիստոնէական կրթութեան համար :

Է. Մկրտութեան ատեն գործածուած նարօտը Քրիստոսի կողէն բղխած արիւնն ու ջուրը յայտնող նշանն է . կնգուղն, որ սպիտակ կտաւ մըն է, անմեղութեան եւ սրբուելուն նշանն է . իսկ խաչը Քրիստոսի պատուիրաններուն հնազանդելու եւ քրիստո-

նէական պարտականութիւնները համբարութիւնով տանելու նշան է :

Դրոշմի Խորհուրդ

Ա. Դրոշմը եկեղեցիին Ս. Խորհուրդներէն մէկն է , որով հաւատացեալին կը պարգեւուի Ս. Հոգիին շքանորհը , որպէս զի անիկա կարողանայ իր մտաւոր եւ զգացական կարողութիւնները զարգացնել Աստուծոյ հաճելի կերպով :

Բ. Դրոշմը կը կատարուի հետեւեալ կերպով . քահանան Ս. Միւռոնը ձեռքի ափին մէջ կ'ածէ եւ կը սկսի խաչանիշ կերպով կնքել երախային ճակատը , աչքերը , սիրտը , կռնակն ու ոտքերը :

Գ. Դրոշմի խորհուրդը հաստատեց Ս. Հոգին ազանակերպ իջնելով Յորդանանի մէջ Քրիստոսի մկրտութեան ատեն , և երկրորդ Պէնտէկոստէի տօնին օրը Քրիստոսի խոստման համաձայն իջնելով վերնատունը առաքեալներուն վրայ՝ դանոնք առաքելական պաշտօնի մէջ զօրացնելու համար :

Դ. Դրոշմին խորհուրդը ըլլալը հասկցնելու համար Պօղոս առաքեալը ըսած է թէ « Աստուած օծեց մեզ , կնքեց մեզ , եւ իր հոգիին կնիքը մեր սրտին մէջ դրաւ » : Ասոր համար քահանաները Ս. Միւռոնով կնքելու ատեն « Կնիքս Աստուածային » բառը կը գործածեն :

Ե. Հին ատեն առաքեալները դրոշմի խորհուրդը կը կատարէին ձեռք դնելով , իսկ անոնց յաջորդները սկսան Ս. Իւզով կատարել դրոշմը :

Զ. Մեր եկեղեցին Ս. Իւզի փոխանակ , Միւռոնով կը կատարէ դրոշմի խորհուրդը Ս. Գրիգոր Լուսա-

ւորէն սկսած , ինչպէս որ կը վկայէ Ագաթանգեղոս՝ Հայ Ժողովուրդի մկրտութիւնը նկարագրելու ատեն :

Ապաշխարութեան Խորհուրդ

Ա. Ապաշխարութիւնը եկեղեցիին եօթն Խորհուրդներէն մէկն է :

Ապաշխարողը քահանային առջեւ անկեղծ սրտով խոստովանելով իր մեղքերը՝ կը սրբուի Քրիստոսի ողորմութիւնով :

Բ. Ապաշխարութեան խորհրդին սկիզբը կը հասնի մինչեւ Յովհաննէս Մկրտիչ : Հրէաները անկէ կը մկրտուէին իբր ապաշխարութեան նշան իրենց մեղքերու թողութեան համար :

Գ. Յիսուս եւս Համբարձման օրը առաքեալներուն իշխանութիւն տուաւ մեղքերը ներելու , ըսելով անոնց . « Առէ՛ք զՀոգի Սուրբ , եթէ ումեք թողուցուք զմեզս , թողեալ լիցի նոցա . եթէ զուրուք ունիցիք , կալեալ լիցի » :

Դ. Եկեղեցին ապաշխարողէն կը պահանջէ որ անկեղծ ու կատարեալ կերպով զղջայ իր ըրած յանցանքին համար , նաեւ հաստատուն դիտաւորութիւն ցուցնէ այլ եւս չմեղանչելու , միեւնոյն ատեն պիտի հաւատայ թէ կրնայ Քրիստոսի ողորմածութիւնով սրբուիլ :

Ե. Սրտերը ապաշխարութեան նախապատրաստելու համար , զանազան միջոցներ կան , որոնք օժանդակ միջոցներ կը կոչուին , օր . պահքը եւ ազօթքը : Ուրիշ միջոց մըն ալ կայ ապաշխարողին խղճմտանքը մաքրելու և հանդարտեցնելու համար որ կը կոչուի «ապաշխարանք» : Յանցանքին աստիճա-

նին նայելով՝ եկեղեցին իր պաշտօնեաներուն միջոցաւ զանազան բարեպաշտական պատուէրներ կուտայ ապաշխարողին : Օրինակ . ինքնազսպութեան համար կը պատուիրէ պահեցողութիւն կամ բարեգործական նըւէրներ ընել , ժամանակ մը հեռու կենալ զանազան վայելքներէն , իսկ աւելի մեծ յանցանքի համար ապաշխարողը կը զրկուի ժամանակաւորապէս Ս . Հաղորդութեան մասնակցութենէն : Այսպիսի ապաշխարողը վերաբերումի ատեն եկեղեցիի գաւթին մէջ պիտի կենար , և հոն պիտի աղօթէր : Ասոր համար է որ սարկաւազը եկեղեցիին բեմէն կը քարոզէ . « զգրուես , զգրուես ամենայն իմաստութեամբ եւ զգութեամբ . . . » , նոյնպէս ողջոյնի մէջ կ'ըսեն « եւ որք ոչ էք կարող հաղորդել . . . առ դրուես ելէք եւ աղօթեցէք » :

Հաղորդութեան Խորհուրդը

Ա . Ս . Հաղորդութիւնը եկեղեցիին եօթը Խորհուրդներէն մէկն է , որովհետեւ Հաղորդուողը հացի եւ գինիի տեսակի տակ , կը ճաշակէ Քրիստոսի ճշմարիտ մարմինն ու արիւնը՝ յաւիտենական կեանք ստանալու համար :

Բ . Հաղորդութեան Խորհուրդը սահմանեց ինքն Յիսուս Քրիստոս : Վերջին ընթրիքի ատեն , առնելով հացը՝ օրհնեց , բեկանեց եւ աշակերտներուն տալով ըսաւ . « Առէ՛ք կերէք , այս է մարմին իմ , որ վասն ձեր և բազմաց բաշխի ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց » . յետոյ գինին առաւ , օրհնեց և աշակերտներուն տալով ըսաւ . « Արբէ՛ք ի սմանէ ամենեքեան , այս է արիւն իմ նորոյ ուխտի , որ վասն ձեր և բազմաց հեղանի ի քաւութիւն և ի թողու-

թիւն մեղաց » : Այս խօսքերէն ետքը Յիսուս պատուիրեց աշակերտներուն որ միշտ կատարեն այս խորհուրդը իր յիշատակին համար :

Գ . Այս Խորհուրդը որ աստուածապաշտութեան գլխաւոր մասն է , կը կոչուի Ս . Պատարագ , որ կը մատուցուի եկեղեցիներու մէջ՝ Ս . Սեղանի վրայ ուր որ օծուած վէմ-քարը կը գտնուի :

Դ . Այս Խորհուրդը պատարագ ալ կը կոչուի , որովհետեւ Քրիստոս իր մարմնովն ու արիւնով , Ս . Սեղանի վրայ խորհրդաւոր կերպով կը պատարագուի ինչպէս որ Խաչի վրայ պատարագուեցաւ :

Ե . Այս Խորհուրդը կը կոչուի նաեւ Հաղորդութիւն , որովհետեւ տիրոջ մարմինն ու արիւնը ճաշակելով՝ կը հաղորդուինք , այսինքն կը միանանք հոգեւոր կերպով Քրիստոսի հետ :

Զ . Հաղորդութեան խորհրդին կարեւորութիւնը բացատրելու համար Յիսուս ըսած է . « Որ ուտէ ըզմարմին իմ և ըմպէ զարիւն իմ , ունի զկեանս յաւիտենականս , և ես յարուցից զնա յաւուրն յետնում : » Նոյնպէս ըսած է , « Որ ուտէ զմարմին իմ , և ըմպէ զարիւն իմ , նա յիս բնակեացէ եւ ես ի նմա » : Այս աստուածային խօսքերէն կը հետեւի որ ամէն քրիստոնեայ , ինչ հասակի մէջ ալ ըլլայ , պիտի հաղորդուի Յիսուսի հետ՝ ճաշակելով անոր մարմինն ու արիւնը , որպէսզի յաւիտենական կեանք ունենայ :

Է . Հաղորդութեան խորհուրդի նիւթն է ցորենի հաց և խաղողի գինի . հացը պիտի ըլլայ անխմոր (բազարը) , իսկ գինին անջրախառն և կամ անապակ : Սաքեալներու ժամանակէն սկսած , մինչև Յոյն եւ կաթոլիկ եկեղեցիներու բաժանումը , բոլոր եկեղեցիներ անխմոր հաց կը գործածէին : Նոյն բաժանումէն մինչև այսօր եւս մեր եկեղեցին և ուրիշ մի քա-

նի եկեղեցիները դարձեալ պահեցին բազարը հացի գործածութիւնը .

Ը. Մեր եկեղեցին հաղորդութիւն կուտայ թէ՛ չափահաս և թէ՛ անչափահաս հաւատացեալներուն , ինչպէս որ կ'ընեն բոլոր արեւելեան եկեղեցիները : Հռովմէական եկեղեցին սկիհի մէջ սրբագործուած հացէն և գինիէն չի տար ժողովրդին , այլ միայն պատարագիչ քահանան կը ճաշակէ , իսկ ժողովրդին ալ չսրբագործուած հացէն միայն կը տրուի , իսկ Ս . արիւնէն բոլորովին անմասն կը մնայ : Նոյնպէս Հաղորդութիւն չի տար մանուկներուն մինչեւ որ 13 տարեկան չըլլան :

Թ . Ս . Հաղորդութեան խորհուրդին մօտեցողը պէտք է առջուրնէ պատրաստուի խոստովանութիւնով եւ ապաշխարութիւնով , նաեւ հաստատ դիտաւորութիւն պիտի ունենայ Աստուծոյ պատուէրներուն հնազանդելու , միեւնոյն ատեն կատարեալ հաւատքով և հաստատուն յուսով պիտի մօտենայ անոր , որպէս զի իր մեղքերուն թողութիւն ստանայ և յաւիտենական կեանքի արժանանայ :

Ամուսնութեան Խորհուրդ

Ա . Ամուսնութիւնը Քրիստոսի եկեղեցիին Սորհուրդներէն մէկն է , որովհետեւ Աստուած դրախտին մէջ մարդկութեան նախածնողները զուգեց այս խօսքով . « Եւ եղիցին երկոքեան ի մարմին մի » , նոյնպէս օրհնեց զանոնք ըսելով . « Աճեցէք և բազմացա՛րուք և լցէք զերկիր » : Աստուած այս խօսքերով ամուսնութեան և միութեան հիմը դրաւ :

Բ . Յիսուս Քրիստոս այս միաւորութիւնը անբաժանելի և անլուծելի ըրաւ ըսելով . « Զոր Աստուած

զուգեաց՝ մարդ մի՛ մեկնեացէ » : Պօղոս առաքեալն իսկ ամուսնութիւնը Քրիստոսի և եկեղեցիին միութեան նմանեցնելով ըսած է . « Սորհուրդս այս մեծ է , բայց ես ասեմ իսկ՝ ի Քրիստոս եւ յեկեղեցի » :

Գ . Եկեղեցիին այս մեծ Սորհուրդով , փեսան ու հարսն ազատ և փոխադարձ հաւանութիւնով կը նըշանուին , և եկեղեցիին ու քահանային օրհնութիւնով կը պսակուին՝ ուխտելով իրարու հաւատարիմ մնալ մինչեւ իրենց մահը , և զաւակներ կըթել քրիստոտոնէական հոգիով , ընդարձակել Քրիստոսի եկեղեցիին ու մարդկային ցեղը՝ բարեկիրթ անդամներով :

Դ . Բողոքական եկեղեցիէն զատ՝ բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիները ամուսնութիւնը կ'ընդունին իրրեւ Սորհուրդ : Իսկ բողոքական եկեղեցին թէեւ ամուսնութիւնը Սորհուրդ չի ճանչնար , սակայն կ'ընդունի որ պիտի ըլլայ մինչեւ մահ միաւորութիւն էրկան ու կնկան :

Ե . Ստասիրտ հրէաները իրենց կիներ կ'արձակէին ամէն մէկ չնչին վնասի համար , առանց խղճահարուելու , որովհետեւ օրէնքը իրաւունք կուտար անոնց իրենց կիներ արձակելու : Սակայն Յիսուս արգիլեց քրիստոնեաներուն կին արձակելու կամականութիւնը , և հրաման տուաւ միմիայն անհաւատարմութեան համար արձակել կիներ :

Զ . Յիսուս կին արձակելը արգիլելով՝ ամուսնութեան և ընտանիքի հիմը հաստատեց սիրոյ և հաւատարմութեան վրայ , ասոր համար առաքեալը կը պատուիրէ քրիստոնեաներուն՝ ըսելով . « Արք սիրեցէք զկանայս ձեր , որպէս և Քրիստոս սիրեաց զեկեղեցի . . . » , « Իւրաքանչիւր ոք զիւր կին այնպէս սիրեսցէ՛ իրրեւ զիւր անձն , և կին երկնչիցի յառնէ իւրմէ » : « Որպէս եկեղեցին հնազանդ լինի Քրիստոսի » :

տոսի, նոյնպէս եւ կանայք իւրանց արանց յամենայնի » : Եթէ այրն իր կինը սիրէ իր անձին պէս, այն ատեն կինը ոչ միայն անկեղծ սրտով կը սիրէ իր ամուսինը, այլ սիրով կը հնազանդի անոր ամէն բանի մէջ. այսպիսով միայն կարելի է ամուսնական կեանքը երջանիկ ու բազդաւոր դարձնել :

Է. Առաջին եւ երկրորդ ամուսնութեան համար մեր եկեղեցական օրէնքը պսակի հրաման կուտայ, երրորդը ներելի կը համարի, իսկ աւելին անկանոն է եկեղեցական օրէնքով :

Հիւանդներու օժու կամ Աղօթք

Ա. Այս խորհուրդը սահմանեց Յիսուս՝ հաւատք պահանջելով խտաւորներէն, եւ պատուիրեց որ այլ եւս չմեղանչեն բժշկուելէն ետքը : Միեւնոյն ատեն Յիսուս իշխանութիւն տուաւ աշակերտներուն՝ հիւանդներու վրայ ձեռք դնելու, և մեղքերը թողնելու, ինչպէս որ ըսաւ, « Զհիւանդս բժշկեցէք, զրորոտս սրբեցէք, զդեւս հանէք » :

Բ. Առաքեալներն եւս եկեղեցիի պաշտօնեաներուն պատուիրեցին այս խորհուրդը կատարել հիւանդներուն վրայ, օրինակ. Յակորոս առաքեալ ըսած է. « Եթէ հիւանդանայցէ ոք ի ձէնջ, կոչեսցեն զերիցունս եկեղեցւոյն և արասցին ի վերայ նորա աղօթս, օձցեն իւղով յանուն տեսառն, եւ աղօթքն հաւատովք փրկեսցէ զաշխատեալն » :

Գ. Առաքեալին խօսքերէն կ'երեւի որ այս խորհուրդին զխաւոր մասերն են հիւանդին կողմէ հաւատքը, իսկ եկեղեցիին կողմէ աղօթքը :

Դ. Այս խորհուրդը կը կատարուի Մաթոցի մէջ սահմանուած աղօթքներու եւ բժշկութեան Աւետարանի ընթերցուածներով, ու հիւանդին վրայ ձեռք դնելով :

Կարգ կամ Ձեռնադրութիւն

Ա. Կարգը կամ ձեռնադրութիւնը եկեղեցիի խորհուրդներէն է, որովհետեւ Ս. Հոգին եպիսկոպոսի ձեռնադրութիւնով եւ օծումովը կուտայ ձեռնադրուողին շնորհ եւ իշխանութիւն՝ Քրիստոսի եկեղեցին հովուելու և Ս. խորհուրդները կատարելու :

Բ. Ձեռնադրութեան խորհուրդը սահմանեց ինքն Յիսուս Քրիստոս Ձիթենիներու լեռին վրայ.— իր Համբարձման օրը ձեռքերը երկինք բարձրացնելով օրհնեց իր աշակերտները, և մեղքերն արձակելու ու կապելու իշխանութիւն տուաւ անոնց : Առաքեալներն ալ եպիսկոպոսներ կը ձեռնադրէին ձեռքերնին անոնց վրայ դնելով ու աղօթելով :

Գ. Եկեղեցիին պաշտօնեաները եօթն աստիճան ունին, ասոր համար ալ ձեռնադրութեան խորհուրդը կը կոչուի նաեւ կարգ : Եկեղեցիին աստիճանները եօթը հատ են. 1. Դոնապանութիւն, 2. Ընթերցողութիւն, 3. Երգմնեցուցչութիւն, 4. Զահրնկալութիւն, 5. Կիսասարկաւագութիւն, 6. Սարկաւագութիւն, 7. Քահանայութիւն : Եպիսկոպոսութիւնն ու կաթողիկոսութիւնն եւս քահանայութիւն կը համարուին, սակայն իրենց բարձր իշխանութիւնով կը զանազանուին քահանաներէն, միեւնոյն ատեն առանձին աստիճանով և օծումով կը ստացուի թէ՛ եպիսկոպոսութիւնը եւ թէ՛ կաթողիկոսութիւնը :

Դ. Քահանային պաշտօնն է Ս. խորհուրդներ կատարել, միեւնոյն ատեն հաւատացեալները կրթել հաւատքի եւ բարեպաշտութեան մէջ : Եպիսկոպոսներն եկեղեցիներու տեսուչներն են և անոնք աստիճաններ կուտան քահանաներուն ու վարդապետներուն :

Ե. Եկեղեցիին պաշտօնեաները, որ ժողովուրդին

կողմէ կ'ընտրուին, պէտք է որ բարեկիրթ ըլլան և մաքուր վարք ու բարք ունենան: Ո՛ր եւ է մարմնական պահասութիւն պէտք չէ ունենան:

Այս խորհուրդը կը տրուի մի միայն արժանաւորներուն՝ եպիսկոպոսներու ձեռքով:

Հաւատալիք եկեղեցոյ

Ա. Մեր եկեղեցիին հաւատալիքը գրուած է Հաւատամքի մէջ, որ եւ կը կոչուի Հանգանակ Հաւատոյ: Հաւատամքի մէջ ինչ որ ըսուած է, ամէնն ալ առնուած է Հին և Նոր կտակարաններէն, որ երկուքը միասին Աստուածաշունչ Ս. Գիրք կը կոչուին. այնպէս որ Հաւատամքին իւրաքանչիւր խօսքը կարելի է հաստատել Ս. Գրքի բազմաթիւ տեղեկութիւններով:

Բ. Հանգանակը իմաստին համաձայն կը բաժնուի տասներկու մասերու, հետեւեալ կերպով:

ՀՅՆԳՍՆԱԿ ՀՍԻՍՏՈՅ

1. Հաւատամք ի մի Աստուած, ի Հայրն ամենակալ, յարարին երկնի և երկրի, երեւելեաց եւ աներեւութից:

2. Եւ ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս, յՈրդին Աստուծոյ, ծնեալն յԱստուծոյ, Հօրէ միածին,՝ այսինքն յէութենէ Հօր: Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ, յԱստուծոյ ճշմարտէ ծնունդ եւ ոչ արարած: Նոյն ինքն ի բնութենէ Հօր, որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս եւ ի վերայ երկրի: Երեւելիք եւ աներեւոյթք:

3. Որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ յերկնից՝ մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս ի Մարիամայ սրբոյ կու-

սէն՝ Հոգւովն Սրբով: Որով էառ զմարմին, զՀոգի և զմիտ եւ զամենայն որ ինչ է ի մարդ, ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք:

4. Չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ:

5. Յերրորդ աւուր յարուցեալ:

6. Ելեալ ի յերկինս նովին մարմնով նստաւ ընդ աջմէ Հօր:

7. Գալոց է նովին մարմնովն եւ փառօք Հօր, ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան:

8. Հաւատամք եւ ի Սուրբ Հոգին, յանեղն և ի կատարեալն, որ խօսեցաւ յօրէնս և ի մարգարէս եւ յԱւետարանս: Որ էջն ի Յորդանան, քարոզեաց զառաքեալն եւ բնակեցաւ ի սուրբսն:

9. Հաւատամք և ի մի միայն, ընդհանրական եւ առաքելական եկեղեցի:

10. Ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց:

11. Ի յարութիւնն մեռելոց

12. Ի դատաստանն յաւիտենից Հոգւոց եւ մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից, եւ ի կեանն յաւիտենականս »:

Յաւելուած.

« Իսկ որ ասենն՝ էր երբեմն յորժամ ոչ էր Որդի, կամ էր երբեմն յորժամ ոչ էր Սուրբ Հոգի, կամ թէ յոչէից եղեն, կամ յայլմէ էութենէ ասեն լինել զՈրդին Աստուծոյ, եւ կամ զՍուրբ Հոգին, եւ թէ՛ փոփոխելիք են կամ այլայլելիք, զայնպիսիսն նգովէ կաթուղիէ եւ առաքելական սուրբ եկեղեցի »:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի յաւելուածը.

« Իսկ մեք փառաւորեսցուք՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկրպագանելով սրբոյ Երրորդութեանն

եւ միոյ Աստուածութեանն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն » :

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

1. Կը հաւատանք մէկ Աստուծոյ, ամենակալ Հօր, ստեղծողին երկնքի և երկրի, տեսանելիներու և անտեսանելիներու :

2. Կը հաւատանք նաև մէկ տէր Յիսուս Գրիստոսին, Աստուծոյ Որդիին, Աստուծմէ ծնածին. Հօրմէն մէկ ծնած՝ այսինքն անոր էութենէն (քնութենէն). Աստուած է Աստուծմէ, լոյս է լուսէն, ճշմարիտ Աստուած՝ ճշմարիտ Աստուծմէ, ծնած է եւ ոչ ստեղծուած, նոյն ինքն Հօրը բնութենէն է, որով ամէն բան ստեղծուեցաւ թէ՛ երկնքի մէջ եւ թէ՛ երկրի վրայ, թէ՛ տեսանելիները եւ թէ՛ անտեսանելիները :

3. Որ մեր՝ մարդերուս փրկութեան համար երկնքէն իջնելով՝ մարմին առաւ, մարդ դարձաւ, ծընաւ կատարեալ կերպով Ս. Կոյս Մարիամէն՝ Ս. Հոգիին ազդեցութիւնով : Որով առաւ մարմին, հոգի, միտք եւ այն ամէն բաները որ մարդս ունի՝ ճշմարիտ կերպով եւ ոչ թէ կարծիքով :

4. Չարչարուեցաւ, խաչուեցաւ, թաղուեցաւ :

5. Երրորդ օրը յարութիւն առաւ :

6. Երկինք ելաւ նոյն մարմնով եւ նստաւ Հօր աջ կողմը :

7. Պիտի գայ նոյն մարմնով եւ Հօր փառքով՝ ողջերն ու մեռածները դատելու համար, եւ անոր թագաւորութեան վերջ չկայ :

8. Կը հաւատանք նաև Ս. Հոգիին, այն որ ստեղծուած չէ և կատարեալ է, որ խօսեցաւ օրէնքներու եւ մարգարէներու եւ Աւետարաններու մէջ : Որ ի-

ջաւ Յորդանանի մէջ, քարոզեց առաքելները եւ բնակեցաւ սուրբերուն մէջ :

9. Կը հաւատանք նաև մի միայն ընդհանրական եւ առաքելական եկեղեցիին :

10. Մէկ մկրտութեան, ապաշխարութեան, մեղքերու քաւութեան եւ թողութեան :

11. Մեռելներու յարութեան :

12. Հոգիներու եւ մարմիններու յաւիտենական դատաստանին, երկինքի արքայութեան և յաւիտենական կեանքին :

« Իսկ որոնք որ կ'ըսեն թէ՛ կար ժամանակ, երբոր որդին չկար. կամ՝ կար ժամանակ երբոր Ս. Հոգին չկար, կամ թէ՛ ոչնչէն եղան, կամ ուրիշ էութենէ, կ'ըսեն, եղած է Աստուծոյ որդին եւ կամ Ս. Հոգին, եւ թէ փոփոխուող են եւ կամ այլայլուող՝ այնպիսիները կը նզովէ՝ կաթուղիէ և առաքելական սուրբ եկեղեցիին » :

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի յաւելուածը :

« Իսկ մենք կը փառաւորենք անիկա, որ յաւիտենական ժամանակներէն առաջ կար, երկրպագութիւն ընելով Ս. Երրորդութեան եւ մէկ Աստուածութեան՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս ամէն :

Հանգանակի իւրաքանչիւր մասին բացատրութիւնը

1. Առաջին մասին մէջ կը խօսուի Հայր Աստուծոյ գոյութեան, մեծութեան և անոր ստեղծող յատկութեան վրայ :

Ա. Հաւատալ Աստուծոյ՝ ըսել է ընդունիլ Աստուծոյ գոյութիւնը եւ անոր ամէն տեսակ յատկութիւնները : Աստուած արարիչ կամ ստեղծող է, ուրեմն ինքը ո՛չ սկիզբ ունի եւ ո՛չ ալ վերջ. ըսել է թէ Աստուած յաւիտենական է :

Բ. Աստուած ստեղծած է թէ՛ տեսանելիները եւ թէ՛ անտեսանելիները կամ աներեւոյթները: Աներեւոյթներ ըսելով՝ պիտի հասկնանք հոգիները և հրեշտակները, որոնք պարզ հոգիներ են:

Գ. Քանի որ Աստուած հոգիներ ստեղծած է, ըսել է թէ ինքն ամբողջ հոգի է, ուրեմն Աստուած իբրեւ հոգի՝ ամէն տեղ է, ամենատես եւ ամենագէտ է:

Դ. «Հաւատամք»ի Ա. Բ. եւ Ը. մասերէն կը հասկնանք թէ Աստուած երեք անձ ունի՝ Հայր Աստուած, Որդի Աստուած եւ Հոգին Ս. Աստուած, այս երեք անձը միասին կը կոչուին Ս. Երրորդութիւն եւ մի Աստուածութիւն:

Ս. Երրորդութեան երեք անձերու զանազանութիւնը այս է որ Հայր Աստուած ծնած չէ ուրիշէ մը, Որդին ծնած է Հօրմէն, նոյնպէս ալ Ս. Հոգին ըլլած է միմիայն Հօրմէն:

Չ. Երկրորդ մասի մէջ կը խօսուի Յիսուսի Քրիստոսի ճշմարիտ Աստուած և Աստուծոյ որդի ըլլալու մասին:

Ա. Որդի Աստուծոյ կը կոչուի Ս. Երրորդութեան երկրորդ անձը, որ կը կոչուի նաև Յիսուս Քրիստոս: Յիսուս Քրիստոս կը կոչուի նաև միածին, որովհետև Հայր Աստուծոյ միակ որդին անիկա է:

Բ. « Լոյս ի լուսոյ » ըսելով եկեղեցիին Հայրերը ուզեր են նիւթական օրինակով բացատրել Որդիին ծնունդը Հօրմէն. ինչպէս որ արեւի ճառագայթները կարծր նիւթերու հանդիպելով կը բեկուրին ուրիշ ուղղութիւնով կ'երթան, սակայն նոյն բաղադրութիւնն ու յատկութիւնն ունին, ինչ որ գլխաւոր ճառագայթը:

Այս նմանութիւնով Հայր Աստուած եւ Որդին Աստուած յաւիտենական լոյս են մի և նոյն յատկու-

թիւններով, ասոր համար ալ ըսուած է « Աստուած յԱստուծոյ »:

Գ « Ծնունդ եւ ոչ արարած »: Այս խօսքերը դրուած են Արիոսի խօսքերը մերժելու համար, որովհետև անիկա կ'ըսէր թէ Որդին արարած է եւ ոչ արարիչ:

Յ. Երրորդ մասի մէջ կը բացատրուի Յիսուսի Քրիստոսի մարդ դառնալը (մարդեղութիւնը):

Ա. Աստուած իբրեւ պարզ հոգի թէեւ ամէն տեղ է, սակայն Հանգանակի մէջ ըսուած է « իջեալ ի յերկնից », որովհետև քանի որ մարմնացած չէր, երկրիս վրայ անտեսանելի էր, բայց մարմնացաւ և երեցաւ մեզի մեր կերպարանքով:

Բ. Քրիստոսի մարմնանալուն նպատակն էր փրկել բոլոր մարդկութիւնը մեղքէն: Մեղք ըսելով պիտի հասկնանք Աստուծոյ դէմ պատու իրանազանցութիւնը:

Դ. « Մարմնացաւ, մարդացաւ » ըսելով պիտի հասկնանք թէ՛ Աստուծոյ որդին մարդկային մարմին առնելով՝ ստացաւ նաև մարդկային բոլոր յատկութիւնները, այսինքն թէ՛ մարմինը, թէ՛ հոգին, թէ՛ միտքը և թէ՛ բոլոր զգացումները՝ բացի մեղքէն, այս ամէնը ունէր իրօք և կատարեալ կերպով, և ո՛չ թէ կարծիքով կամ առերեւոյթ կերպով:

Վ. Չորրորդ մասին մէջ կը խօսուի Յիսուսի Քրիստոսի չարչարանքի, խաչելութեան և թաղման մասին:

Ա. Քրիստոս չարչարուեցաւ, խաչուեցաւ ու մեռաւ ո՛չ թէ իր Աստուածութեամբը, որ անշարժարելի և անմահ է, այլ իր մարդկային բնութիւնովը:

Բ. Չարչարուեցաւ՝ մեռաւ ո՛չ թէ անոր համար որ չէր կրնար ազատուիլ իր թշնամիներէն, այլ ինքն այնպէս տնօրինած էր շատ ժամանակ առաջ:

Գ. Յիսուս ինքզինքը զոհելով՝ ամէնուն ալ պարգեւեց շնորհ և փրկութիւն, սակայն այս շնորհէն եւ փրկութենէն անոնք միայն կ'օգտուին, որոնք յօժարակամ կը մասնակցին անոր չարչարանքներուն:

Դ. Քրիստոսի չարչարանքներուն մասնակից կըրնանք ըլլալ կենդանի հաւատքով և Ս. Խորհուրդներուն մասնակցելով: Որովհետեւ ասոնց մէջ ծածկուած է Քրիստոսի փրկարար չարչարանքներու և մահուան զօրութիւնը. մի եւ նոյն ատեն պէտք է որ մեր մարմինին կամքը հնազանդեցնենք անոր կամքին. իսկ ասիկա ալ կրնանք կատարել մեր կիրքերը եւ ցանկութիւնները զոհելով. օրինակ բարկութեան վայրկեանին՝ մեր թշնամին կը չարախօսենք, և կ'ուզենք չարիք հասցնել, ուստի պէտք է որ ամէն ճիգ ի գործ դնենք այդ փնասակար զգացումը զսպելու համար:

Ե. Հինգերորդ մասի մէջ կը խօսուի Քրիստոսի յարութեան մասին:

Ա. Երեք օրէն յարութիւն առաւ, կ'ըսենք, որովհետեւ Ս. Գրքի հին եւ նոր կտակարաններու մէջ այդ մասին շատ մը վկայութիւններ կան:

Բ. Աւետարանի տուած տեղեկութիւններուն վրայ հիմնուելով՝ մեր եկեղեցին « Քրիստոս յարեալ » եւ յարութեան վերաբերեալ շարականները կ'ըսէ շաբաթերեկոյին կամ կիրակնամուտներուն, իսկ միւս եկեղեցիները կ'ըսեն զէպի լոյս կիրակի կամ կէս գիշերն անցած:

Գ. Վեցերորդ մասին մէջ կը խօսուի Յիսուսի համբարձման վրայ:

Ա. Քրիստոս՝ համբարձաւ երկինք՝ ոչ միայն Աստուածութիւնովը, այլ մարդկութիւնովն և նոյն մարմնովը:

Բ. « Նստաւ ընդ աջմէ Հօր » խօսքը նիւթապէս պէտք չէ հասկնանք, որովհետեւ Աստուած ամէն տեղ լինելով ալ ու ձախ չունի. այդ դարձուածով Սուրբ Գիրքը մեզի կը հասկցնէ թէ Յիսուս մի եւ նոյն զօրութիւնը, պատիւը և փառքը ունի, ինչ որ Հայր Աստուած:

Դ. Եօթներորդի մէջ կը բացատրուի Քրիստոսի երկրորդ գալուստը:

Ա. Յիսուս առաջին անգամ խոնարհ կերպարանքով եկաւ, որպէս զի մեզի համեստութեան կենդանի օրինակ ցուցնէ. իսկ երկրորդ անգամ պիտի գայ մեզ դատելու, պիտի գայ իր ամբողջ փառքով և բոլոր հրեշտակներու հետ:

Բ. Առանց բացառութեան պիտի դատէ թէ՛ հաւատացեալները և թէ՛ անհաւատները, թէ՛ աղքատը եւ թէ՛ արքան, թէ՛ մեծը և թէ՛ փոքրը:

Գ. Վերջին դատաստանի ժամն ու ժամանակը մեզի յայտնած չէ, որպէս զի ամէն ժամանակ պատրաստ ըլլանք Աստուծոյ առջեւ համար տալու՝ մեր պարտականութիւններու վերաբերեալ:

Դ. Յիսուսի թագաւորութիւն ըսելով պիտի հասկընանք նախ անոր թագաւորութիւնը բոլոր տիեզերքի վրայ, երկրորդ բոլոր մարդիկ որոնք անոր կը հաւատան, և երրորդ յաւիտենական փառքի թագաւորութիւնը որ վախճան կամ վերջ ունենալու չէ:

Ե. Ութերորդին մէջ կը բացատրուի Ս. Հոգիին Աստուածութիւնը և Ս. Երրորդութեան մէկ անձ ըլլալը:

Ա. Մեր եկեղեցին՝ հիմնուելով Յիսուսի Քրիստոսի տուած տեղեկութեան վրայ՝ կը հաւատայ թէ Սուրբ Հոգին ըլլած է մի միայն Հօրէն և ոչ թէ Որդիէն ևս:

Բ. « Որ խօսեցաւ յօրէնս և ի մարգարէս » խօսքը Հանգանակի մէջ մտցուցած են հաստատելու համար թէ Հին կտակարանը գրուած է Հոգին Սուրբի ազդեցութիւնով, ուրեմն անիկա Ս. Գիրք է :

Գ. Իններորդի մէջ կը խօսուի եկեղեցիին գլխաւոր յատկութիւններուն վրայ :

Ա. Եկեղեցի կը կոչուի ճշմարիտ հաւատացեալներուն ժողովը, որոնք իրարու հետ միացած են ուղղափառ հաւատքով, աստուածային օրէնքով եւ Ս. Խորհուրդներով :

Հաւատալ եկեղեցիին՝ ըսել է հնազանդիլ անոր վարդապետութեան եւ կարգադրութիւններուն, համոզուելով որ այդպէսով միայն կրնանք Յիսուսի Քրիստոսի շնորհքին արժանանալ որովհետեւ ինքն Յիսուս Քրիստոս ըսած է թէ, ուր որ քանի մը հոգի կը ժողվուին իմ անունովս, ես ալ անոնց մէջը պիտի ըլլամ :

Գ. Եկեղեցիին կը բաժնուի երկու մասի, զինուորեալ եւ յաղթական, կամ տեսանելի եւ անտեսանելի : Զինուորեալ կամ տեսանելի եկեղեցիին հաւատացեալ ժողովուրդն է, որ ճշմարիտ հաւատքով և հաստատուն յուսով սպառազինուած է աշխարհիս մոլութիւններու դէմ կռուելու համար : Իսկ յաղթական կամ անտեսանելի եկեղեցիին է ննջեցեալ սուրբերու ժողովը, որոնք բարեոք պատերազմ վարելէն ետքը աշխարհիս մոլութիւններու դէմ, արժանացան փառապսակի :

Դ. Եկեղեցիին մէկ է, որովհետեւ ունի մէկ գլուխ, որ է Յիսուս Քրիստոս եւ կը ներշնչուի աստուածային Ս. Հոգիով : Սակայն այդ միութիւնը բաղկացած է մասերէն, որոնք կը կոչուին Հայոց եկեղեցի, Յունաց եկեղեցի, Լատինաց եկեղեցի եւ այլն :

Ե. Քրիստոսի եկեղեցին ընդհանրական է, որովհետեւ անիկա կ'ընդունի իր ծոցը բոլոր ճշմարիտ հոգիով Ս. Երրորդութեան երկրպագողները, և Սուրբ Աւետարանի մկրտութիւնով վերածնուածները՝ երբեք խտրութիւն չդնելով սեռի, ծագման, լեզուի եւ ազգութեան մէջ :

Զ. Քրիստոսի եկեղեցին սուրբ է, որովհետեւ իր Հիմնադիրն ու Գլուխը, այսինքն Յիսուս Քրիստոս սուրբ է, որ իր արիւնով ու աւետարանական ճշմարտութիւններով սրբեց հաւատացեալները սկզբնական մեղքէն, եւ նոր միջոցներ եւս տուաւ անձնական մեղքերէն սրբուելու :

Է. Քրիստոսի եկեղեցին առաքելական է, նախ՝ որովհետեւ իր Հիմնադիրն երկնային մեծ առաքեալ է Հայր Աստուծոյ կողմէն, երկրորդ՝ եկեղեցիին տարածուեցաւ և հաստատուեցաւ Քրիստոսի առաքեալներուն ձեռքով, եւ երրորդ՝ նոյն առաքեալներուն տուած հրահանգներուն համաձայն կը կառավարուի եկեղեցիին :

10. Տասներորդին մէջ կը խօսուի մկրտութեան եւ միւս խորհուրդներու վրայ :

Ա. Այս մասին մէջ խօսուած է եկեղեցիի եօթը Խորհուրդներուն վրայ, որոնք են . 1. Մկրտութիւն, 2. Դրոշմ, 3. Հաղորդութիւն, 4. Ապաշխարութիւն, 5. Կարգ կամ Զեռնադրութիւն, 6. Պսակ կամ Ամուսնութիւն, 7. Օծումն հիւանդաց : Այս խորհուրդները որբարար գործողութիւններ են, որոնց ենթակայ եզողները կը ստանան Աստուածային շնորհը աներեւութապէս : Ասոր համար ալ այս գործողութիւնները Խորհուրդ կը կոչուին :

Բ. Հաւատամքի մէջ « ի մի մկրտութիւն » ըսուած է անոր համար, որովհետեւ հին ատեն կը կարծէին թէ՛

ուղղափառ եկեղեցիին պատկանող քրիստոնեայ մը՝
եթէ աղանդաւոր դառնայ, եւ յետոյ նորէն ուղղա-
փառ եկեղեցիի ծոցը դառնալու ըլլայ, պէտք է զայն
երկրորդ անգամ մկրտել: Բայց երկրորդ Տիեզերա-
կան ժողովը որ Կ. Պոլիս գումարուեցաւ 381 թուա-
կանին, հերքեց այս կարծիքը եւ Հաւատամքի մէջ «ի
մի մկրտութիւն» աւելցուց:

Գ. «Ապաշխարութիւն» խօսքը Հաւատամքի
մէջ աւելցուց մեր եկեղեցին՝ հաւատացեալներուն
հասկցնելու համար թէ ինչպէս որ մկրտութիւնով
սկզբնական մեղքէն կը սրբուինք, նոյնպէս ալ ա-
պաշխարութիւնով մեր անձնական մեղքերուն համար
թողութիւն կը ստանանք:

Վ. Ե. Բ. Զ.

364

0026536

364

2013

<< Ազգային գրադարան

NL0026536

ԴԱԼՔԵԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱՅՈՒՔԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐ ԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՊՐԱՍԱՆՆԵԱՆ ԽԱՆ, ՍԻՐԷՆԻ, և ՊՈՂԻՍ

Դասեկան

1. Ա. Վարժութիւն Մանկանց	Տրդ Տիպ	4
2. Բ. " " "	Տրդ " "	5
3. Գ. " " "	Տրդ " "	5
4. Տարրական Ֆերականութիւն	Տրդ " "	2
5. Լրացուցիչ Գարնթացք	Տրդ " "	3
6. Փունջ, աշխարհ. Հաւաքածոյ	4րդ " "	3
7. Փնջակ, պատկերաչարդ	4րդ " "	1 1/2
8. Երկրորդ փունջ	Տրդ " "	6
9. Գործն. Ընթացք Շարադրութեան	Յրդ " "	3
10. Բանալն Շարադրութեան	Տրդ " "	7
11. Ընտելարուն Հայ լեզուի	4րդ " "	2
12. Սկզբունք Համաձայնութ. և Շարադրասութեան		3
13. ALPHABET FRANÇAIS	Տրդ Տիպ	2
14. Տարր. Ընթացք կրօնի վ. ֆՏ. Ասլանեանի	Յրդ " "	2
15. Պատկերազարդ Այբբւնարուն (Նոր ոճով)	Տրդ " "	1/2
16. Յայտադիր Դասթեան գործակալութեան	Տրդ " "	2
17. Կարգաբաշխ Հաւաքածոյ, միջին շրջան	Բ. Տիպ	4
18. Գպրոցսփարութիւն, գործ Emerson E. Whiteի		5
19. Առածապատում Հ. Պէննեանի		5
20. Համառտ կրօնագիտութիւն Ա. Հաբելեանի		3
21. Սրբիս ձայնը, քերթուածներ, Բ. Բարսեղեանի		5
22. Նուէր հայ մանուկներուն Ա. Դասթեանի		1 1/2
23. Դաստիարակութիւն Աղջիկներու, Յուսիկ վրդ.		3
24. Հրակէյ, գիտութիւններու վրայ դասեր, Գ. Լեւոր.		3
25. Դաստիարակութիւն պատանիներու, Յուսիկ վրդ.		3
26. ԲԻԻԲԱԿՆ լրագիր, տարեկան		50
27. Աշխարհագրութիւն Օսմ. կայսրութեան Դ. Խ.		3
28. Քերթուածներ, Յախորձան		5
29. Տղոց կրօնագիտութիւն, Մկրտիչ վրդ. Աղաւունի		4
30. Թուար. մեղրական գրութեան		5
31. Առաջնորդ Անգղ. լեզուի, Յ. Վարժապետեան		5
32. Իմանձեղին Լոնկֆելտ, Տ. Լ. [Թերթոն Բիւրակեր]		5
33. Օսմ. Տողաշափութիւն		5
34. Նոր Գպրոց, 10 պրակը		25
35. Երջարեական «Նոր Գպրոցի»		5
36. Լիտկատար Գրացուցայ		5
37. Մարկաբայ Քրիստ. Վարդապետութեան		4